JOAN
DIDION

Anul gândirii magice

MEMOIR

PANDORA

Anul gândirii magice *este o operă de o surprinzătoare claritate și onestitate.*

THE WASHINGTON POST
BOOK WORLD

În același timp personală și universală, cartea lui Joan Didion oferă cititorului un punct de pornire relevant de la care să înceapă călătoria prin ținutul sălbatic al durerii.

CHICAGO SUN-TIMES

Frustă și tulburătoare.

SAN FRANCISCO CHRONICLE

O autoexaminare precisă și totodată o sfâșietoare scrisoare de dragoste, tulburătoare prin candoarea sa. Didion pune în lumină legătura dintre soț și soție.

THE BOSTON GLOBE

COLECȚIE COORDONATĂ DE
MAGDALENA MĂRCULESCU

Anul gândirii magice

JOAN
DIDION

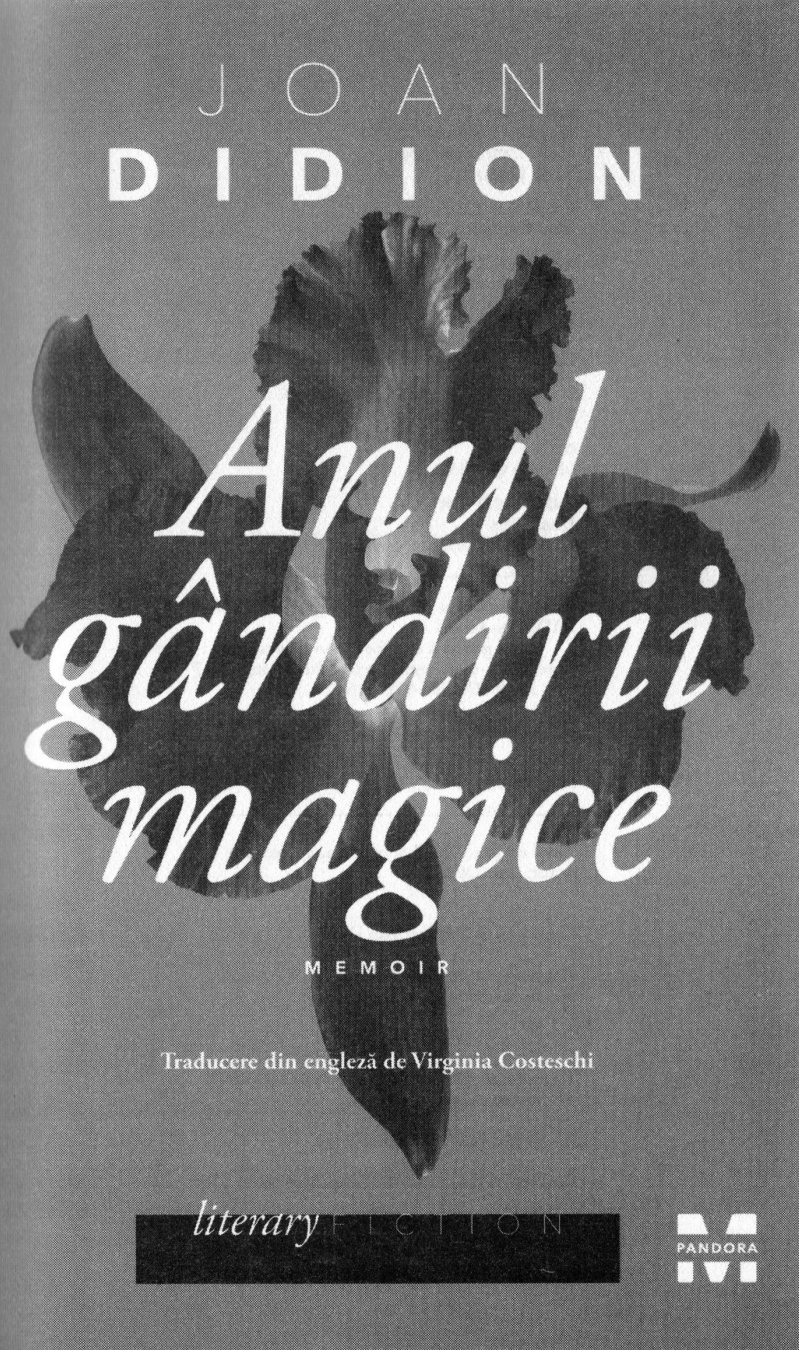

Anul gândirii magice

MEMOIR

Traducere din engleză de Virginia Costeschi

literary FICTION

PANDORA M

EDITORI:
Magdalena Mărculescu
Vasile Dem. Zamfirescu
Silviu Dragomir

FONDATOR:
Ion Mărculescu, 1994

REDACTOR:
Mihaela Ionescu

DESIGN:
Coperta: Faber Studio
Credit foto: Davies and Starr

DIRECTOR PRODUCȚIE:
Cristian Claudiu Coban

DTP:
Mihaela Gavriloiu

CORECTURĂ:
Elena Bițu
Mădălina Geambașu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DIDION, JOAN
Anul gândirii magice / Joan Didion; trad.: Virginia Costeschi. – București: Pandora Publishing, 2017
ISBN 978-606-978-015-2

I. Costeschi, Virginia (trad.)

821.111(73)-31=135.1

Titlul original: The Year of Magical Thinking
Autor: Joan Didion

Copyright © 2005 by Joan Didion

Copyright © Pandora M, 2017
pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90 ; Fax: +4 0372 25 20 20
W: pandoram.ro

ISBN: 978-606-978-015-2

Pandora M face parte din Grupul Editorial TREI

Această carte este pentru John și Quintana

1

Viața se schimbă cu repeziciune.
Viața se schimbă într-o clipă.
Te așezi la masă și viața, așa cum o cunoșteai, se sfârșește.
Problema autocompătimirii.

Acestea au fost primele cuvinte pe care le-am scris după ce s-a întâmplat. Data fișierului Microsoft Word („*Note despre schimbare.doc*") este „*20 mai 2004, 11:11 P.M.*", dar probabil că am deschis fișierul și din reflex am apăsat „salvează" când l-am închis. N-am modificat nimic în document în luna mai. N-am schimbat nimic în fișierul acela de când am scris cuvintele, în ianuarie 2004, la o zi, două sau trei după întâmplare.

Multă vreme n-am mai scris nimic altceva.

Viața se schimbă într-o clipă.

Clipa obișnuită.

La un moment dat, preocupată să-mi amintesc ce a părut cel mai șocant în ceea ce s-a întâmplat, m-am gândit să adaug cuvintele acestea, „*clipa obișnuită*". Mi-am dat seama imediat că nu e nevoie să adaug cuvântul „obișnuită", pentru că n-am cum să-l uit: cuvântul nu mi-a mai ieșit niciodată din minte. Ba tocmai natura obișnuită a tot ceea ce a precedat evenimentul a fost ceea ce m-a împiedicat să cred cu adevărat că s-a întâmplat, să-l asimilez, să-l accept, să trec peste el. Acum îmi dau seama că nu era nimic neobișnuit: confruntați cu o nenorocire neașteptată, ne concentrăm pe cât de comune au fost împrejurările în care s-a produs dezastrul, cerul albastru senin din care

s-a prăbușit avionul, treburile de rutină încheiate cu o mașină în flăcări, leagănul în care copiii se jucau ca de obicei când un șarpe cu clopoței a atacat din senin. „Se îndrepta spre casă de la muncă — fericit, împlinit, sănătos — și apoi s-a dus", citez mărturia unei asistente de psihiatrie al cărei soț a murit într-un accident pe autostradă. În 1966 s-a întâmplat să intervievez mai mulți oameni care erau în Honolulu în dimineața zilei de 7 decembrie 1941; fără excepție, și-au început relatarea despre Pearl Harbor spunându-mi că era „o duminică dimineața obișnuită". „Era o zi oarecare de septembrie, însorită", încă mai spun oamenii când sunt rugați să descrie dimineața în care zborurile American Airlines 11 și United Airlines 175 au intrat în turnurile newyorkeze World Trade Center. Chiar și raportul Comisiei 11 septembrie începe cu observația meteo evident premonitorie și totuși insignifiantă: „Ziua de marți, 11 septembrie 2001, a început cu o temperatură medie și cerul aproape lipsit de nori în estul Statelor Unite."

„Și apoi — s-a dus." *În floarea vieții suntem aproape de moarte*, spun episcopalienii la mormânt. Mai târziu mi-am dat seama că am repetat detaliile a ceea ce s-a întâmplat oricui venea acasă în acele prime săptămâni, tuturor prietenilor și rudelor care mi-au adus de mâncare, au preparat băuturi și au pus masa în sufragerie pentru câte persoane erau prin preajmă la prânz sau la cină, tuturor celor care au strâns masa, au pus la frigider resturile și au pornit mașina de spălat vase și care ne (nu puteam să mă gândesc la *îmi*) umpleau casa altfel goală, chiar și după ce eu am intrat în dormitor (al nostru, cel în care mai zăcea pe canapea un halat ponosit mărimea XL, cumpărat în anii '70 de la magazinul Richard Carroll din Beverly Hills) și am închis ușa. Din primele zile și săptămâni îmi amintesc cel mai clar acele momente în care eram doborâtă de epuizare. Nu-mi aduc aminte să fi spus cuiva detaliile, dar trebuie s-o fi făcut, pentru că toți păreau să le știe. La un moment dat m-am gândit la posibilitatea ca ei să

fi aflat unii de la alții amănuntele poveștii, dar imediat am respins ideea: povestea pe care o știau era prea detaliată ca să fi fost spusă de la unul la altul. Venise de la mine.

Un alt motiv care îmi confirmă că povestea venea de la mine este acela că nicio versiune pe care am auzit-o nu includea detalii cărora nu le puteam face deocamdată față, de exemplu sângele de pe podeaua din living, care a rămas acolo până a venit José a doua zi dimineață și l-a spălat.

José. Era ca un membru al familiei. Ar fi trebuit să plece cu avionul spre Las Vegas pe 31 decembrie seara, dar n-a mai plecat. José plângea în dimineața în care a curățat sângele. Când i-am spus prima dată ce s-a întâmplat, nu a înțeles. În mod evident, nu eram naratorul ideal al acestei povești, versiunea mea avea ceva stângaci și eliptic, tonul meu nu reușea cumva să sublinieze evenimentul (am întâmpinat același eșec când a trebuit să-i spun mai apoi și Quintanei), dar când a văzut sângele, José a înțeles.

Adunasem seringile abandonate și electrozii de EKG înainte să vină el, dar nu am putut să șterg și sângele.

■

În rezumat.

Acum, când scriu asta, este după-amiaza zilei de 4 octombrie 2004.

În urmă cu nouă luni și cinci zile, în seara de 30 decembrie 2003, în jurul orei 21:00, în timp ce ne așezam să luăm cina în livingul apartamentului nostru din New York, se pare că soțul meu, John Gregory Dunne, a suferit un incident coronarian masiv, care i-a provocat decesul. Singurul nostru copil, Quintana, era inconștient de cinci nopți în secția de terapie intensivă Singer a centrului medical Beth Israel, pe atunci un spital pe East End Avenue (a fost închis în august 2004) cunoscut ca Beth Israel North sau „vechiul Spital al Doctorilor"; ceea

ce părea un caz de gripă de decembrie suficient de sever ca s-o facă să ajungă la camera de gardă de Crăciun degenerase într-o pneumonie urmată de șoc septic. Aceasta este tentativa mea de a încerca să înțeleg ceva din perioada care a urmat, săptămâni și apoi luni care au desființat orice idee fixă aș fi avut despre moarte, despre boală, despre probabilitate și șansă, noroc și ghinion, despre căsătorie, copii și memorie, despre durere, despre modurile în care oamenii se împacă sau nu cu ideea că viața se sfârșește, despre fragilitatea sănătății minții, despre viață însăși. De când mă știu, am fost scriitoare. Chiar și în copilărie, cu mult înainte de a începe să public, trăiam cu sentimentul că sensul lucrurilor stătea în ritmurile cuvintelor, ale propozițiilor și frazelor, o tehnică de suprimare a tot ce credeam sau gândeam în spatele unei fațade din ce în ce mai impenetrabile. Scriu așa cum sunt sau cum am devenit, deși în acest caz mi-aș fi dorit să am, în loc de cuvinte și ritmurile lor, o cameră de tranșare echipată cu Avid, un sistem digital de editare cu care aș fi putut să închid o bucată de timp doar atingând o tastă, să vă arăt simultan toate cioburile de memorie care îmi vin pe moment, să vă las să alegeți cadrele, expresiile imperceptibil diferite, lecturile alternative ale acelorași rânduri. Sunt în situația în care, pentru a afla sensul lucrurilor, am nevoie de mai mult decât cuvinte. Am nevoie ca orice cred sau gândesc să fie inteligibil, fie și numai pentru mine.

2

30 decembrie 2003, o zi de marți.

Am văzut-o pe Quintana la terapie intensivă, la etajul șase al spitalului Beth Israel North.

Am venit acasă.

Am discutat dacă să ieșim undeva la cină ori să mâncăm acasă.

Am spus că aș aprinde focul, am putea cina acasă.

Am aprins focul, am început să pregătesc cina, l-am întrebat pe John dacă vrea ceva de băut.

I-am pregătit un scotch și i l-am dus în living, unde stătea ca de obicei, în fotoliul de lângă șemineu, citind.

Era o carte de David Fromkin, o ediție legată în piele a volumului *Europe's Last Summer: Who Started the Great War in 1914?*

Am terminat de pregătit cina, am pus masa în living unde, atunci când eram singuri, mâncam lângă șemineu. Am întețit focul, focurile erau importante pentru noi. Am crescut în California, eu și John am trăit acolo împreună douăzeci și patru de ani, ne încălzeam casele aprinzând focul în șemineu. Chiar și în serile de vară, după ce se lăsa ceața. Focul însemna că suntem acasă, că am închis cercul, că suntem în siguranță peste noapte. Am aprins lumânările. John a cerut al doilea pahar înainte de masă. I l-am dat. Ne-am așezat. Eram ocupată să amestec salata.

John spunea ceva, apoi a tăcut.

La un moment dat, în secundele sau minutul dinaintea tăcerii, m-a întrebat dacă i-am pus în al doilea pahar scotch single-malt. I-am răspuns că nu, am pus din același scotch ca la

primul pahar. „Bine", a spus el. „Nu știu de ce, dar nu cred că trebuie amestecate." Într-un alt moment din secundele sau minutul acela a vorbit despre Primul Război Mondial ca evenimentul crucial din care s-a revărsat mai apoi tot restul secolului XX.

Nu mai știu despre ce discutam, scotch sau Primul Război Mondial, în clipa în care s-a oprit din vorbit.

Îmi amintesc doar că mi-am ridicat privirea. Mâna stângă îi era ridicată, iar el încremenise. La început am crezut că face o glumă nereușită, o încercare de a face suportabilă o zi dificilă.

Mi-aduc aminte că am zis *nu face asta.*

Când nu mi-a răspuns, primul meu gând a fost că începuse să mănânce și se înecase. Îmi amintesc că am încercat să-l ridic în scaun pentru manevra Heimlich. Mi-aduc aminte de trupul lui prăbușindu-se greoi în față, mai întâi peste masă, apoi pe podea. În bucătărie, lângă telefon, aveam lipit un cartonaș cu numerele ambulanței de la spitalul Presbyterian din New York. Nu lipisem cartonașul acolo în anticiparea unui moment ca acesta. Îl pusesem acolo în cazul în care cineva din clădire ar fi avut nevoie de ambulanță.

Altcineva.

Am sunat la unul dintre numere. Un dispecer a întrebat dacă mai respiră. Am spus *veniți odată.* Când au ajuns paramedicii, am încercat să le spun ce s-a întâmplat, dar, înainte să termin, transformaseră în cameră de urgență zona din living unde zăcea John. Unul dintre ei (erau trei, poate patru, nici la o oră după n-aș fi putut spune câți) vorbea cu spitalul despre electrocardiograma pe care părea că o trimiseseră deja. Altul deschidea prima sau a doua dintre multele seringi. (Epinefrină? Lidocaină? Procainamidă? Numele îmi vin în minte, dar n-am idee de unde.) Îmi amintesc spunându-le că poate s-a înecat. Au desființat ideea cu o mișcare din mână: căile respiratorii erau libere. Păreau să folosească acum padele pentru defibrilare, o încercare de a-i stabiliza ritmul cardiac. Au obținut ceva ce părea o bătaie de inimă

obișnuită (sau am crezut că e așa, am tăcut cu toții, a fost o zvâcnire bruscă), au pierdut-o și au luat-o de la capăt.

„Fibrilează încă", țin minte că a spus cel de la telefon.

„*FV*", a spus cardiologul lui John a doua zi, când m-a sunat din Nantucket. „FV ar fi trebuit să spună. V de la ventriculară."

Poate au zis „FV" sau poate că nu. Fibrilația atrială nu provoacă neapărat sau imediat stop cardiac. Cea ventriculară da. Poate că ventriculară a fost.

Mi-amintesc că am încercat să-mi ordonez în minte ce avea să urmeze. Din moment ce aveam un echipaj de ambulanță în living, următorul pas logic era plecarea la spital. Mi-am dat seama că ei ar putea decide asta în orice clipă și eu nu eram gata. N-aveam la îndemână tot ce trebuia să iau cu mine. Urma să pierd timpul, să fiu lăsată în urmă. Mi-am găsit geanta, un rând de chei și o fișă făcută de medicul lui John. Când m-am întors în living, paramedicii se uitau la monitorul așezat pe podea. Nu puteam vedea ecranul, așa că le-am privit fețele. Țin minte că se uitau unii la alții. Când au decis să ne mișcăm, s-a întâmplat foarte repede. I-am urmat la lift și i-am întrebat dacă pot să-i însoțesc. Au spus că targa coboară mai întâi, eu aș putea veni în a doua ambulanță. Unul dintre ei a așteptat cu mine ca liftul să urce înapoi. Când noi doi ne-am urcat în a doua ambulanță, cea cu targa pleca din fața clădirii. Distanța de la noi la Spitalul New York este de șase străzi. Nu-mi amintesc sirenele. Nu-mi amintesc traficul. Când am ajuns la intrarea de la urgențe, targa dispărea deja în clădire. Un bărbat aștepta în drum. Toți ceilalți purtau echipament medical. El nu. „Este soția", i-a zis șoferului, apoi s-a întors către mine. „Sunt asistentul social", a spus și cred că atunci am știut.

„Am deschis ușa, am văzut bărbatul în uniformă verde și am știut. Am știut imediat." Aceasta a fost declarația pentru un

documentar HBO a mamei unui copil de nouăsprezece ani ucis de o bombă în Kirkuk, citată de Bob Herbert în ediția *The New York Times* din dimineața de 12 noiembrie 2004. „Dar m-am gândit că, dacă nu-l las să intre, nu are cum să-mi spună. Și atunci ar fi fost ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Așa că el tot zicea: «Doamnă, lăsați-mă să intru». Și eu îi răspundeam «Îmi pare rău, dar nu puteți intra»."

Citind asta în timpul unui mic dejun la aproape unsprezece luni după noaptea cu ambulanța, recunosc acest raționament ca fiind al meu.

În camera de gardă am văzut targa împinsă într-un compartiment separat de mai mulți oameni cu mănuși sterile. Cineva mi-a spus să aștept la recepție. Am așteptat. Era o coadă pentru formalitățile de internare. Statul la coadă părea un lucru constructiv. Statul la coadă însemna că aveam încă timp să mă obișnuiesc cu ideea, aveam copii ale cardurilor de asigurare în poșetă, nu mai negociasem cu spitalul acesta — Spitalul New York era aripa Cornell a New York Presbyterian, eu știam aripa Columbia, Columbia Presbyterian, 168th colț cu Broadway, la cel mult douăzeci de minute distanță, prea departe în cazul acestui gen de urgență — dar puteam să mă obișnuiesc în acest spital nefamiliar, puteam să fiu de folos, să aranjez transferul la Columbia Presbyterian odată ce el avea să fie stabilizat. Eram concentrată pe detaliile iminentului transfer la Columbia (o să aibă nevoie de un pat cu telemetrie, eventual aș putea obține transferul la Columbia și pentru Quintana, în noaptea în care a fost internată la Beth Israel North mi-am notat numerele de pager ale câtorva medici de la Columbia, unul dintre ei ar putea face posibile toate astea), când asistentul social a reapărut și m-a condus într-o cameră goală de lângă recepție. „Puteți aștepta aici", a zis. Am așteptat. Camera era friguroasă, sau mie îmi era frig. M-am întrebat cât timp trecuse de când am chemat ambulanța și până la sosirea paramedicilor. A părut că n-a trecut

deloc timpul (*a mote in the eye of God*[1] / *praf în ochi* a fost sintagma care mi-a trecut prin minte la recepția spitalului), dar trebuie să fi fost cel puțin câteva minute.

Aveam în birou un panou de plută, pe care prinsesem, din motive ce țineau de documentarea pentru o scenă de film, un cartonaș roz pe care care scrisesem o propoziție din *Manualul Merck* despre cât timp poate fi privat creierul de oxigen. Imaginea cartolinei roz mi-a revenit în recepția spitalului: „*Anoxia țesutului pentru mai mult de 4–6 minute poate afecta ireversibil creierul sau poate provoca decesul.*" Îmi spuneam că nu țin minte corect fraza când a reapărut asistentul social. Era însoțit de un bărbat care s-a recomandat „medicul soțului dumneavoastră". A urmat o pauză. „A murit, nu-i așa?", m-am auzit spunându-i doctorului. El l-a privit pe asistentul social. „E în regulă", i-a spus acesta. „Se ține destul de tare." M-au condus în spațiul înconjurat de perdele unde zăcea John, singur de-acum. M-au întrebat dacă vreau un preot. Am spus că da. A apărut un preot și a rostit câteva cuvinte. I-am mulțumit. Mi-au dat clipsul de argint în care John își ținea permisul de conducere și cardurile de credit. Mi-au dat banii pe care îi avea în buzunar. Ceasul. Telefonul mobil. Mi-au dat o pungă de plastic în care mi-au zis că sunt hainele lui. Le-am mulțumit. Asistentul social m-a întrebat dacă mai poate face ceva pentru mine. I-am zis că ar putea să-mi găsească un taxi. A găsit. I-am mulțumit. „Aveți bani de drum?", m-a întrebat. I-am zis că am, eu, care mă țineam destul de tare. Am ajuns în apartament și am văzut geaca și fularul lui John lăsate pe un scaun când ne-am întors din vizita la Quintana, la Beth Israel North (fularul roșu de cașmir, geaca de vânt Patagonia a echipei filmului *Up Close & Personal*) și m-am întrebat ce ar trebui să facă o persoană care

---

[1] Aluzie la romanul SF din 1974 *The Mote in the God's Eye* de Larry Niven și Jerry Pournelle. (*N.t.*)

nu se ține chiar așa de tare. Să se prăbușească cu totul? Să ajungă să trebuiască să fie sedată? Să urle?

Țin minte că m-am gândit că trebuie să discut despre asta cu John.

Discutam absolut orice cu John.

Fiindcă eram amândoi scriitori și lucram și unul și altul acasă, zilele ne erau pline de sunetul vocii celuilalt.

Nu credeam că el are dreptate mereu și nici el nu credea asta despre mine, dar fiecare era pentru celălalt persoana în care avea încredere. Nu exista diferență între interesele sau acțiunile noastre, indiferent de situație. Mulți presupuneau că trebuie să existe o oarecare competiție, când unul sau celălalt ajungea, la un moment dat, să primească recenzii mai bune, un avans mai mare, că viața noastră privată trebuia să fie un câmp minat cu invidii profesionale și resentimente. Iar asta era atât de departe de cum stăteau lucrurile de fapt, încât luam insistența generală asupra acestei situații drept semn al unei anumite lacune în înțelegerea căsniciei la nivel popular.

Acesta a fost încă unul dintre lucrurile pe care le-am discutat.

Ce-mi aduc aminte din apartament, în noaptea în care m-am întors singură de la spitalul New York, era cât de tăcut era totul.

În punga de plastic pe care mi-o dăduseră la spital erau o pereche de pantaloni reiați, o cămașă de lână, o curea și cred că nimic altceva. Cracii pantalonilor fuseseră tăiați, cred că de paramedici. Era sânge pe bluză. Cureaua era împletită. Țin minte că i-am pus celularul la încărcat pe biroul lui și clipsul de argint pentru bani în cutia din dormitor în care ne țineam pașapoartele, certificatele de naștere și dovezile serviciului de jurat. Privesc acum clipsul și văd că avea la el atunci: un permis de conducere emis de statul New York, valabil până pe 25 mai 2004, un card Chase,

un card American Express, un card MasterCard Wells Fargo; un card de la Muzeul Metropolitan, unul de la Writers Guild of America West (era în sezonul de dinaintea votului Academiei și putea vedea filme gratuit cu un astfel de card, s-o fi dus să vadă vreun film, nu-mi amintesc), un card Medicare, unul de metrou și unul emis de Medtronic cu mențiunea „Port un pacemaker Kappa 900 SR", seria dispozitivului, telefonul medicului care l-a implantat și data implantului, 3 iunie 2003. Țin minte că am pus laolaltă banii pe care îi avusese el în buzunar cu cei din poșeta mea, am netezit bancnotele, le-am așezat în ordine, cele de douăzeci, apoi cele de zece, de cinci și de un dolar. Îmi amintesc că, făcând asta, m-am gândit că ar vedea că mă descurc.

Când l-am văzut în spațiul delimitat de perdele din camera de gardă de la spitalul New York avea un dinte din față ciobit, presupun că de la cădere, pentru că avea și vânătăi pe față. A doua zi, când l-am identificat la Frank E. Campbell, vânătăile nu se mai vedeau. Mi-am dat seama că la estomparea lor s-a referit cioclul când eu am spus că nu vreau îmbălsămare și el a răspuns: „În cazul acesta doar o să-l aranjăm." Discuția cu el rămâne confuză. Am ajuns la Frank E. Campbell atât de hotărâtă să evit orice reacție nepotrivită (lacrimi, furie, amuzament involuntar într-o situație critică), încât mi-am blocat orice răspuns. La moartea mamei, cioclul care i-a luat trupul de acasă a lăsat pe patul ei un trandafir artificial. Mi-a povestit fratele meu, ofensat până în rărunchi. Aș fi știut ce să fac în cazul trandafirilor artificiali. Îmi amintesc că am luat o decizie rapidă asupra sicriului. În biroul în care am semnat actele era o pendulă care nu mergea. Nepotul lui John, Tony Dunne, care era cu mine, i-a spus cioclului că pendula e oprită. Acesta, ca și când i-ar fi făcut plăcere să deslușească prezența elementului de decor, ne-a explicat că nu

merge de mulți ani, dar a fost păstrată ca „un fel de amintire" a firmei precedente. Părea că pendula e lecția de învățat. M-am concentrat asupra Quintanei. Puteam să reduc la tăcere cioclul, dar nu puteam să mă opresc din a auzi *Îți zace tatăl colo-n mare/ Ochii lui — mărgăritare*[2] în timp ce mă gândeam la Quintana.

Opt luni mai târziu l-am întrebat pe administratorul clădirii dacă mai are registrul ținut de portari în noaptea de 30 decembrie. Știam că există un registru, fusesem președinta consiliului proprietarilor timp de trei ani, registrul de la intrare era printre procedurile obligatorii. A doua zi, mi-a trimis pagina pentru 30 decembrie. Conform acesteia, în seara aceea portari au fost Michael Flynn și Vasile Ionescu. Nu mai țineam minte asta. Vasile Ionescu și John obișnuiau să se distreze în lift cu un joculeț între un exilat din România lui Ceaușescu și un catolic irlandez din West Hartford, Connecticut, pe baza aprecierii comune a fonfleurilor politice. „Deci unde e bin Laden?", întreba Vasile când John intra în lift, ideea fiind să primească un răspuns și mai improbabil: „Ar putea fi bin Laden în penthouse?" „În căsuță?" „În sala de fitness?" Când am văzut numele lui Vasile în registru m-am gândit că nu-mi amintesc dacă inițiase jocul lor când ne-am întors de la Beth Israel North în seara de 30 decembrie. Registrul pentru seara aceea arăta doar două intrări, mai puține decât de obicei, chiar și într-o perioadă a anului în care cei mai mulți locatari se îndreptau spre destinații mai blânde:

NOTĂ: Paramedici sosiți la 9:20 P.M. pentru Dl. Dunne.
Dl. Dunne a fost dus la spital la 10:05 P.M.
NOTĂ: Bec ars în liftul de persoane A-B.

---

2 Pasaj din Cântecul lui Ariel, din piesa *Furtuna*, de William Shakespeare. (*N.t.*)

Liftul A-B era al nostru, cel cu care au urcat paramedicii la 9:20 P.M., cel cu care l-au dus pe John (și pe mine) jos la ambulanță, la 10:05 P.M., era liftul cu care m-am întors singură în apartamentul nostru la o oră neînregistrată. N-am observat vreun bec ars în lift. Nici că paramedicii s-au aflat în apartamentul nostru timp de patruzeci și cinci de minute. De fiecare dată descriam intervalul acesta „cincisprezece sau douăzeci de minute." *Dacă au stat atât de mult înseamnă că el trăia?* l-am întrebat pe un medic pe care îl cunoșteam. „Câteodată se străduiesc atât de mult", mi-a zis. A trecut ceva până să-mi dau seama că nu-mi răspunsese în niciun fel la întrebare.

Când am primit certificatul de deces avea înscrisă data morții: 10:18 P.M., 30 decembrie 2003.

Am fost întrebată, înainte de a pleca de la spital, dacă aș fi de acord cu autopsia. Am răspuns că da. Am citit mai apoi că procedura de cerere a acordului pentru autopsie este considerată delicată în spitale, uneori cea mai sensibilă și dificilă etapă a rutinei declanșate de un deces. Înșiși medicii, conform unor studii (de exemplu Katz, J.L. și Gardner, R., în articolul „The Intern's Dilemma: The Request for Autopsy Consent", *Psychiatry in Medicine 3:197-203*, 1972), simt o mare anxietate în legătură cu această cerere. Ei știu că autopsia este esențială pentru învățarea și predarea medicinei, dar mai știu și că procedura trezește o teamă primitivă. Dacă persoana care m-a întrebat dacă aprob autopsia la Spitalul New York a trăit asemenea anxietate, aș fi scutit-o de ea: eu chiar am vrut autopsia. Chiar am vrut autopsia, deși am văzut câteva, în timpul unei documentări. Știam exact ce se întâmplă, pieptul spintecat ca la puiul de pe bancul măcelarului, fața jupuită, cântarul în care sunt puse toate organele. Am văzut detectivi de la omucideri ferindu-și

privirea în timpul unei autopsii. Cu toate astea, voiam una. Aveam nevoie să știu cum și de ce și când s-a întâmplat. De fapt, am vrut să fiu în sală când o fac (urmărisem toate celelalte autopsii cu John, i-o datoram pe asta, îmi intrase în cap că el ar fi fost în încăpere dacă eu m-aș fi aflat pe masă), dar n-am fost convinsă că pot să-mi susțin cererea rațional, așa că n-am mai întrebat.

Dacă ambulanța a plecat din fața clădirii noastre la 10:05 P.M. și decesul a fost declarat la 10:18 P.M., cele treisprezece minute din acest interval au fost doar contabilitate, birocrație, asigurarea că procedurile spitalului au fost îndeplinite și hârțogăraia făcută, iar persoana potrivită era acolo ca să finalizeze totul, să informeze persoana care se ține tare.

Finalizarea, am aflat mai târziu, se numea „declarare", ca în „Declarat decedat: 10:18 P.M."

Trebuia să cred că a fost mort în tot acest timp.

Dacă nu credeam că a fost mort în tot acest timp, m-aș fi putut gândi că aș fi fost în stare să-l salvez.

Am continuat oricum să gândesc așa până am văzut raportul autopsiei, un exemplu de gândire aberantă, variația atotputernică.

Cu o săptămână sau două înainte să moară, pe când cinam într-un restaurant, John m-a rugat să scriu ceva în carnetul meu pentru el. Întotdeauna avea la el cartonașe pe care lua notițe, cartonașe de șapte pe cincisprezece centimetri cu numele lui tipărit pe ele, care se puteau strecura ușor într-un buzunar interior. La cină se gândise la ceva și voia să nu uite, dar când a căutat în buzunar n-a mai găsit nici un cartonaș. *Am nevoie să notezi ceva*, mi-a zis. Era ceva pentru cartea lui nouă, nu pentru a mea, a subliniat, pentru că pe atunci eu mă documentam pentru o carte cu referințe din sport. Aceasta este nota pe care mi-a dictat-o: „*Antrenorii obișnuiau ca după meci să iasă și să spună: «Ați jucat grozav». Acum ies cu poliția, ca și când ar fi un război și ei*

sunt armata. Militarizarea sporturilor." Când i-am dat nota a doua zi, mi-a zis: „Poți s-o folosești dacă vrei."

Ce-a vrut să spună?

Știa că n-o să mai scrie cartea?

A avut vreo premoniție, un semn? De ce a uitat să-și ia cartonașele de notițe la cină în seara aceea? Nu mă atenționase el, când mi-am uitat carnetul de notițe, că abilitatea de a nota când îți vine ceva în minte face diferența între a fi capabil să scrii și a fi incapabil să scrii? A fost ceva în seara aceea care i-a spus că timpul în care mai e capabil să scrie se apropie de sfârșit?

Într-o vară, pe când locuiam în Brentwood Park, am intrat într-o rutină de a ne opri din lucru la ora 4:00 după-amiaza ca să ne ducem la piscină. El stătea în apă citind (a recitit de câteva ori *Alegerea Sofiei* în vara aceea, încercând să-și dea seama cum e), iar eu grădinăream. Era o grădină mică, miniaturală chiar, cu alei pietruite și o tufă de trandafiri, cu straturi de flori mărginite cu cimbru, santolina și iarbă moale. Îl convinsesem pe John cu câțiva ani înainte să transformăm gazonul în această grădină. Spre surpriza mea, căci nu se mai arătase până atunci interesat de grădini, a privit rezultatul ca pe un dar aproape mistic. În jur de ora 5:00 în acele după-amiezi înotam și apoi ne duceam în bibliotecă înfășurați în prosoape, ca să ne uităm la *Tenko*, un serial BBC difuzat atunci, despre câteva englezoaice destul de previzibile (una era imatură și egoistă, alta părea să fi fost creată cu gândul la *Mrs. Miniver*) prizoniere ale japonezilor în Malaezia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. După fiecare episod *Tenko* ne duceam sus și mai lucram câte o oră sau două, John în biroul lui de la capătul scărilor și eu în veranda închisă cu geamuri de vizavi, care devenise biroul meu. La 7:00 sau 7:30 ieșeam la cină, cel mai adesea la Morton's. Morton's era potrivit în vara aceea. Aveau mereu quesadilla cu creveți, pui cu fasole neagră. Aproape de fiecare dată ne întâlneam cu vreun

cunoscut. Încăperea era răcoroasă, lustruită și întunecată, dar puteai să vezi apusul afară.

Pe-atunci lui John nu-i plăcea să conducă noaptea. Avea un motiv, am aflat mai târziu, pentru care dorea să petreacă mai mult timp la New York, o dorință care la momentul acela a rămas un mister pentru mine. Într-o seară din vara aceea m-a rugat să conduc spre casă de la o cină la Anthea Sylbert, din Camino Palmero, Hollywood. Mi-aduc aminte cât de special mi s-a părut. Anthea locuia la mai puțin de o stradă de casa de pe Franklin Avenue în care am trăit din 1967 până în 1971, așa că nu era o chestiune de explorare a unor noi vecinătăți. Mi-am dat seama, când porneam motorul, că aș fi putut număra pe degete ocaziile în care am condus cu John în mașină; singura dată pe care mi-am putut-o aminti atunci a fost când l-am dus din Las Vegas la Los Angeles. Moțăise în scaunul din dreapta al mașinii Corvette pe care o aveam atunci. După un moment a spus, foarte rar: „Aș lua-o mai încet." N-aveam idee cu cât conduceam și m-am uitat la vitezometru: conduceam cu 190 de kilometri pe oră.

Totuși.

Traversarea deșertului Mojave era un lucru. Nu mă mai rugase niciodată să conduc eu spre casă de la o cină în oraș: seara din Camino Palmero era fără precedent. Ca și faptul că după cele patruzeci de minute până la destinație, în Brentwood Park, a spus că am condus „bine".

A pomenit acele după-amiezi cu piscina, grădina și *Tenko* de mai multe ori în anul dinaintea morții.

Philippe Ariès sublinia în *The Hour of Our Death* că trăsătura esențială a morții, așa cum apare în *Cântecul lui Roland*, este aceea că, fie accidentală sau bruscă, „te avertizează de sosirea ei". Gawain este întrebat: „Ah, bunul meu stăpân, crezi că vei muri curând?" Gawain răspunde: „Îți spun că nu voi mai trăi două zile". Ariès notează: „Nici medicul său, nici prietenii și

nici preoții (aceștia din urmă sunt absenți și uitați) nu știu la fel de bine ca el. Doar cel aflat pe moarte știe cât mai are de trăit".

Te așezi la cină.

„Poți s-o folosești dacă vrei", a spus John când i-am dat nota pe care mi-o dictase cu una sau două săptămâni înainte.

„Și apoi — s-a dus."

Doliul, când vine, nu e deloc așa cum ne așteptăm. Nu a fost ca atunci când mi-am pierdut părinții: tatăl meu a murit cu puțin timp înainte de cea de-a 85-a sa aniversare și mama cu o lună înainte de cea de-a 91-a, ambii după niște ani în care starea lor s-a deteriorat treptat. Ce am simțit de fiecare dată a fost tristețe, singurătate (singurătatea copilului abandonat la orice vârstă), regret pentru vremurile trecute, pentru lucrurile nespuse, pentru incapacitatea mea de a împărtăși ori de a fi prezentă și, în cele din urmă, durerea, neputința și umilința fizică pe care fiecare dintre ei le-a îndurat. Am înțeles inevitabilitatea fiecăreia dintre cele două morți. Toată viața mea am așteptat (temându-mă, îngrozindu-mă, anticipând) aceste evenimente. Au rămas distante când s-au întâmplat, departe de cotidianul vieții mele. După ce a murit mama am primit o scrisoare de la un prieten din Chicago, fost preot din ordinul Maryknoll, care a intuit exact ceea ce simțeam. Moartea unui părinte, mi-a scris el, „dislocă lucruri înlăuntrul nostru, în ciuda faptului că ne pregătim pentru ea, în ciuda vârstei noastre, ne provoacă reacții care ne iau prin surprindere și care ar putea elibera amintiri și emoții pe care le credeam îngropate de mult. În această perioadă nedeterminată pe care o numim doliu, am putea la fel de bine să fim într-un submarin tăcut pe fundul oceanului, conștienți de presiunea adâncurilor, când aproape, când departe, pulsând de amintiri".

Tata era mort, mama era moartă, aș fi avut nevoie de un timp ca să-i jelesc, dar tot m-aș fi trezit dimineața să trimit rufele la spălătorie.

Tot aș fi plănuit un meniu pentru masa de Paște.

Tot mi-aș fi amintit să-mi reînnoiesc pașaportul.

Doliul e diferit. Doliul nu știe ce-i distanța. Durerea vine în valuri, paroxisme, revelații subite care-ți taie genunchii, îți iau vederea și îți tulbură curgerea zilelor. Aproape oricine a trăit durerea pomenește fenomenul acesta al „valurilor". Eric Lindemann, fost șef al Departamentului de Psihiatrie de la Massachusetts General Hospital în anii '40 și care a intervievat multe rude ale celor uciși în incendiul din Coconut Grove în 1942, a definit foarte precis acest fenomen, într-un studiu faimos din 1944: „episoade de disconfort/stres somatic apar în valuri care durează de la douăzeci de minute la o oră fiecare, cu senzație de nod în gât, înecare cu respirație sacadată, nevoia de a ofta și un gol în stomac, lipsa tonusului muscular și un stres intens, descris ca tensiune sau durere mentală".

Nod în gât.

Înecare, nevoia de a ofta.

Astfel de episoade au început pentru mine în dimineața de 31 decembrie 2003, la șapte sau opt ore după eveniment, când m-am trezit singură în apartament. Nu-mi amintesc să fi plâns în noaptea precedentă; am intrat în momentul acela într-un soi de șoc, iar singurul gând pe care mi-am dat voie să-l am a fost acela că trebuie să fac anumite lucruri. Fusesem nevoită să fac anumite lucruri cât a fost echipajul de ambulanță în living. Am avut nevoie, de exemplu, de o copie a istoricului medical al lui John, ca s-o iau cu mine la spital. A trebuit să sting focul, pentru că urma să plec. A fost nevoie să fac anumite lucruri și la spital. A trebuit, de exemplu, să stau la coadă. A trebuit să mă concentrez pe găsirea unui pat cu telemetrie, în caz că el ar fi putut fi transferat la Columbia Presbyterian.

Odată ce m-am întors de la spital, a trebuit să fac alte lucruri. Nu pot să le identific pe toate, dar îmi amintesc câteva dintre ele: trebuia, înainte de orice, să-l anunț pe Nick, fratele lui John. Părea mult prea târziu ca să-l sun pe Dick, fratele mai mare al lui John în Cape Cod (se ducea devreme la culcare, nu stătea prea bine cu sănătatea, n-am vrut să-l trezesc cu vești proaste), dar aveam nevoie să-i spun lui Nick. Nu m-am gândit cum să fac asta. Doar m-am așezat pe pat și am luat telefonul, am format numărul lui din Connecticut. A răspuns. I-am spus. După ce am închis, în ceea ce pot descrie doar ca un nou tipar neuronal de a forma numere și a spune cuvinte, am ridicat din nou receptorul. Nu puteam s-o sun pe Quintana (era acolo unde o lăsaserăm câteva ore mai devreme, inconștientă, la terapie intensivă în Beth Israel North), dar puteam să-l sun pe Gerry, cu care se măritase în urmă cu cinci luni, și l-aș mai fi putut suna pe fratele meu, Jim, care era în casa lui din Pebble Beach. Gerry a spus că vine la mine. I-am răspuns că nu e nevoie, o să fiu bine. Jim a spus că se urcă într-un avion. I-am zis că nu e nevoie să se gândească la asta, o să mai vorbim dimineață. Încercam să mă gândesc ce să fac în continuare, când a sunat telefonul. Era Lynn Nesbit, agenta mea și a lui John, prietenă de pe la sfârșitul anilor '60. Nu eram prea lămurită de unde aflase, dar știa (avea legătură cu un prieten comun cu care ea și Nick tocmai vorbiseră) și mă suna dintr-un taxi cu care se îndrepta spre casa noastră. Cumva eram ușurată (Lynn știa să se ocupe de lucruri, avea să știe ce aveam eu de făcut), dar pe de altă parte eram dezorientată: cum aveam să mă descurc în prezența cuiva? Ce urma să facem, să stăm în living cu seringile, electrozii EKG și sângele încă pe podea, ar fi trebuit să reaprind focul, să pregătesc ceva de băut, poate și de mâncare?

Eu mâncasem?

În clipa în care m-am întrebat dacă mâncasem, am avut idee de ce va urma: mi-am dat seama în noaptea aceea că, dacă mă gândesc la mâncare, îmi vine să vomit.

Lynn a ajuns.

Am stat în partea din living în care nu erau seringile, electrozii EKG și sângele.

Mi-aduc aminte că în timp ce vorbeam cu Lynn mă gândeam (și asta era ceea ce nu puteam verbaliza atunci) că sângele trebuie să fi apărut în urma căzăturii lui: se prăbușise în față, atunci trebuie să-și fi ciobit dintele pe care l-am remarcat în camera de gardă, iar dintele ar fi putut să-i zdrelească interiorul gurii.

Lynn a luat telefonul și m-a anunțat că-l sună pe Christopher.

Asta era o nouă confuzie: Christopher pe care-l știam eu era Christopher Dickey, dar el trebuia să fi fost atunci la Paris sau în Dubai și oricum Lynn ar fi zis Chris, nu Christopher. Mintea mi-a fugit dintr-odată către autopsie. Poate că avea loc chiar în timp ce noi stăteam acolo. Apoi mi-am dat seama că Lynn vorbea cu Christopher Lehmann-Haupt, care făcea necrologurile în *The New York Times*. Îmi amintesc că am fost șocată. Am vrut să spun *nu încă,* dar gura mi-era uscată. Puteam să accept „autopsia" dar nu mă gândisem la noțiunea de „necrolog". Spre deosebire de „autopsie", care era între mine și John și spital, „necrolog" însemna că totul se întâmplase. M-am gândit, fără să-mi dau seama cât de ilogic era, dacă se întâmplase și în Los Angeles. Încercam să determin la ce oră murise și dacă în Los Angeles se făcuse ora aceea. (Era timp pentru reversibilitate? Am fi putut sfârși altfel după ora Pacificului?) Mi-amintesc că am simțit nevoia să nu las pe nimeni de la *The Los Angeles Times* să afle ce s-a întâmplat din *The New York Times*. L-am sunat pe Tim Rutten, cel mai bun prieten al nostru de la *The Los Angeles Times*. Nu mai țin minte ce am făcut după aceea, eu și cu Lynn. Mi-o amintesc spunând că avea să rămână peste noapte, dar am refuzat, i-am spus că o să fiu bine singură.

Și am fost.

Până dimineața. Când, doar pe jumătate trează, am încercat să-mi dau seama de ce sunt singură în pat. Era un sentiment apăsător. Era același sentiment cu care mă trezeam după ce eu și John ne certam. Ne certaserăm? Pe ce temă, cum începuse, cum să ne-mpăcăm dacă nu mai știam de la ce a pornit?

Apoi mi-am amintit.

Timp de câteva săptămâni, acesta avea să fie ritualul meu de trezire.

Mă trezesc și simt căderea întunericului, nu lumina.

Unul dintre cele câteva versuri din poemele lui Gerard Manley Hopkins pe care John le înșira în lunile ce-au urmat sinuciderii fratelui său mezin, un fel de rozariu improvizat.

O, mintea, mintea are munți; stânci prăvălitoare
Teribile, abrupte, inaccesibile omului. De ținut deoparte
Fie ca nimeni s-atârne acolo.
Mă trezesc și simt căderea întunericului, nu lumina.
Și am cerut să fiu
Acolo unde furtuni nu vin.

Văd acum că încăpățânarea cu care am vrut să petrec acea primă noapte singură a fost mult mai complicată decât a părut, un instinct primar. Desigur, știam că John era mort. Evident că deja îi anunțasem pe fratele lui, pe fratele meu și pe soțul Quintanei. *The New York Times* știa. *The Los Angeles Times* știa. Cu toate astea, eu nu eram deloc pregătită să accept vestea asta ca definitivă: la un anumit nivel credeam că ceea ce s-a întâmplat rămăsese reversibil. De aceea aveam nevoie de singurătate.

După acea primă noapte n-am mai fost singură vreme de câteva săptămâni (Jim și soția lui, Gloria, au venit din California

a doua zi, Nick s-a întors în oraș, Tony și soția lui, Rosemary, s-au întors din Connecticut, José n-a mai plecat la Las Vegas, asistenta noastră, Sharon, s-a întors de la schi, casa n-a mai fost goală), dar avusesem nevoie de ea.

Aveam nevoie să fiu singură pentru ca el să se poată întoarce.

Acesta a fost pentru mine începutul anului gândirii magice.

3.

[redacted]

Puterea doliului asupra minții a fost intens studiată. Jelirea, ca act, ne spune Freud în lucrarea *Doliu și melancolie* din 1917, „produce mari devieri de la comportamentul normal de viață"[3]. Totuși, remarcă el, durerea rămâne una dintre cele mai ciudate tulburări: „nu o putem privi ca o stare patologică ce ar necesita un tratament medical". În schimb contăm pe faptul că „trece după o anumită perioadă". Privim „orice interferență cu ea ca inutilă și nesigură". Melanie Klein ajungea la o concluzie asemănătoare în lucrarea sa din 1940, *Doliul și relația sa cu stările maniaco-depresive*: „Îndoliatul este de fapt bolnav, dar pentru că această stare psihică este frecvent întâlnită și ne pare atât de firească, nu etichetăm doliul drept boală... Ca să-mi formulez mai exact concluziile, aș spune că, în doliu, subiectul trece printr-o stare maniaco-depresivă modificată și trecătoare și o învinge..."[4]

Remarcați sublinierea „și o învinge".

La mine s-a întâmplat spre finalul verii, luni bune după noaptea în care am avut nevoie să rămân singură pentru ca el să se întoarcă, înainte să recunosc că în timpul iernii și al primăverii au fost ocazii în care n-am putut să gândesc logic. Raționam precum copilașii, ca și cum gândurile sau dorințele mele aveau puterea să schimbe povestea, să transforme finalul. În cazul meu, gândirea de acest fel a fost disimulată, neremarcată

---

3 S. Freud, „Doliu și melancolie", în *idem, Opere esențiale*, vol. 3, Ed. Trei, București, 2010, p. 195. (*N.t.*)

4 M. Klein, „Doliul și relația sa cu stările maniaco-depresive", în *Iubire, vinovăție și reparație și alte opere*, Ed. Trei, București, 2012, p. 551. (*N.t.*)

de altcineva, ascunsă chiar și mie, dar a fost, de asemenea, retrospectiv, crucială și constantă. Retrospectiv pot să văd semnele, avertismentele pe care ar fi trebuit să le remarc atunci. A fost, de exemplu, chestiunea necrologurilor. N-am putut să le citesc. A început în 31 decembrie, la apariția primului, și a durat până la 29 februarie, noaptea premiilor Oscar din 2004, când am văzut o imagine a lui John în montajul „In Memoriam". La vederea fotografiei am înțeles pentru prima dată de ce necrologurile mă tulburau atât de mult.

I-am lăsat pe alții să creadă că el e mort.

L-am lăsat pe el să fie îngropat de viu.

Un alt avertisment: la un moment dat mi-am dat seama (la sfârșit de februarie-început de martie, după ce Quintana ieșise din spital, dar înainte de înmormântarea care a fost amânată până la însănătoșirea ei) că ar trebui să dau hainele lui John. Mulți îmi spuseseră, evident bine intenționați, într-o formă care masca nevoia de a mă ajuta, că trebuie să-i dau hainele. Am rezistat. N-am idee de ce. Mi-am amintit cum, după moartea tatei, am ajutat-o pe mama să sorteze hainele lui în grămezi pentru sărmani și pentru magazinul de binefacere la care era voluntară sora mea vitregă, Gloria. După ce a murit mama, eu, Gloria, Quintana și nepoatele mele am făcut la fel cu hainele ei. Făcea parte din comportamentul de după moartea cuiva, era parte din ritual, un soi de datorie.

Am început. Am golit un raft pe care John înghesuise bluze, tricouri, haine pe care le purta când mergeam în Central Park, dimineața devreme. Ne plimbam în fiecare dimineață. Nu întotdeauna împreună, deoarece rutele noastre favorite erau diferite, dar țineam minte traseul celuilalt și ne intersectam la ieșirea din parc. Hainele de pe raftul acela îmi erau la fel de familiare ca și când ar fi fost ale mele. M-am detașat de asta. Am păstrat anumite lucruri (o bluză decolorată pe care o purta de obicei, un tricou Canyon Ranch pe care Quintana i l-a adus din Arizona),

dar pe cele mai multe din raft le-am pus în sacoșe pe care le-am dus vizavi, la Biserica episcopală St. James. Încurajată, am deschis un dulap și am umplut alte sacoșe cu adidași New Balance, pantofi, pantaloni scurți Brooks Brothers, pungi întregi cu șosete. Am dus sacoșele la St. James. Într-o zi, câteva săptămâni mai târziu, am adunat alte sacoșe și m-am dus cu ele în biroul lui John, unde își ținea alte haine. Nu eram încă pregătită să mă ocup de costume, cămăși și jachete, dar am crezut că aș putea să mă ocup de pantofi, pentru început.

M-am oprit de cum am intrat în cameră.

Nu puteam să-i dau pantofii.

Am încremenit pentru o clipă, apoi mi-am dat seama de ce: ar fi avut nevoie de ei dacă se întorcea.

Recunoașterea acestui gând în niciun caz nu l-a șters.

Încă n-am încercat să stabilesc (prin dăruirea pantofilor, de exemplu) dacă gândul și-a pierdut puterea.

Gândindu-mă mai bine, văd autopsia în sine ca exemplu al acestui mod de a raționa. Orice altceva aș fi avut în minte când am autorizat autopsia cu atâta hotărâre, era însoțit și de un anumit grad de nebunie care îmi spunea că o autopsie ar putea arăta că tot ceea ce a fost în neregulă era ceva foarte simplu. Ar fi putut fi ceva de genul unui blocaj tranzitoriu sau o aritmie. Ar fi putut avea nevoie de un reglaj fin — o schimbare a medicației, să zicem, sau resetarea pacemakerului. În cazul acesta, spunea raționamentul meu, ei ar fi putut să-l repare.

Mi-am amintit cât de mult mă șocase un interviu, din timpul campaniei din 2004, în care Teresa Heinz Kerry vorbea despre moartea subită a primului ei soț. După prăbușirea avionului în care era soțul ei, John Heinz, spunea ea, a simțit foarte acut că „avea nevoie" să părăsească Washingtonul și să se întoarcă la Pittsburgh.

Bineînțeles că „avea nevoie" să se întoarcă la Pittsburgh.

Pittsburgh, nu Washington, era locul în care el s-ar fi putut întoarce.

Autopsia nu a avut loc de fapt în noaptea în care John a fost declarat decedat.

N-a avut loc până la ora 11:00 a doua zi. Mi-am dat seama acum că autopsia putea avea loc numai după ce necunoscutul de la spitalul New York m-a sunat, în dimineața de 31 decembrie. Cel care m-a sunat nu era „asistentul meu social", nici „medicul soțului meu", nici prietenul de pe pod, așa cum eu și John ne-am fi spus unul altuia. „Nici prietenul de pe pod" era o expresie din familie, generată de felul în care mătușa lui, Harriet Burns, descria revederea unor străini recent întâlniți, ca atunci când a văzut în față la Friendly în West Hartford același Cadillac Seville care îi tăiase fața pe Podul Bulkeley. „Prietenul nostru de pe pod", ar fi spus ea. M-am gândit la John spunând „nu e prietenul nostru de pe pod" în timp ce-l ascultam pe bărbatul de la telefon. Îmi amintesc discursul de compasiune, oferta de ajutor. Părea că evită un anumit subiect.

Mă sunase, spunea, ca să mă întrebe dacă aș fi de acord cu donarea unor organe ale soțului meu.

Mi-au trecut multe lucruri prin cap în momentul acela. Primul cuvânt care mi-a apărut a fost „nu". Simultan, mi-am amintit-o pe Quintana spunând, în timpul unei cine, că s-a declarat donator de organe când și-a reînnoit carnetul de conducere. L-a întrebat pe John dacă făcuse la fel. El a zis că nu. Au discutat despre asta.

Am schimbat subiectul.

Nu puteam să mă gândesc la niciunul dintre ei mort.

Bărbatul de la telefon continua să vorbească. M-am gândit: dacă ar fi ca ea să moară azi, la terapie intensivă la Beth Israel North, ar apărea și întrebarea asta? Ce-aș face? Ce-aș face acum?

M-am auzit spunându-i celui de la telefon că fiica mea și a soțului meu este inconștientă. M-am auzit spunându-i că nu mă simt în stare să iau o asemenea decizie înainte ca fiica noastră să afle că el a murit. La vremea aceea, mi s-a părut un răspuns rezonabil.

Numai după ce am închis mi-am dat seama că nu era deloc rezonabil. Gândul acesta a fost imediat (și folositor — observați mobilizarea instantanee a celulelor cognitive albe) înlocuit de altul: fusese ceva în acel apel care nu se potrivea. Era o contradicție. Bărbatul vorbise despre donarea de organe, dar la momentul acela nu ar fi putut fi recoltate: John nu fusese conectat la aparate. Nu era conectat la aparate când l-am văzut în spațiul separat de perdele din camera de gardă. Nu era conectat la aparate când a venit preotul. Niciun organ nu mai funcționa.

Atunci mi-am amintit: medicina legală din Miami-Dade. Eu și John fuseserăm acolo într-o dimineață din 1985 sau 1986. Era cineva de la banca oculară care eticheta cadavrele pentru recoltare de cornee. Trupurile din locul acela nu fuseseră conectate la aparate. Omul de la spitalul New York, așadar, vorbea doar despre cornee, ochi. *Atunci de ce n-a zis așa? De ce a fost evaziv cu mine? De ce să nu suni și să zici „ochii lui"?* Am luat din cutia din dormitor clipsul de argint pe care mi-l dăduse asistentul social cu o seară înainte și m-am uitat la carnetul de conducere. *Ochi: Albaștri*, scria acolo. *Restricții: Lentile de corecție.*

De ce să mă suni și să nu-mi spui ce vrei de fapt?

Ochii lui. Ochii lui albaștri. Ochii lui albaștri imperfecți.

Și tot ce vreau să știu e
Cum ți-ar plăcea băiatul cu ochi albaștri
Domnu' Moarte.

N-am putut să-mi amintesc în dimineața aceea cine a scris aceste rânduri. Credeam că E.E. Cummings, dar nu eram sigură.

N-aveam niciun volum de-al lui, dar am găsit o antologie de poezie într-un raft din dormitor, o carte veche a lui John, publicată în 1949, când se afla probabil la Portsmouth Priory, școala benedictină cu internat din Newport, unde fusese trimis după moartea tatălui său.

(Moartea tatălui său: subită, cardiac, abia trecuse de 50 de ani. Ar fi trebuit să reținem avertismentul.)

Dacă se întâmpla să fim prin apropiere de Newport, John mă ducea la Portsmouth ca să ascultăm cânturile gregoriene de la vecernie. Era ceva ce-l tulbura. Pe forzațul antologiei era scris numele *Dunne*, cu litere mici și ordonate, apoi, cu același scris cu cerneală albastră de stilou, ghidul de studiu: *1) Care este semnificația poemului și care a fost experiența? 2) La ce gânduri și reflecții ne provoacă această experiență? 3) Ce stare, sentiment, emoție este stârnită sau este creată de întregul poem?* Pun cartea la loc pe raft. Vor trece niște luni până să-mi amintesc să confirm că versurile erau de E.E. Cummings. Vor trece niște luni și până să-mi dau seama că furia mea față de acel apelant necunoscut de la spitalul New York reflecta o altă versiune a fricii primitive care nu fusese stârnită în mine de întrebarea despre autopsie.

Care e semnificația și care experiența?

La ce gând sau reflecție ne trimite experiența?

Cum să se întoarcă dacă îi iau organele, cum să se întoarcă dacă nu mai are pantofi?

4.

[redacted]

Din multe puncte de vedere păream rațională. Observatorului obișnuit i s-ar fi părut că înțeleg pe deplin ireversibilitatea morții. Am autorizat autopsia. Am aranjat incinerarea. Am aranjat ca apoi cenușa să-i fie dusă la Catedrala St. John the Divine. După ce Quintana se va fi trezit și va fi îndeajuns de bine ca să asiste, am depune cenușa lui John în capela de la altarul central, unde eu și fratele meu depuseserăm cenușa mamei. Am aranjat ca pe placa de marmură cu numele ei să fie inscripționat și numele lui John. În fine, pe 23 martie, la aproape trei luni de la moartea lui, i-am văzut urna depusă în casetă, placa de marmură peste ea și s-a ținut slujba.

Au fost cânturi gregoriene, pentru John.

Quintana a cerut să fie în latină. Și John ar fi vrut la fel.

Am avut o singură trompetă.

Un preot catolic și unul episcopalian.

Au vorbit Calvin Trillin, David Halberstam și Susan Traylor, cea mai bună prietenă a Quintanei. Susanna Moore a citit un fragment din *East Coker*[5], partea despre cum „am învățat să domesticim cuvintele / Doar pentru ceea ce nu mai trebuie rostit sau într-un fel în care / Nu mai suntem dispuși a-l spune"[6], Nick a citit Catullus[7], *La moartea fratelui*. Quintana, în rochie cernită și încă slăbită, dar cu vocea fermă, a citit un poem pe

---

5 Poem din suita *Patru Cvartete*, de T.S. Eliot (1940), dar și numele satului în care a fost dusă cenușa poetului. (*N.t.*)

6 T.S. Eliot —Versuri din „East Cocker", în *Opere poetice. 1909–1962*, Ed. Hum. Fiction, 2011. (*N.t.*)

7 Gaius Valerius Catullus — poet latin, reprezentant al curentului neoteric. (*N.t.*)

care l-a scris pentru tatăl ei, în biserica în care se cununase cu opt luni înainte.

Am făcut-o. Am conștientizat, am acceptat că era mort. Am făcut asta în cel mai public mod pe care l-aș fi putut concepe.

Și totuși, viziunea mea în această privință rămăsese suspect de fluidă. S-a întâmplat să cunosc un proeminent profesor de teologie la o cină, la sfârșitul primăverii–începutul verii. Cineva de la masă a ridicat problema credinței. Teologul a vorbit despre ritual în sine ca formă a credinței. Reacția mea a fost neexprimată, dar negativă, vehementă, excesivă chiar și pentru mine. Mai târziu mi-am dat seama că gândul meu imediat a fost: *Dar am îndeplinit ritualul. Am făcut tot.* Am fost la St. John the Divine, am avut cânturile în latină, preotul catolic și pe cel episcopalian, „Că o mie de ani înaintea ochilor tăi sunt ca ziua de ieri, care a trecut"[8] și *In paradisum deducant angeli*[9].

Și tot nu l-au adus înapoi.

„Să-l aduc înapoi" fusese, în ultimele luni, preocuparea mea ascunsă, un truc magic. Până la sfârșitul verii mi-am dat seama clar de asta. „Mi-am dat seama clar" nu m-a făcut să renunț la hainele care i-ar fi putut folosi.

■

În vremuri tulburi, am învățat încă din copilărie, citește, învață, caută, du-te la literatură. Informația însemna control. Ținând cont de faptul că doliul a rămas una dintre cele mai comune suferințe, literatura care îi e dedicată părea remarcabil de subțire. Era jurnalul ținut de C.S. Lewis după moartea soției sale, *A Grief Observed.* Mai erau pasaje rătăcite într-un roman sau altul, de exemplu descrierea lui Thomas Mann din *Muntele vrăjit* despre cum a trăit Hermann

---

8 Biblia, Psalmul 89–4, Rugăciunea lui Moise, ediția 1988. (*N.t.*)

9 Cânt gregorian la slujba de înmormântare. (*N.t.*)

Castorp moartea soției sale: „Mintea i se tulburase și devenise cam sărac cu duhul; din pricina toropelii, comise greșeli în afaceri, ce făcură ca firma Castorp & fiul să sufere pagube simțitoare; iar în a doua primăvară după moartea soției se îmbolnăvi de o pneumonie, în timpul unei inspecții la antrepozitele bântuite de vânturile portului, și cum inima îi era zdruncinată, nu putu să suporte febra prea mare, astfel că muri după cinci zile, cu toate îngrijirile ce i le dăduse doctorul Heidekind."[10] Erau, în baletele clasice, momentele în care un îndrăgostit abandonat sau altul încearcă să-l găsească și să-l readucă la viață pe celălalt, lumina albăstruie, tutuurile albe, *pas de deux* cu partenerul care prevestește întoarcerea definitivă printre morți: *la danse des ombres,* dansul umbrelor. Erau anumite poeme, de fapt mai multe poeme. O zi–două m-am sprijinit pe Matthew Arnold, „Sirenul abandonat":

Vocile copiilor scumpe trebuie să fie
(Încă o chemare) pentru auzul mamei;
Vocile copiilor, nebune de durere —
Sigur vor avea o revedere!

În alte zile, mă ajuta W.H. Auden, cu versurile „Bluesul funerar" din *Escaladarea lui F6*:

Aruncați telefonul și opriți ceasornicele, iute,
Dați câinelui un os baban să nu mai latre-n curte,
Trageți capacul la pian și-n surdina marșului funebru
Chemați bocitoarele, și scoateți afară sicriul negru.[11]

Poemele și dansurile umbrelor mi se păreau cele mai adecvate.

---

10 T. Mann, *Muntele vrăjit*, Ed. Rao, 2014. (*N.t.*)
11 W.H. Auden, „Bluesul funerar", Qpoem.com, trad. Petru Dimofte. (*N.t.*)

Dincolo sau sub asemenea reprezentări abstracte ale durerii și furiei doliului, exista un corp de subliteratură, ghiduri cum-să pentru a te descurca în asemenea condiții, unele „practice", altele „inspirаționale", cele mai multe inutile. (Nu bea prea mult, nu cheltui banii de asigurare pentru redecorarea livingului, alătură-te unui grup de suport.) Mai rămânea literatura de specialitate, studiile făcute de psihiatri, psihologi și sociologi care au venit după Freud și Melanie Klein, și destul de curând spre acest gen de literatură m-am îndreptat. Am aflat multe lucruri pe care deja le știam, iar la un moment dat asta era o promisiune de confort, o validare, o opinie externă asupra faptului că nu-mi imaginam ceea ce părea să mi se întâmple. Din *Doliul: reacții, consecințe și tratamente,* compendiul din 1984 al Institutului de Medicină din cadrul Academiei Naționale de Științe am aflat, de exemplu, că cele mai frecvente răspunsuri imediate la moarte erau șocul, amorțeala și lipsa de încredere: „La nivel subiectiv, supraviețuitorii s-ar putea simți ca și când sunt înfășați într-un cocon sau într-o pătură; alții ar putea arăta stăpânire de sine. Pentru că realitatea morții încă nu le-a pătruns percepția, supraviețuitorii pot părea că aparent acceptă pierderea".

Așadar, am găsit efectul „persoanei care se ține destul de tare".

Am citit în continuare. La delfini, am aflat din *Studiul Harvard asupra doliului la copii în Spitalul General Massachusetts* al lui J. William Worden, a fost remarcat refuzul hranei după moartea unui semen. La gâște, reacția în fața morții este să zboare și să strige, să caute până ce ele însele devin dezorientate și se rătăcesc. Oamenii, am citit, deși nu mai era nevoie să aflu, au arătat tipare de răspuns similare. Caută. Nu mai mănâncă. Uită să respire. Obosesc de la lipsa de oxigen, își încarcă sinusurile cu lacrimile nevărsate și sfârșesc în cabinetul otorinolaringologului cu otite obscure. Își pierd concentrarea. „După un an am putut citi titlurile", mi-a spus o prietenă al cărei soț murise cu trei ani în urmă. Își pierd abilități cognitive în orice domeniu.

Ca Hermann Castorp, eșuează în afaceri și suferă pierderi financiare importante. Își uită propriile numere de telefon și se duc la aeroport fără acte de identitate cu poză. Cad la pat, se prăbușesc și, în cele din urmă, ca Hermann Castorp, mor.

Detaliul „morții" a fost documentat în studiu după studiu.

Am început să iau cu mine un act de identitate, în plimbările matinale prin Central Park, în caz că avea să mi se întâmple și mie.

Dacă telefonul suna cât eram la duș, nu mai răspundeam, ca să evit o alunecare fatală pe gresie.

Anumite studii, am aflat, erau celebre. Erau repere în literatură, standarde, referințe pentru tot ce citeam. Era, de exemplu, „Young, Benjamin and Wallis, *The Lancet 2:454-456*, 1963." Studiul, efectuat pe 4 486 de proaspeți văduvi din Marea Britanie, a durat cinci ani și a arătat că „pe o durată de șase luni s-au înregistrat mai multe decese în rândul văduvilor decât în cel al persoanelor căsătorite". Mai era „Rees and Lutkins, *British Medical Journal 4:13-16*, 1967". Un studiu de șase ani asupra a 903 rude îndoliate versus 878 de persoane neîndoliate din grupul de control, a arătat „mortalitate semnificativ mai mare în rândul văduvilor în primul an". Am găsit explicația funcțională pentru aceste rate crescute ale mortalității în compendiul din 1984 al Institutului de Medicină: „Cercetările de până acum au arătat că, la fel ca în cazul altor factori de stres, doliul determină frecvent schimbări în sistemele endocrin, imunitar, nervos autonom și cardiovascular; toate acestea fiind în mod esențial influențate de funcționarea creierului și de neurotransmițători".

Existau, cum am aflat din acest gen de literatură, două feluri de durere. Genul de preferat, cel asociat cu „creștere" și „dezvoltare" era „durerea fără complicații" sau „doliul normal". O astfel de durere, conform *Manualului Merck*, ediția a 16-a, ar putea fi în mod obișnuit însoțită de „simptome ale anxietății precum insomnie, neliniște, hiperactivitate a sistemului nervos

autonom", dar care „de obicei nu conduc la depresie clinică, exceptând cazurile în care persoanele respective sunt înclinate către tulburări de stare". Al doilea fel era „durerea complicată", cunoscută în literatură ca „doliu patologic" și se spunea că apare în diverse situații. Una dintre acestea, citată de mai multe ori, era cea în care supraviețuitorul și decedatul fuseseră neobișnuit de dependenți unul de celălalt. „Îndoliatul a fost foarte dependent de decedat în privința susținerii, a stimei de sine, a plăcerii?" Acesta era unul dintre criteriile de diagnosticare sugerate de Dr. David Peretz de la Departamentul de Psihiatrie al Universității Columbia. „Îndoliatul s-a simțit neajutorat fără persoana dispărută după apariția separării forțate?"

Am reflectat la aceste întrebări.

Odată, în 1968, când a trebuit să petrec, în mod neașteptat, o noapte în San Francisco (aveam ceva de făcut, ploua, din cauza asta s-a amânat un interviu de seara pentru a doua zi dimineața), John a zburat de la Los Angeles ca să putem cina împreună. Am mâncat la Ernie's. După aceea John a luat „Zborul de la miezul nopții" de la PSA[12], care costa 13 dolari. O facilitate dintr-o epocă în care în California era posibil să zbori de la Los Angeles la San Francisco, Sacramento ori San Jose pentru 26 de dolari dus-întors.

M-am gândit la PSA.

Toate avioanele PSA aveau zâmbete pictate pe bot, sub cabina piloților. Însoțitoarele de zbor purtau haine în stilul lui Rudy Gernreich de un roz tare și fuste mini portocalii. PSA reprezenta o perioadă din viața noastră în care majoritatea lucrurilor pe care le făceam păreau lipsite de consecințe, eram detașați, o stare în care niciunul nu se gândea de două ori dacă să zboare șapte sute de mile doar pentru o cină. Starea aceasta a luat sfârșit

12 PSA Airlines — companie aeriană regională în Statele Unite. (*N.t.*)

în 1978, când un Boeing 727 al PSA s-a ciocnit cu un Cessna 172 deasupra orașului San Diego și au murit 144 de oameni.

Când s-a întâmplat, mi-am dat seama că am sfidat soarta cu PSA.

Înțeleg acum că eroarea nu poate fi atribuită companiei PSA.

Când avea doi sau trei ani, Quintana a zburat cu PSA la Sacramento, în vizită la părinții mei, și spunea că „merge pe zâmbet". John obișnuia să noteze ce spunea ea pe bucăți de hârtie și să le pună în cutia neagră pictată pe care o primise de la mama lui. Cutia asta, care se află încă împreună cu bucățile ei de hârtie pe un birou din livingul meu, are pictat un vultur american și cuvintele „E Pluribus Unum"[13]. Mai târziu, John a folosit câteva dintre zicerile ei într-un roman, *Dutch Shea, Jr.* Le-a atribuit fiicei lui Dutch Shea, Cat, ucisă apoi de explozia unei bombe plasate de IRA, în timp ce lua cina cu mama ei într-un restaurant pe strada Charlotte, în Londra. Iată un pasaj din ce a scris:

> „Unde tu fost?" ar spune ea, și „Unde s-a dus dimineața?" Le nota și le îngrămădea în micul sertar secret al biroului de arțar pe care el și Lee îl primiseră drept cadou de nuntă de la Barry Stukin... Cat în uniforma de școală. Cat, care-și numea baia „îmbăietoare" și fluturii dintr-un experiment de grădiniță „zbuturi". Cat, care compusese primul ei poem la șapte ani: „O să mă mărit / C-un băiat Harry numit / E bun la călărit / Și la despărțit."
>
> Omul Fărâmat era în sertar. Omul Fărâmat spunea Cat la frică, moarte și necunoscut. Am avut un vis urât cu

[13] Citat latin care înseamnă „Unul, dintre mulți" și care este prezent și pe sigiliul Statelor Unite, alături de vulturul american. (*N.t.*)

Omul Fărâmat, ar fi spus ea. Nu-l lăsa pe Omul Fărâmat să mă prindă. Dacă vine Omul Fărâmat, o să mă țin tare de gard și n-o să-l las să mă ia... Se întreba dacă Omul Fărâmat a apucat s-o sperie pe Cat înainte ca ea să moară.

Înțeleg acum ce n-am priceput în 1982, când a apărut *Dutch Shea, Jr.*: e un roman despre durere. Literatura de specialitate ar fi spus că Dutch Shea trăia un doliu patologic. Indiciul care duce la acest diagnostic este: e obsedat de momentul morții lui Cat. Își amintește și reamintește scena, ca și când repetiția ar putea duce la un final diferit: restaurantul de pe strada Charlotte, salata de andive, espadrilele lila ale lui Cat, bomba, capul lui Cat în căruciorul de desert. Își torturează fosta soție, pe mama lui Cat, cu aceeași întrebare obsedantă: de ce era la baie când a explodat bomba? În cele din urmă, ea îi spune:

Nu prea a contat vreodată că eu sunt mama lui Cat, dar eu am crescut-o. Am avut grijă de ea în ziua când a avut primul ciclu și îmi amintesc că, atunci când era mică, spunea că dormitorul meu e a doua ei cameră drăguță și spunea buzzghetti la spaghetti și pe oamenii care ne vizitau îi numea saluți. Spunea unde tu fost și unde s-a dus dimineața și tu i-ai zis lui Thayer, nenorocitule, că vrei pe cineva care să-ți amintească de ea. Așa că mi-a spus că e însărcinată, a fost un accident, și ea voia să știe ce să facă și eu m-am dus la toaletă fiindcă știam c-o să plâng și nu voiam să fac asta în fața ei, trebuia să scap de lacrimi ca să par stăpână pe situație și apoi am auzit bomba și, când am ieșit, o parte din ea era în vasul cu înghețată și alta pe stradă și tu, nenorocitule, tu vrei pe cineva care să-ți amintească de ea.

Cred că John ar fi spus că *Dutch Shea, Jr.* era un roman despre credință.

Când l-a început știa deja care vor fi ultimele cuvinte, nu doar ultimele cuvinte ale romanului, ci ultimele gânduri ale lui Dutch Shea, înainte să se împuște: „Cred în Cat. Cred în Dumnezeu". *Credo in Deum.* Primele cuvinte ale Catehismului catolic.

Era despre credință sau despre durere?

Credința și durerea sunt unul și același lucru?

Eram neobișnuit de dependenți unul de celălalt în vara în care înotam și ne uitam la *Tenko* și ne duceam să cinăm la Morton's?

Sau eram doar neobișnuit de norocoși?

Dac-aș fi singură ar mai veni la mine pe un zâmbet?

Mi-ar mai spune să fac o rezervare la Ernie's?

PSA și zâmbetul nu mai există, a fost vândut la US Airways și avioanele au fost revopsite.

Ernie's nu mai există, dar a fost recreat pentru scurtă vreme de Alfred Hitchcock, pentru *Vertigo.* James Stewart o vede prima dată pe Kim Novak la Ernie's. Mai târziu ea cade din clopotnița (de asemenea recreată, un efect) Misiunii San Juan Bautista.

Ne-am cununat la San Juan Bautista.

Într-o după-amiază de ianuarie când apăruseră bobocii în livezile de lângă autostrada 101.

Când încă mai erau livezi pe lângă 101.

Nu. Întoarcerea în trecut te pocnește. Bobocii din livezile de pe lângă autostrada 101 reprezentau o cale greșită.

Vreme de câteva săptămâni după ce s-a întâmplat am încercat să mă țin pe calea cea dreaptă (calea cea îngustă, care nu are decât un sens, nu te poți întoarce) repetându-mi ultimele două versuri din *Rose Aylmer*, elegia scrisă de Walter Savage Landor în 1806, în memoria fiicei Lordului Aylmer, moartă la 20 de ani

în Calcutta. Nu mă mai gândisem la *Rose Aylmer* de când eram studentă la Berkeley, dar acum îmi pot aminti nu doar poemul, dar și mare parte din ceea ce s-a discutat la cursul în care l-am analizat. *Rose Aylmer* funcționa, ne spunea profesorul, pentru că slăvirea bombastică și prin urmare insignifiantă a decedatei din primele patru versuri („Ah, ce folos rasei suverane! / Ah, în toate formele divine! / Fiecare virtute și fiecare grație! / Rose Aylmer, toate îți aparțin ție") este dusă brusc și oarecum șocant către exprimarea „mieros înțeleaptă" din ultimele două versuri, unde se sugerează că jalea are locul, dar și limitele sale: „O noapte de amintiri și suspine / Îți este închinată de mine."

„«O *noapte* de amintiri și suspine»" a repetat profesorul, ținând minte. „*O noapte*. O singură noapte. Poate să fie toată noaptea, dar el nu spune *toată noaptea*, ci *o noapte*, nu e o chestiune de-o viață, ci una de niște ore."

Mieroasa înțelepciune. În mod evident, din moment ce *Rose Aylmer* mi-a rămas întipărit în memorie, în studenție am crezut că oferă o lecție de supraviețuire.

30 decembrie 2003.

Am văzut-o pe Quintana la etajul șase de la terapie intensivă de la Beth Israel North.

Unde avea să mai rămână încă douăzeci și patru de zile.

Dependența neobișnuită (o fi vreun alt nume pentru „mariaj"? „soț și soție"? „mamă și copil"? „nucleul familiei"?) nu este singura situație în care poate apărea doliul complicat sau patologic. O alta, citesc în literatura de specialitate, este cea în care procesul de jelire este întrerupt de „factori circumstanțiali", cum ar fi „întârzierea înmormântării" sau „o boală ori încă un deces în familie". Citesc explicația doctorului Vamik D. Volkan, profesor de psihiatrie la Universitatea Virginia din Charlottesville

despre ceea ce numește „terapia de re-îndurerare", o tehnică dezvoltată la Universitatea Virginia pentru tratarea „jelitorilor patologici cronici". Conform doctorului Volkan, într-o astfel de terapie se ajunge într-un punct în care:

> ... ajutăm pacientul să revadă împrejurările morții — cum s-a produs, reacția pacientului la veste și la vederea trupului neînsuflețit, evenimentele de la înmormântare etc. Dacă terapia funcționează bine, în acest moment apare de obicei furia; la început este difuză, apoi direcționată spre ceilalți și în final către persoana dispărută. Abreacția — ceea ce Bibring [E. Bibring, 1954, „Psychoanalysis and the Dynamic Psychotherapies," *Journal of the American Psychoanalytic Association* 2:745 ff.] numește „eliberare emoțională" — poate avea loc și demonstrează pacientului prezența impulsurilor sale reprimate. Înțelegând psihodinamica implicată în nevoia pacientului de a-l ține în viață pe cel decedat, putem explica și interpreta apoi relația care a existat între pacient și persoana dispărută.

Dar de unde mai exact capătă Dr. Volkan și echipa sa din Charlottesville înțelegerea unică a „psihodinamicii implicate în nevoia pacientului de a-l ține în viață pe cel decedat", abilitatea specială de a „explica și interpreta relația care a existat între pacient și persoana dispărută?" V-ați uitat la *Tenko* cu mine și „cel dispărut" în Brentwood Park, ne-ați însoțit la cină, la Morton's? Ați fost cu mine și cu „persoana decedată" la Punchbowl în Honolulu cu patru luni înainte să se întâmple? Ați adunat cu noi boboci de frangipani și i-ați lăsat pe mormintele morților anonimi de la Pearl Harbor? Ați răcit cu noi când ne-a prins ploaia în Jardin du Ranelagh din Paris cu o lună înainte să se întâmple? Ați renunțat să vedeți Monet ca să cinați la Conti, ca noi? Erați cu noi când am plecat de la

Conti și am cumpărat termometrul, ați stat lângă noi la hotel Bristol, când niciunul nu se pricepea să convertească gradele Celsius în Fahrenheit?

Ați fost acolo?

Nu.

Ne-ați fi putut ajuta cu termometrul, dar n-ați fost acolo. N-am nevoie să „revăd împrejurările morții", am fost acolo. N-am primit „veștile", n-am „văzut" trupul. Am fost acolo.

Mă surprind, mă opresc.

Îmi dau seama că-mi îndrept furia irațională spre complet necunoscutul Dr. Volkan din Charlottesville.

> Persoanele aflate sub șocul unei boli reale nu sunt doar afectate mental, ci și dezechilibrate fizic. Indiferent de cât de calme și echilibrate pot părea, nimeni nu rămâne normal în asemenea împrejurări. Circulația deficitară le dă frisoane, stresul îi face iritabili, insomniaci. Întorc spatele celor cărora de obicei le caută compania. Nimeni n-ar trebui să-și impună prezența cu forța pe lângă acești oameni, iar persoanele prea acaparatoare și extra-emotive, oricât de apropiate sau de dragi, ar trebui ținute la distanță. Deși iubirea prietenilor și simpatia pentru necazul lor constituie o mare alinare pentru astfel de persoane, ele trebuie protejate de orice ar fi capabil să le solicite nervos, deoarece au deja o astfel de tulburare, așadar, nimeni din preajma lor nu ar trebui să se supere dacă i se sugerează că nu e de folos sau nu e bine primit. În astfel de momente, pentru unii compania altora e o alinare, în timp ce alții se feresc și de cei mai apropiați prieteni.

Pasajul este din 1922, *din codul despre eticheta* scris de Emily Post, Capitolul XXIV, „Funeralii", care duce cititorul de la momentul morții („Imediat ce decesul s-a produs, cineva, de obicei infirmiera, trage draperiile la camera decedatului și

roagă personalul să facă la fel în toate celelalte camere") până la indicații de așezare a celor care participă la înmormântare: „Intrați cât de discret cu putință în biserică și, cum nu sunt ușieri în astfel de locuri, vă așezați acolo unde credeți că vă este locul. Doar prietenii foarte apropiați se pot așeza mai aproape de altarul central. Dacă sunteți mai degrabă o cunoștință trebuie să stați undeva mai în spate, doar dacă nu e vorba despre o înmormântare restrânsă într-o biserică foarte mare, caz în care puteți să stați pe rândurile din spatele grupului".

Tonul acesta de o precizie fără cusur nu dă greș niciodată. Accentul rămâne pe practic. Cei îndoliați trebuie îndemnați „să stea într-o cameră însorită", de preferat una cu șemineul în funcțiune. Mâncare, „dar foarte puțină", le poate fi oferită pe o tavă: ceai, cafea, supă clară, o feliuță de pâine prăjită, un ou poșat. Lapte, dar doar încălzit: „Laptele rece nu e bun pentru cineva care este deja înfrigurat". În privința următoarelor mese, „bucătarul poate sugera ceva care să le fie pe plac — dar să fie oferit câte puțin din când în când, căci deși stomacul poate fi gol, cerul-gurii refuză gândul mâncării și digestia nu se face cum trebuie". Cel îndoliat este încurajat să facă economii cu ținuta de doliu: cele mai multe haine, inclusiv pantofi și pălării de pai, se pot „vopsi perfect". Eventualele cheltuieli ar trebui verificate în avans. Un prieten ar trebui lăsat să se ocupe de casă în timpul funeraliilor. Va trebui să aibă grijă ca locuința să fie aerisită, mobila care fusese mutată să ajungă la locul ei, iar focul să fie aprins pentru întoarcerea familiei. „E bine să prepare și un ceai cald sau o supă", sfătuiește doamna Post, „care să le fie adusă fără a fi întrebați dacă doresc sau nu. Cei care trec printr-o suferință mare nu vor mâncare, dar dacă le este înmânată, o vor consuma mecanic și acum au cea mai mare nevoie de ceva cald care să le pornească digestia și să le reactiveze circulația."

Era uimitoare această înțelepciune realistă, înțelegerea instinctivă a tulburărilor fiziologice („schimbări în sistemele

endocrin, imunitar, nervos autonom și cardiovascular") catalogate mai târziu de către Institutul de Medicină. Nu sunt sigură ce m-a determinat să caut codul de etichetă al lui Emily Post din 1922 (aș putea presupune că vreo amintire legată de mama, care mi-a dat să citesc un exemplar pe când eram înzăpeziți într-o casă închiriată, cu patru camere, în Colorado Springs, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial), dar când am găsit-o pe internet, m-a atras instantaneu. Pe măsură ce citeam, mi-am amintit cât de frig mi-a fost la spitalul New York în noaptea morții lui John. Credeam că mi-era frig pentru că era 30 decembrie și venisem cu picioarele goale în papuci, purtând doar bluza și fusta din in în care mă schimbasem ca să prepar cina. Acesta era unul dintre motive, dar mi-era frig și pentru că nimic nu mai funcționa cum trebuie în corpul meu.

Doamna Post ar fi înțeles asta. Ea a scris într-o lume în care doliul era încă recunoscut, permis, la vedere. Într-o serie de conferințe susținute la Johns Hopkins în 1973 și reunite mai târziu în volumul *Western Attitudes toward Death: From the Middle Ages to the Present,* Philippe Ariès observa că pe la 1930, în majoritatea țărilor occidentale, dar mai ales în Statele Unite, a avut loc o revoluționare a atitudinilor acceptate față de moarte. „Moartea", scria el, „atât de prezentă în trecut încât era familiară, va fi ștearsă, va dispărea. Va deveni rușinoasă și interzisă." În lucrarea sa din 1965, *Death, Grief, and Mourning,* socioantropologul britanic Geoffrey Gorer a descris respingerea doliului în public ca rezultat al presiunii crescânde a noii „datorii etice de a te simți bine", un nou „imperativ de a nu face nimic din ce ar diminua distracția altora". Observa că atât în Anglia, cât și în Statele Unite, tendința contemporană era să „trateze doliul ca un răsfăț morbid și să confere admirație socială îndoliaților care-și ascund durerea atât de bine încât nimeni n-ar putea ghici ce li s-a întâmplat".

O modalitate prin care durerea se ascunde este dată de faptul că acum moartea se întâmplă discret. În vechea tradiție în care scria doamna Post, actul morții nu fusese încă profesionalizat. Nu implica, în mod obișnuit, spitale. Femei mureau la naștere. Copii mureau de febră. Cancerul era netratabil. La vremea la care ea scria cartea de etichetă, mai rămăseseră puține case ocolite de epidemia de gripă din 1918. Moartea era aproape, acasă. Așteptarea generală era ca adultul obișnuit să trateze competent, dar sensibil, cu sfârșitul său. Când moare cineva, am învățat eu în California, pui ceva la cuptor. Lași preparatul lângă ușă. Te duci la înmormântare. Dacă familia e catolică te duci și la rozariu, dar nu te vaiți și nu îngenunchezi, cerând atenția familiei. Până la urmă, cartea lui Emily Post s-a dovedit a fi la fel de acută ca orice altă lectură de specialitate, în asimilarea acestui alt fel de moarte, și atât de prescriptivă în privința tratamentului durerii. N-o să uit inteligența instinctivă a prietenei care, în fiecare zi din acele prime săptămâni, îmi aducea câte o casoletă de 250 de grame cu congee[14] de ghimbir și ceapă verde, din Chinatown. Congee puteam să mănânc. Congee era tot ce puteam să mănânc.

[14] Congee — o budincă chinezească. (*N.t.*)

5

Am mai învățat ceva, crescând în California. Ca să te asiguri că o persoană a murit, îi ții în dreptul gurii și al nasului o oglindă. Dacă nu se aburește, persoana e moartă. Mama mea m-a învățat asta. Am uitat în noaptea morții lui John. *Mai respiră?* m-a întrebat dispecerul. *Veniți odată,* am zis eu.

30 decembrie 2003.

Am văzut-o pe Quintana la etajul al șaselea, terapie intensivă, la Beth Israel North.

Ne-am notat cifrele de pe aparate.

I-am ținut mâna umflată.

Tot nu știm ce o să fie cu ea, a spus un medic de la terapie intensivă.

Am venit acasă. Terapia intensivă nu mai e accesibilă vizitatorilor în tura de seară după ora 7:00 P.M., așa că trebuie să fi fost trecut de 8:00.

Am discutat dacă să cinăm undeva în oraș sau să rămânem acasă.

Am spus că pot aprinde focul, am putea cina acasă.

Nu-mi amintesc ce am vrut să mâncăm. Țin minte că am aruncat ce am găsit pe farfurii și prin bucătărie când am venit de la spitalul New York.

Te așezi la masă și viața, așa cum o cunoșteai, se sfârșește.

Într-o bătaie de inimă.

Sau în absența ei.

În ultimele luni am petrecut mult timp încercând să țin socoteala și, când asta nu-mi reușea, să reconstitui succesiunea evenimentelor care au precedat și au urmat celor ce

s-au întâmplat în acea noapte. „La un moment dat între joi, 18 decembrie 2003 și luni, 22 decembrie 2003" a început o asemenea reconstituire, când „Q s-a plâns că se simte groaznic, are simptome de gripă, deși simte și ceva în gât". Această reconstituire, precedată de numele și numerele de telefon ale medicilor cu care am vorbit, nu doar la Beth Israel, dar și la alte spitale din New York și din alte orașe, a continuat. Ideea este asta: luni, pe 22 decembrie, s-a dus cu febră 39,4° C la camera de gardă a spitalului Beth Israel North, care în acea perioadă avea reputația de a fi cea mai puțin aglomerată din zona Upper East Side a Manhattanului, și a fost diagnosticată cu gripă. I s-a spus să stea la pat și să bea lichide. Nu i-au făcut vreo radiografie pulmonară. Pe 23 și 24 decembrie, febra i-a oscilat între 38,8 și 39,4° C. S-a simțit prea rău ca să vină la cina din Ajunul Crăciunului. Ea și Gerry au anulat planurile de a petrece Crăciunul și zilele de după împreună cu familia lui, în Massachusetts.

În ziua de Crăciun, o joi, ne-a sunat de dimineață și ne-a spus că are probleme respiratorii. Parcă respira superficial, chinuit. Gerry a dus-o înapoi la camera de gardă de la Beth Israel North, unde radiografia a arătat infiltrat dens purulent în lobul inferior al plămânului drept. Pulsul îi era crescut, peste 150. Era extrem de deshidratată. Leucocitele ei erau la o valoare apropiată de zero. I s-a administrat Ativan, apoi Demerol. Pneumonia ei, i-au spus lui Gerry în camera de gardă, era „de 5 pe o scală de până la 10, ceea ce se cheamă «pneumonie dusă pe picioare»". Nu era „ceva serios" (asta ar fi putut fi ceea ce-mi doream să aud), dar pentru orice eventualitate a fost internată la etajul șase, la terapie intensivă, pentru a fi monitorizată.

Până să ajungă la terapie intensivă era deja agitată. I s-au administrat alte sedative și apoi a fost intubată. Temperatura îi urcase la peste 40° C. Își primea oxigenul doar din tubul respirator, de acum nu mai era în stare să respire singură. A doua zi spre finalul dimineții, vineri, 26 decembrie, s-a descoperit că

pneumonia îi cuprinsese ambii plămâni și că era în expansiune, în ciuda administrării intensive de azitromicină, gentamicină, clindamicină și vancomicină. Se presupunea, sau era deja clar, din moment ce presiunea sangvină îi scăzuse, că era pe cale să intre sau intrase deja în șoc septic. I-au cerut lui Gerry să autorizeze încă două proceduri invazive, primul pas — inserția unei linii arteriale — și apoi o a doua linie care să ajungă în apropierea cordului, cu scopul de a rezolva problema tensiunii arteriale. I-au dat neosinefrin pentru a-i ridica presiunea sangvină la 90+ cu 60+.

Sâmbătă, pe 27 decembrie, ni s-a spus că i s-a dat un medicament absolut nou de la Eli Lilly, numit Xigris, care îi va fi administrat în următoarele 96 de ore, adică patru zile. „Asta costă douăzeci de mii de dolari", a spus asistenta în timp ce schimba perfuzia. Am privit fluidul care picura într-unul dintre multele tuburi care o țineau în viață pe Quintana. Am căutat Xigris pe internet. Un site spunea că rata de supraviețuire pentru pacienții în șoc septic tratați cu Xigris era de 69 la sută, față de 56 la sută la cei care nu primiseră medicamentul. Pe un alt site, un newsletter de business spunea că Xigris, „uriașul adormit" al lui Eli Lilly, „se lupta să depășească problemele pe care le are pe piața sepsis". Era oarecum un unghi pozitiv din care puteam privi situația: Quintana nu era copila delirant de fericită în primele cinci luni de mariaj și ale cărei șanse de supraviețuire pentru următoarea zi sau pentru două zile ar putea fi calibrate undeva între 56 și 69 la sută, ea era „piața sepsis", sugerând că avea de făcut o alegere de consum. Până duminică, 28 decembrie, ne-am putut da seama de efectele „uriașului adormit" al pieței sepsis: pneumonia nu se redusese, dar neosinefrinul care îi susținea presiunea sangvină fusese scos și aceasta se menținea la 95/40. Luni, pe 29 decembrie, asistenta unui medic mi-a spus că după weekend el a considerat „încurajatoare" starea Quintanei. Am întrebat ce anume i s-a

părut încurajator în starea ei, luni dimineața. „Era încă în viață", mi-a replicat asistenta.

Marți, pe 30 decembrie, la ora 1:02 P.M. (conform afișajului de la computer), am scris aceste rânduri, anticipând conversația cu încă un specialist pe care urma să-l sun:

> Vreun efect asupra creierului — de la deficitul de oxigen? De la febra mare? O posibilă meningită?
>
> Câțiva medici au menționat că „nu știu dacă e provocată de vreo structură sau vreun blocaj". Vorbesc despre o posibilă malignitate?
>
> Presupunerea că infecția este bacteriană — deși la analize nu a fost evidențiată vreo bacterie — e vreo cale de a afla dacă nu e viral?
>
> Cum se transformă „gripa" în infecție generalizată?

Ultima întrebare — *Cum se transformă „gripa" în infecție generalizată?* a fost adăugată de John. Până pe 30 decembrie a părut obsedat de punctul ăsta. Pusese întrebarea de mai multe ori în ultimele trei sau patru zile doctorilor, asistentelor, până și infirmierelor; în final, cu cea mai mare disperare mi-a adresat-o și mie. Nimeni nu i-a dat vreun răspuns pe care să-l considere satisfăcător. Era ceva ce părea să-i sfideze puterea de înțelegere. Ceva în asta sfida și înțelegerea mea, dar eu mă prefăceam că pot să fac față. Cam așa:

A fost internată la terapie intensivă în noaptea de Crăciun.

E în spital, ne tot spuneam unul altuia în noaptea de Crăciun. Era îngrijită. Avea să fie bine acolo unde era.

Toate celelalte lucruri păreau normale.

Aveam un foc în șemineu. Ea avea să fie bine.

Cinci zile mai târziu, totul părea încă normal în afara secției de terapie intensivă de la Beth Israel North: aceasta era partea peste care niciunul dintre noi nu putea trece (deși doar John recunoștea), ca atunci când îți concentrezi atenția asupra cerului albastru din care s-a prăbușit un avion. În livingul apartamentului încă mai erau cadourile pe care le deschiseserăm în noaptea de Crăciun. În fosta cameră a Quintanei, dedesubt și pe masă, încă mai erau cadourile pe care nu le-a putut deschide pentru că era la terapie intensivă în noaptea de Crăciun. Pe masa din sufragerie încă mai erau teancul de farfurii și argintăria pe care le folosiserăm în seara de Ajun. Tot acolo era și o factură venită în ziua aceea de la American Express, pentru călătoria din noiembrie la Paris. Când am plecat noi la Paris, Quintana și Gerry plănuiau prima lor cină de Ziua Recunoștinței. Îi invitaseră pe mama, sora și cumnatul lui. Foloseau porțelanurile primite la nuntă. Quintana venise să ia paharele rubinii de cristal ale mamei. I-am sunat de la Paris, de Ziua Recunoștinței. Puseseră un curcan la cuptor și făceau piure de napi.

„Și apoi — dusă."

Cum se transformă „gripa" în infecție generalizată?

Acum văd întrebarea asta ca pe un strigăt de furie neputincioasă, un alt fel de a spune *cum de s-a putut întâmpla așa ceva când totul era normal?* Quintana zăcea într-o rezervă la terapie intensivă, cu degetele și fața umflate de la retenția de lichid, cu buzele crăpate de febră și strânse în jurul tubului respirator, cu părul transpirat și lipit de cap; cifrele de pe aparatul care monitoriza respirația arătau în noaptea aceea că primește doar 45% din oxigenul necesar. John i-a sărutat obrajii umflați. „Mai mult decât înc-o zi", i-a șoptit, o altă expresie din familia noastră. Era o replică dintr-un film, *Robin și Marian,* regizat de Richard Lester. „Te iubesc mai mult decât chiar înc-o zi", îi spunea Audrey Hepburn în rolul domniței Marian lui Sean Connery, care-l interpreta pe Robin Hood, după ce băuseră amândoi din

poțiunea fatală. John a șoptit asta de fiecare dată când am plecat de la terapie intensivă. În drum spre ieșire am încercat să-l facem pe unul dintre medici să stea de vorbă cu noi. Am întrebat dacă scăderea procentului de oxigen însemna că se face bine.

A fost o pauză.

Apoi medicul de la terapie intensivă a spus: „Încă nu suntem siguri încotro se-ndreaptă".

Se-ndreaptă doar spre bine, mi-aduc aminte că am gândit.

Medicul de la terapie intensivă mai spunea ceva. „E într-o stare chiar foarte rea."

Am recunoscut declarația lui ca pe o expresie codată a faptului că ea urma să moară, dar am insistat: *Se-ndreaptă doar spre bine. Doar spre bine, pentru că trebuie să fie bine.*

Cred în Cat.

Cred în Dumnezeu.

„Te iubesc mai mult decât înc-o zi", avea să spună Quintana trei luni mai târziu, stând în rochia neagră în biserica St. John the Divine. „Așa cum îmi spuneai tu mie."

Ne-am căsătorit într-o joi după-amiaza, pe 30 ianuarie 1964, la misiunea catolică San Juan Bautista din comitatul San Benito, California. John purta un costum bleumarin de la Chipp. Eu purtam o rochie mini albă de mătase pe care o cumpărasem de la Ransohoff's în San Francisco, în ziua în care John Kennedy a fost asasinat. 12:30 P.M. în Dallas însemna că era încă dimineață în California. Eu și mama am aflat ce s-a întâmplat abia când am ieșit de la Ransohoff's ca să prânzim și atunci ne-am întâlnit cu cineva din Sacramento. Din moment ce erau doar vreo treizeci sau patruzeci de persoane în ziua aceea la biserică (mama lui John, fratele lui mai mic, Stephen, fratele lui, Nick, cu soția, Lenny, și fetița lor de patru ani, părinții mei, fratele meu,

cumnata mea, bunicul, câțiva veri și prieteni de familie din Sacramento, colegul de cameră al lui John de la Princeton, poate încă vreo persoană sau două), n-am vrut să-mi fac intrarea în mod tradițional, ci doar să stau acolo și să ne cununăm. Țin minte că Nick a spus, încurajator: „Să apară vedetele": el avea un plan, dar organistul care l-a materializat n-avea, așa m-am trezit deodată mergând spre altar la brațul tatei și suspinând în spatele ochelarilor fumurii. La finalul ceremoniei am plecat spre cabana de la Pebble Beach. Totul foarte simplu: mici gustări, șampanie, o terasă care se deschidea spre Pacific. Am considerat luna de miere cele câteva nopți pe care le-am petrecut la ferma San Ysidro din Montecito și apoi, plictisiți, am plecat spre hotelul Beverly Hills.

M-am gândit la nunta noastră în ziua căsătoriei Quintanei.

Și nunta ei a fost simplă. A purtat o rochie lungă albă, un voal și pantofi scumpi, dar părul îi era strâns în coadă la spate, ca în copilărie.

Am stat în cor la St. John the Divine. Tatăl ei a condus-o spre altar. Acolo era Susan, cea mai bună prietenă a ei din California, de când avea trei ani. Mai era și cea mai bună prietenă de la New York. Și verișoara ei, Hannah. Și verișoara Kelley din California, care a citit o parte din slujbă. Mai erau și copiii fiicei vitrege a lui Gerry, care au citit cealaltă parte. Copiii cei mai mici, fetițe, purtând ghirlande de flori, desculțe. Sandvișuri cu năsturel, șampanie, limonadă, șervete în culoarea piersicii asortate cu sorbetul care a însoțit tortul, păuni pe pajiște. Și-a aruncat pantofii scumpi și și-a dat jos vălul. „Nu-i așa c-a fost perfectă", a spus când seara s-a încheiat. Eu și tatăl ei am încuviințat. A plecat cu Gerry la St. Barths, iar eu și John la Honolulu.

26 iulie 2003.

Patru luni și 29 de zile mai târziu să fie internată la terapie intensivă, la Beth Israel North.

Cu cinci luni și patru zile înainte ca tatăl ei să moară.

Evitam să mă uit la amintirile de la începutul căsătoriei noastre, atârnate pe pereții holului, în prima săptămână sau în primele două săptămâni după moartea lui, seara, când extenuarea protectoare mă lovea și îmi lăsam rudele și prietenii discutând în living, sufragerie sau în bucătărie și mă duceam spre dormitor, unde închideam ușa. De fapt, nu era nevoie să mă uit la ele, nici nu puteam să le evit chiar dacă nu le priveam: le știam pe de rost. Era o fotografie cu noi doi, din locația filmului *The Panic in Needle Park*. Era prima noastră poză împreună. Am fost cu filmul la festivalul de la Cannes. A fost prima mea vizită în Europa și am călătorit first class pe cheltuiala studiourilor Twentieth Century Fox; m-am urcat în avion desculță, așa era pe vremea aia, în 1971. Mai este o fotografie cu mine, John și Quintana la Fântâna Bethesda în Central Park în 1970, John și Quintana, de patru ani, mâncând batoane de înghețată. Toată toamna aceea fuseserăm în New York, lucrând la un film cu Otto Preminger. „Este în biroul domnului Preminger care nu are păr", i-a răspuns Quintana pediatrului care o întrebase unde e mama ei. Mai era și o fotografie cu noi trei pe terasa casei pe care am avut-o în Malibu în anii '70. Poza asta a apărut în revista *People*. Când am văzut-o am înțeles că Quintana profitase de o pauză a ședinței foto ca să-și dea, pentru prima dată, cu tuș de ochi. Mai era o poză pe care i-o făcuse Barry Farrell soției lui, Marcia, stând într-un scaun de rattan din casa din Malibu și ținându-și în brațe fetița de zece luni, Joan Didion Farrell.

Barry Farrell era mort acum.

Era o fotografie a Katharinei Ross, făcută de Conrad Hall în timpul perioadei Malibu, când ea a învățat-o pe Quintana să înoate aruncând o scoică tahitiană în piscina vecinilor și spunându-i fetei că scoica va fi a ei dacă o aduce înapoi. Era o vreme, la începutul anilor '70, când Katharine și Conrad, Jean și Brian Moore, eu și John făceam schimb de plante, câini, rețete, ne

ajutam reciproc și de cel puțin două ori pe săptămână ne adunam la vreunul dintre noi acasă, la cină.

Îmi amintesc că făceam sufleuri, toți. Sora lui Conrad, Nancy din Papeete, i-a arătat lui Katharine cât de ușor se fac și Katharine mi-a arătat mie și lui Jean. Secretul era să le abordezi mai puțin strict decât cereau cărțile de bucate. Katharine ne-a adus păstăi de vanilie tahitiană, în legături strânse cu fir de rafie.

O vreme am făcut cremă de zahăr ars cu vanilie, dar nimănui nu-i plăcea să prepare caramelul.

Plănuiam să închiriem casa lui Lee Grant, care avea vedere spre Zuma Beach, și să deschidem acolo un restaurant, „Casa lui Lee Grant". Katharine, Jean și cu mine urma să gătim pe rând, iar John, Brian și Conrad s-ar fi ocupat de servire. Planul de supraviețuire din Malibu a fost abandonat după ce Katharine și Conrad s-au despărțit, Brian avea de terminat un roman, iar eu și John am plecat la Honolulu să rescriem un scenariu. Am muncit mult în Honolulu. Nimeni de la New York nu putea să nimerească diferența de fus orar, așa că lucram liniștiți toată ziua, fără să sune telefonul. La un moment dat, tot prin anii '70, am vrut să cumpăr o casă acolo și l-am dus pe John la mai multe vizionări, dar perspectiva de a locui în Honolulu i se părea și mai descurajantă decât cea a traiului în Kahala.

Conrad Hall e mort acum.

Brian Moore e mort acum.

Dintr-una dintre primele case, o hardughie pe Franklin Avenue din Hollywood pe care am dat, pentru numeroasele dormitoare, terasele însorite, copacii de avocado și terenul de tenis cu zgură, o chirie de 450 de dolari pe lună, erau niște versuri pe care Earl McGrath le scrisese la a cincea noastră aniversare și pe care noi le înrămaserăm:

Asta-i povestea lui John Greg'ry Dunne
Care, cu soția lui, doamna Didion Do,

Era-nsurat legal cu o familie de unu'
Și locuia pe Franklin Avenue.
Trăiau cu frumoasa lor copilă Quintana
Supranumită și Didion D
Didion Dunne
Și Didion Do.
Și Quintana sau Didion D.
O frumoasă familie de-o Dunne Dunne Dunne
(Vreau să zic o familie tri)
Trăia într-un stil mai bine zis altu'
Pe Franklin Avenue.

Oamenii care au pierdut recent pe cineva arată într-un anumit fel, recognoscibil poate doar de cei care au văzut aceeași expresie pe propriile fețe. Am observat asta la mine și observ acum la alții. Este o expresie de o vulnerabilitate nesfârșită, goliciune, vid. Este privirea cuiva care iese din cabinetul oftalmologului în lumina puternică a zilei cu pupilele dilatate, ori privirea cuiva care poartă ochelari și este forțat să-i dea jos brusc. Oamenii aceștia care au pierdut pe cineva arată goliți pentru că se cred invizibili. Și eu m-am simțit invizibilă pentru o vreme, eterică. Părea c-aș fi trecut unul dintre acele râuri legendare care despart viii de morți, intrând într-un loc unde puteam fi văzută doar de cei care suferiseră recent aceeași pierdere. Am înțeles pentru prima dată puterea imaginii râurilor Styx, Lethe, luntrașul cu mantia și vâsla lui. Am înțeles pentru prima dată sensul tradiției suttee[15]. Văduvele nu se aruncă în rugul aprins din durere. Rugul aprins era, în schimb, reprezentarea exactă a locului în care durerea lor (nu familia, nu comunitatea, nu obiceiurile, ci *durerea lor*) le ducea. În noaptea în care a murit

[15] Tradiție hindusă, acum considerată ilegală, în care soția se lăsa incinerată alături de soț, pentru a-și duce menirea până la capăt. (*N.t.*)

John mai aveam 31 de zile până la cea de-a patruzecea noastră aniversare. V-ați dat seama deja că „mieroasa înțelepciune“ din ultimele două versuri ale lui *Rose Aylmer* era irosită în cazul meu.

Voiam mai mult decât o noapte de amintiri și suspine.

Voiam să urlu.

Îl voiam înapoi.

6

Acum câțiva ani, într-o zi luminoasă de toamnă, plimbându-mă spre est pe 57th, între Sixth și Fifth Avenue, am avut ceea ce credeam la vremea aceea că se cheamă apăsarea morții. Era efectul luminii: sclipiri de raze fugare, frunze îngălbenite căzând (dar de unde? Oare erau copaci pe strada aceea?), o baie de auriu, sclipitoare, rapidă, reflexii luminoase. După aceea am căutat același efect în alte zile luminoase, dar nu l-am mai trăit niciodată. M-am întrebat dacă n-o fi fost vreun atac sau o criză de vreun fel. Cu câțiva ani înainte de asta, în California, am visat o imagine despre care, când m-am trezit, am știut că era cea a morții: o insulă înghețată, îi vedeam contururile ascuțite de deasupra, dinspre Insulele Channel, doar că acum era toată din gheață translucidă, de un alb-albăstrui care strălucea în soare. Spre deosebire de visele în care cel care visează își anticipează moartea, se simte condamnat inexorabil la moarte, dar încă nu a ajuns la final, acesta nu era așa. Insula de gheață și luminile de pe West 57th păreau, dimpotrivă, transcendentale, mai frumoase decât aș putea spune, dar cu toate acestea nu aveam nicio îndoială că văzusem moartea.

De ce, dacă acestea erau imaginile morții pentru mine, am rămas atât de incapabilă în acceptarea morții lui? Poate pentru că nu am fost în stare să înțeleg că moartea i s-ar putea întâmpla lui? Poate pentru că o percepeam mai degrabă ca pe propria moarte?

Viața se schimbă cu repeziciune.
Viața se schimbă într-o clipă.
Te așezi la masă și viața, așa cum o cunoșteai, se sfârșește.
Problema autocompătimirii.

Vedeți cât de devreme a apărut în peisaj chestiunea autocompătimirii.

Într-o dimineață de primăvară de după moartea lui, am luat *The New York Times* și l-am deschis direct la pagina de cuvinte încrucișate, un mod de a-mi începe ziua care devenise aproape un obicei, felul în care ajunsesem să citesc ori mai degrabă să nu citesc ziarul. Până atunci nu avusesem răbdare să rezolv cuvinte încrucișate, dar acum îmi imaginam că exercițiul acesta mi-ar fi încurajat întoarcerea la un ritm cognitiv productiv. Definiția care mi-a atras atenția în acea dimineață era la 6 vertical, „Uneori te simți...". Am găsit imediat răspunsul evident, unul lung, care să umple multe căsuțe și să-mi arate competența în acea zi: „...un copil orfan."

Copiii orfani au cu adevărat greutăți —

Copiii orfani au cu adevărat atât de multe greutăți —

Nu.

6 vertical avea doar patru litere.

Am abandonat rebusul (nerăbdarea moare ultima) și a doua zi am căutat soluția. 6 vertical era „dusă". „Dusă?" Dusă? Uneori te simți... *dusă*? Cât de mult mă extrăsesem din lumea răspunsurilor normale?

Notă: cel mai frecvent ales răspuns („...orfan") a fost un vaiet de autocompătimire.

N-avea să fie un mod ușor de a eșua în a înțelege să repar.

■

Lumină amețitoare, ce repede-a pierit!
Unde sunt tata și Eleanor?
Nu acum, căci de șapte ani au murit,
Ci când au fost pe pământ.
Și nu mai sunt? Și nu mai sunt?
— Delmore Schwartz, *„Agale ne plimbăm în astă zi de-aprilie"*

El credea c-o să moară. Mi-a spus-o de mai multe ori. L-am ignorat. Era deprimat. Terminase romanul *Nothing Lost*, care ajunsese în starea incertă din intervalul dintre finalizare și publicare, și era în curs de a se lăsa pradă unei predictabile crize de încredere în legătură cu noua carte pe care o începea, o reflecție asupra semnificației patriotismului, care încă nu-și găsise startul. Avusese de-a face, pe tot parcursul anului, cu o serie de probleme de sănătate enervante. Ritmul lui cardiac se transforma, din ce în ce mai des, în fibrilație atrială. Un ritm sinusal normal putea fi restabilit prin cardioversie, o procedură în ambulatoriu prin care i se administrau șocuri electrice timp de câteva minute, cât el era sub anestezie generală; însă o schimbare a stării fizice cum ar fi fost o banală răceală sau un zbor mai lung cu avionul îi tulbura din nou ritmul. La ultima asemenea procedură, în aprilie 2003, a avut nevoie nu de unul, ci de două seturi de șocuri electrice. Frecvența crescândă a cardioversiei electrice indica faptul că nu mai era o opțiune viabilă. În iunie, după niște examinări medicale, a suferit o intervenție cardiacă radicală, ablația cu radiofrecvență a nodului atrio-ventricular și apoi implantarea a unui pacemaker Medtronic Kappa 900 SR.

Pe durata verii, exaltat de plăcerea apropierii nunții Quintanei și de aparenta eficiență a pacemakerului, starea psihică i s-a îmbunătățit. În toamnă s-a prăbușit din nou. Îmi amintesc o ceartă despre eventualitatea plecării la Paris, în noiembrie. Eu n-am vrut să mergem, am zis că avem prea multe de făcut și prea puțini bani. El mi-a spus că simțea că, dacă nu ne ducem în noiembrie la Paris, n-o să mai apuce să-l vadă vreodată. Am luat asta drept un șantaj. Bine, am zis, mergem. El a plecat de la masă. Timp de două zile nu prea am mai vorbit.

Până la urmă ne-am dus la Paris în noiembrie.

Îți spun că nu voi mai trăi două zile, declara Gawain.

În urmă cu câteva săptămâni, la Consiliul pentru Relații Externe de la intersecția 68th și Park, am remarcat o persoană

vizavi de mine citind *The International Herald Tribune*. Încă un exemplu de derapaj pe calea greșită: nu mai sunt la Consiliul pentru Relații Externe de la intersecția 68th și Park, ci stau în fața lui John la micul dejun din sala de mese a hotelului Bristol din Paris, în noiembrie 2003. Fiecare citește *The International Herald Tribune*, exemplarele hotelului, cu cartoline capsate, care conțin informații despre vreme. Cartolinele pentru fiecare dintre acele zile de noiembrie în Paris arătau umbrele. Ne-am plimbat prin ploaie în Grădinile Luxemburg. Ne-am refugiat de ploaie intrând în Saint Sulpice. Se ținea o slujbă și John a luat cuminecătura. Am răcit după ploaia care ne-a prins în Grădina Ranelagh. În timpul zborului de întoarcere la New York, fularul lui John și rochia mea de jerseu miroseau a lână udă. La decolare m-a ținut de mână până ce avionul a intrat în modul de croazieră.

Întotdeauna mă ținea de mână.

Unde a dispărut gestul acesta?

Într-o revistă văd o reclamă Microsoft cu imaginea peronului stației de metrou Porte des Lilas din Paris.

Ieri am găsit în buzunarul unei jachete purtate mai rar un bilet folosit de metrou din acel noiembrie la Paris. „Doar episcopalienii iau cuminecătura", m-a corectat el pentru ultima oară când plecam de la Saint Sulpice. De patruzeci de ani mă corecta în privința asta. Episcopalienii „luau", catolicii „primeau". Era, îmi explica el, o diferență de atitudine.

Nu unde sunt acum, morți de șapte ani,
Dar unde erau atunci?

Ultima cardioversie: aprilie 2003. Cea în care a avut nevoie de două seturi de electroșocuri. Îmi amintesc explicațiile medicului pentru administrarea lor sub anestezie. „Pentru că altfel sare de pe masă", zicea. 30 decembrie 2003: tresărirea neașteptată

când echipa de pe ambulanță a folosit padelele de defribilare, când el era întins pe podeaua din living. Să fi fost o bătaie de inimă sau doar electricitate?

În noaptea în care a murit sau în precedenta, în taxiul care ne ducea de la Beth Israel North la apartament, a spus câteva lucruri care pentru prima dată m-au pus în imposibilitatea de a-i desființa starea depresivă, o etapă normală în viața unui scriitor.

Tot ce a făcut n-avea niciun rost, zicea el.

Am încercat să-l contrazic.

S-ar putea să nu fie în ordine, mi-am spus, dar nici starea în care tocmai o lăsasem pe Quintana nu era.

A spus că romanul n-avea nicio valoare.

S-ar putea să nu fie în ordine, mi-am spus, dar nici neajutorarea cu care tatăl își privea copilul nu era în ordine.

A spus că articolul care tocmai îi apăruse în *The New York Review,* o recenzie a biografiei lui Natalie Wood de Gavin Lambert, n-avea nicio valoare.

S-ar putea să nu fie normal, dar ce fusese normal în ultimele zile?

A spus că n-are habar ce caută în New York. „De ce mi-am pierdut vremea cu un articol despre Natalie Wood."

Nu era o întrebare.

„Ai avut dreptate cu Hawaii", a adăugat.

Ar fi putut însemna că avusesem dreptate cu o zi sau două mai devreme, când am spus că, după ce se face Quintana bine (acesta era codul nostru pentru „dacă trăiește"), am putea închiria o casă pe plaja Kailua și s-ar putea recupera acolo. Sau s-ar fi putut referi la faptul că am avut dreptate în anii 1970 când am vrut să cumpărăm o casă în Honolulu. Am preferat să mă gândesc la prima variantă, dar cred că el se referea la a doua. A spus lucrurile astea în taxi, între Beth Israel North și apartamentul nostru, fie cu trei ore înainte să moară, fie cu douăzeci și șapte de ore înainte să moară, încerc să-mi amintesc exact când și nu pot.

7

De ce mă tot frământă ce era normal și ce nu, când nimic nu era normal?

Să încerc o ordonare cronologică acum.

Quintana a fost internată la terapie intensivă la Beth Israel North pe 25 decembrie 2003.

John a murit pe 30 decembrie 2003.

Abia în dimineața de 5 ianuarie 2004 i-am spus Quintanei că el a murit, la terapie intensivă în Beth Israel North, după ce medicii îi scoseseră tubul de respirat și i-au redus sedativele la o doză care să-i permită să-și revină treptat. N-am plănuit să o anunț în acea zi. Doctorii îmi spuseseră că va fi trează pentru scurte intervale, la început parțial, și în primele zile va fi capabilă să absoarbă doar puțină informație. Dacă se trezea și mă vedea doar pe mine, s-ar fi întrebat unde e tatăl ei. Am discutat îndelung despre asta cu Gerry și Tony. Am hotărât că doar Gerry ar trebui să fie lângă ea când se trezește. Ea s-ar fi concentrat asupra lui, asupra vieții lor împreună. Ar fi fost posibil ca nici măcar să nu întrebe de tatăl ei. Eu aș fi putut s-o văd mai târziu, poate după câteva zile. I-aș fi putut spune atunci. Ar fi fost mai puternică.

Cum stabiliserăm, Gerry i-a stat alături când s-a trezit prima dată. Cum nu stabiliserăm, o asistentă i-a spus că mama ei este pe hol.

Și când o să intre, a vrut ea să știe.

Am intrat.

„Unde-i tata?", a șoptit când m-a văzut.

După trei săptămâni de intubare, corzile vocale îi erau atât de inflamate, încât șoaptele abia se auzeau. I-am spus ce s-a

întâmplat. Am accentuat istoricul problemelor cardiace, necazul care în cele din urmă ne-a ajuns, sfârșitul neașteptat, dar de fapt inevitabil. A plâns. Eu și Gerry am ținut-o pe rând în brațe. A adormit la loc.

„Cum e tata", a șoptit în aceeași seară, când am revăzut-o.

Am luat-o de la capăt. Atacul de cord. Istoricul. Sfârșitul aparent subit.

„Dar cum se simte *acum*", a șoptit ea, încercând să se facă auzită.

Înțelesese partea cu atacul subit, dar nu și finalul.

I-am spus din nou. Până la urmă i-am spus și a treia oară, în alt salon de terapie intensivă, la UCLA.

Cronologia.

Pe 19 ianuarie 2004 a fost mutată de la etajul șase terapie intensivă de la Beth Israel North într-o rezervă de la etajul al doisprezecelea. Pe 22 ianuarie 2004, încă prea slăbită ca să stea în picioare sau să se ridice fără ajutor și cu febră de la o infecție intraspitalicească luată la terapie intensivă, a fost externată de la Beth Israel North. Eu și Gerry am instalat-o în fosta ei cameră din apartamentul meu. Gerry s-a dus să ia medicamentele de pe rețeta pe care o primise la externare. Ea s-a dat jos din pat ca să-și mai ia o pătură din dulap și s-a prăbușit la podea. N-am putut s-o ridic și am fost nevoită să aduc pe cineva din clădire ca să o așezăm la loc în pat.

În dimineața de 25 ianuarie 2004 s-a trezit, era încă în apartamentul meu, dar avea dureri intense în piept și febră crescândă. În aceeași zi a fost internată la spitalul Milstein de la Columbia Presbyterian cu diagnosticul de embolie pulmonară, care îi fusese pus la urgență, în același loc. Din cauza faptului că stătuse atâta vreme imobilizată, știu acum, dar n-aveam habar atunci, că aceasta era evoluția previzibilă care ar fi putut fi diagnosticată înainte de externarea de la Beth Israel cu ajutorul aceluiași fel de radiografie care i s-a făcut în timpul investigațiilor

de urgență la Presbyterian. După internarea la Milstein i-au făcut și radiografii la picioare, pentru a vedea dacă nu se formaseră cumva cheaguri. A început un tratament cu anticoagulante pentru a preveni formarea unor astfel de cheaguri și dizolvarea celor existente.

Pe 3 februarie 2004 a fost externată de la Presbyterian, dar tot mai lua anticoagulante. A început recuperarea fizică, pentru mobilitate și ca să mai prindă puteri. Împreună cu ea, cu Tony și Nick, am organizat slujba de înmormântare pentru John. Slujba a fost la ora 4:00 într-o marți după-masa, pe 23 martie 2004, la Catedrala St. John the Divine; la ora 3:00, în prezența familiei, urna cu cenușa lui John a fost așezată în capela de lângă altarul central. După slujbă, Nick aranjase o recepție la Union Club. După care vreo treizeci sau patruzeci de oameni au venit înapoi la apartamentul meu și al lui John. Am aprins focul. Am băut ceva, apoi am cinat. Quintana, deși foarte fragilă, a stat dreaptă la slujbă, în rochia sa neagră, și a râs cu verii ei la cină. Peste o zi și jumătate, în dimineața de 25 martie, ea și Gerry urmau să-și reia viața de cuplu, zburând spre California ca să se plimbe pe plaja Malibu câteva zile. I-am încurajat să facă asta. Îmi doream să văd din nou culorile Malibu pe fața și în părul ei.

A doua zi, pe 24 martie, singură în apartament, după ce îndeplinisem sarcina înmormântării soțului și îmi văzusem fiica ieșită din criză, am pus deoparte farfuriile și am îndrăznit să mă gândesc la ce mi-ar trebui ca să-mi pot continua viața. Am sunat-o pe Quintana ca să-i urez vacanță plăcută. Urma să plece foarte devreme în dimineața următoare. Părea îngrijorată. Era mereu agitată înaintea unei călătorii. Încă de când era copilă, alegerea lucrurilor de pus în bagaj părea să-i activeze frica de a nu pierde șirul, organizarea. Crezi că o să fiu bine în California, a zis. I-am răspuns că da. Cu siguranță o să fie bine în California. Plecarea în California ar fi fost de fapt primul pas din restul vieții ei. Mi-a trecut prin minte că a-mi face ordine în birou ar fi fost

primul pas din restul vieții mele. M-am apucat să fac asta. Și am continuat și în ziua următoare, joi, pe 25 martie. Din când în când de-a lungul zilei tăcute m-am gândit că e posibil să fi intrat într-un nou anotimp. În ianuarie, urmărisem de la fereastra spitalului Beth Israel North sloiuri duse de curenți pe East River. În februarie, vedeam mici blocuri de gheață purtate de Hudson, de la fereastra Columbia Presbyterian. Acum, în martie, gheața se dusese, eu făcusem ce trebuia să fac pentru John, iar Quintana avea să se întoarcă restabilită din California. Pe măsură ce se instala după-amiaza (avionul ei va fi aterizat, ea ar fi luat o mașină pe care ar fi condus-o pe autostrada Pacificului), mi-o imaginam deja plimbându-se pe plaja Malibu cu Gerry, în lumina delicată a soarelui de martie. Am tastat pe site-ul AccuWeather codul poștal din Malibu, 90265. Era soare, nu-mi amintesc temperatura maximă sau pe cea minimă, dar cred că mi s-au părut satisfăcătoare, era o zi bună în Malibu.

Pe dealuri ar fi mușchi sălbatic.

Ea l-ar putea duce să vadă orhideele din canionul Zuma.

L-ar putea duce să mănânce pește prăjit la granița cu Ventura.

A aranjat să-l ducă la prânz, într-o zi, la Jean Moore's, s-ar duce în locurile în care și-a petrecut copilăria. I-ar putea arăta de unde a adunat scoici pentru masa de Paște. I-ar putea arăta unde se găsesc fluturi, unde a învățat să joace tenis, unde au învățat-o salvamarii de pe plaja Zuma să înoate contra valului. Pe masa din biroul meu era o fotografie cu ea pe la șapte sau opt ani, cu părul lung și decolorat de la soarele de Malibu. Lipit pe spatele ramei era un bilet scris cu creionul, lăsat într-o zi pe blatul bucătăriei noastre din Malibu: *Mamă dragă, când ai deschis ușa, eu am fost cea care a fugit XXXXXX — Q.*

La ora 7:10 în acea seară mă schimbam ca să cobor la o cină cu prietenii din clădire. Spun „la ora 7:10" pentru că atunci a sunat telefonul. Era Tony. Zicea că ajunge imediat. Am reținut

ora pentru că trebuia să cobor la 7:30, dar urgența lui Tony m-a împiedicat. Soția lui, Rosemary Breslin, și-a petrecut ultimii cincisprezece ani cu o afecțiune hematologică nediagnosticabilă. Imediat după moartea lui John a început un protocol experimental care a fragilizat-o din ce în ce mai mult și a necesitat internări repetate la Memorial-Sloan Kettering. Știam că ziua aceea lungă la catedrală și cina cu familia au fost epuizante pentru ea. L-am întrerupt pe Tony chiar când era pe cale să închidă. L-am întrebat dacă Rosemary era din nou la spital. Mi-a zis că nu era vorba de Rosemary. Era Quintana care, chiar în timp ce noi vorbeam, la 7:10 ora New Yorkului și 4:10 în California, era supusă unei intervenții neurochirurgicale de urgență la centrul medical UCLA din Los Angeles.

8.

[redacted]

Au coborât din avion.

Și-au recuperat bagajul comun.

Gerry căra geanta către ghișeul de închiriere de mașini, traversând benzile de sosire înaintea Quintanei. S-a uitat înapoi. Nici acum n-am idee ce l-a făcut să privească înapoi. Nu m-am gândit niciodată să întreb. Îmi imaginez că e ca atunci când auzi pe cineva vorbind și apoi nu-l mai auzi, așa că te întorci. *Viața se schimbă într-o clipă. Clipa obișnuită.* Ea zăcea întinsă pe asfalt. A fost chemată o ambulanță. Au dus-o la UCLA. Gerry spunea că a fost trează și lucidă în ambulanță. Abia la urgențe a început criza și și-a pierdut coerența. Au alertat secția de chirurgie. I-au făcut un Computer Tomograf (CT). Până au dus-o în sala de operație, una dintre pupilele ei rămăsese imobilă. Cealaltă a intrat în aceeași stare în drum spre sală. Am auzit asta de mai multe ori, de fiecare dată pentru a sublinia gravitatea stării ei și natura critică a intervenției: „O pupilă era imobilă și a doua a devenit la fel în timp ce o duceau în sală".

Prima oară când am auzit asta n-am știut ce semnificație să acord celor spuse. A doua oară am știut. Sherwin B. Nuland, în *How We Die,* descria că văzuse, pe când era student în anul al treilea la Medicină, un pacient cardiac ale cărui „pupile erau fixate în poziția de dilatare maximă care înseamnă moarte cerebrală, evident că nu va mai răspunde la lumină vreodată". Tot în *How We Die*, Dr. Nuland descria încercările repetate ale echipei de resuscitare de a aduce la viață un pacient care suferise un atac de cord în spital: „Bărbați și femei tenace văd cum pupilele pacientului devin neresponsive la lumină și apoi se măresc până

devin cercuri mari, fixe, de o întunecime impenetrabilă. Ezitant, echipa își încetează eforturile... camera e plină de rămășițele bătăliei pierdute..." Oare asta văzuse echipajul de pe ambulanța de la spitalul New York Presbyterian în ochii lui John, când el zăcea pe podeaua livingului nostru, pe 30 decembrie 2003? Oare asta văzuseră neurochirurgii de la UCLA în ochii Quintanei pe 25 martie 2004? „Întunecime impenetrabilă"? „Moarte cerebrală"? La asta s-au gândit? Privesc la printul analizei de CT din acea zi la UCLA și mă apucă amețeala:

> Scanarea arată hematom subdural de emisfer drept, sângerarea activă neputând fi exclusă. Hematomul determină efect de masă la nivelul emisferului drept, cu hernierea subfalciformă și a uncusului, cu deviere de 19 mm a liniei mediane dinspre stânga spre dreapta, la nivelul ventriculului trei. Ventriculul lateral drept este aproape în totalitate șters, iar ventriculul stâng prezintă o ușoară deprimare. Există o compresie moderată la nivel medular, iar cisternele perimezencefalice sunt șterse. Se observă o lamă fină posterioară și hematoame subdurale tentoriale stângi. O mică sângerare intraparenchimatoasă, care sugerează o contuzie, este observată în lobul frontal drept, porțiunea inferolaterală. Amigdala cerebeloasă se situează la nivelul foramen magnum. Nu sunt vizualizate fracturi craniene. Hematom parietal drept al scalpului, de dimensiuni mari.

25 martie 2004. Ora 7:10 seara în New York.

S-a întors din locul despre care doctorii spuneau „tot nu știm încotro se îndreaptă" și acum e acolo din nou.

Din ce știam, se îndreptase deja în direcția greșită.

I-ar fi putut spune lui Gerry și el ar fi putut încerca să absoarbă informația înainte să mă sune.

Ea ar fi putut fi deja în drum spre morga spitalului.

Singură. Pe o targă. Cu rotile.

Mi-am imaginat deja scena asta, cu John.

A sosit Tony.

A repetat ce-mi spusese la telefon: primise un telefon de la Gerry, care era la UCLA. Quintana era în operație. Gerry putea fi sunat în sala de așteptare a spitalului, care pe atunci se suprapunea cu sala de așteptare de la chirurgie (UCLA construia un spital nou, acesta era supraaglomerat și depășit).

L-am sunat pe Gerry.

Unul dintre chirurgi tocmai ieșise cu vești pentru el. Echipa chirurgicală era acum „destul de încrezătoare" că Quintana va „ieși din operație", deși nu puteau estima în ce stare.

Țin minte că atunci mi-am dat seama că acesta trebuia să fie un raport mai optimist: informațiile anterioare din sală erau că echipa „nu era chiar sigură că ea va ieși din operație".

Îmi amintesc că am încercat și nu am reușit să înțeleg expresia „a ieși din operație". Adică în viață? Spuseseră „în viață" și Gerry nu a putut să-mi repete? *Orice s-ar întâmpla*, îmi amintesc că m-am gândit: *fără îndoială că „va ieși din operație"*.

Era în jur de 4:30 în Los Angeles, 7:30 în New York. Nu eram singură în ce fază ajunseseră cu operația. Îmi dau seama acum — conform raportului CT, care arată că scanarea a avut la loc la „3:06" în Los Angeles — că probabil era în operație de vreo jumătate de oră. Am scos un ghid *OAG*[16] ca să văd dacă ar fi fost vreun zbor de noapte spre Los Angeles. Delta avea unul la 9:40, de pe aeroportul Kennedy. Eram pe cale să sun la compania aeriană când Tony a spus că nu crede că ar fi bine să fiu în avion pe durata operației.

Îmi amintesc tăcerea.

Îmi amintesc că am lăsat deoparte ghidul *OAG*.

---

16 Ghid care conține orarele de zbor ale tuturor companiilor aeriene active la nivel mondial. (*N.t.*)

L-am sunat pe Tim Rutten în Los Angeles și l-am rugat să meargă la spital și să stea cu Gerry. L-am sunat pe contabilul nostru din Los Angeles, Gil Frank, a cărui fiică fusese operată în urmă cu câteva luni de urgență la neurochirurgie la UCLA; a zis că se duce și el la spital.

A fost tot ce am putut face ca să fiu mai aproape de locul acela.

Am pus masa în bucătărie și am ciugulit cu Tony niște *coq au vin* rămas de la cina de familie de după slujbă. A ajuns și Rosemary. Am stat la masa din bucătărie și am încercat să ne facem un fel de „plan". Foloseam expresii ca „eventualitatea" cu delicatețe, ca și când vreunul dinte noi trei n-ar fi știut ce erau. Țin minte că l-am sunat pe Earl McGrath ca să văd dacă aș putea sta în casa lui din Los Angeles. Îmi amintesc că am spus „dacă-mi va fi necesar", o altă construcție delicată. El mi-a tăiat-o scurt: urma să zboare la Los Angeles a doua zi cu avionul unui prieten, aș fi putut merge cu ei. Pe la miezul nopții, Gerry a sunat și ne-a spus că se terminase operația. Urmau să facă al doilea CT ca să vadă dacă rămăseseră hemoragii neoprite. Dacă mai era vreuna, ar fi putut intra din nou în operație. Dacă nu erau, aveau de gând să treacă la următoarea procedură, adică plasarea unui filtru în vena cavă, pentru a preveni migrarea cheagurilor către inimă. Pe la 4:00 dimineața la New York a sunat din nou, spunând că la CT nu s-au detectat alte hemoragii și că instalaseră filtrul. Mi-a spus ce îi ziseseră chirurgii despre operația în sine. Mi-am luat notițe:

„Sângerare arterială, sânge care țâșnește ca un gheizer, sânge peste tot în cameră, niciun factor de coagulare."

„Creier deplasat spre stânga."

Când m-am întors la New York de la Los Angeles, seara târziu pe 30 aprilie, am găsit însemnările pe reversul unei liste de cumpărături, lângă telefonul din bucătărie. Acum știu că expresia tehnică pentru „creier deplasat spre stânga" este „deplasarea liniei

mediane" — un factor semnificativ în prognosticul rezervat, dar chiar și atunci știam că nu era bine. Ce credeam că aveam nevoie să cumpăr în acea zi de martie, cu cinci săptămâni în urmă, erau niște sticle de Evian, melasă, supă de pui și făină din semințe de in.

■

Citește, învață, gândește, caută în literatură.
Informația înseamnă control.

În dimineața de după operație, înainte de a pleca spre Teterboro ca să mă urc în avion, am căutat pe internet „pupile imobile și dilatate". Am aflat că prescurtarea este „FDF"[17]. Am citit rezumatul unui studiu făcut de cercetătorii din Departamentul de neurochirurgie de la clinica universitară din Bonn. Studiul urmărise nouăzeci și nouă de pacienți care fie se prezentaseră cu, fie suferiseră una sau două FDF. Rata de mortalitate fusese estimată la 75%. Din cei 25% rămași în viață douăzeci și patru de luni mai târziu, 15% aveau ceea ce scala Glasgow[18] definește ca „evoluție nefavorabilă", iar 10% „evoluție favorabilă". Am transformat procentele: din cei nouăzeci și nouă de pacienți, șaptezeci și patru muriseră. Dintre supraviețuitori, la finalul celor doi ani, cinci erau în stare vegetativă, zece erau afectați sever, opt erau independenți și doi își reveniseră complet. Am mai aflat că pupilele imobile și dilatate indică rănirea sau comprimarea celui de-al treilea nerv cranian și a mezencefalului. „Al treilea nerv" și „mezencefal" erau cuvinte pe care aveam să le aud mai des decât mi-aș fi dorit în săptămânile care-au urmat.

---

17 FDF — Factor de degradare a fibrinogenului. (*N.t.*)

18 Cea mai utilizată scală (scor) pentru caracterizarea bolnavului care este sau poate ajunge în stare gravă din cauza unei afecțiuni neurologice sau ca urmare a unei intervenții neurochirurgicale. (*N.t.*)

9

Ești bine, îmi amintesc că i-am șoptit Quintanei când am văzut-o prima oară la terapie intensivă, la spitalul UCLA. *Sunt aici, o să fii bine.* Era rasă pe jumătate de cap, pentru operație. Am văzut tăietura lungă și capsele metalice care o țineau închisă. Respira din nou doar prin tubul endotraheal. *Sunt aici. Totul e bine.*

„Când trebuie să pleci", m-a întrebat în ziua în care a putut vorbi, în cele din urmă. Pronunța cuvintele cu dificultate, cu fața încordată.

I-am spus că nu mă mișc de-acolo până nu plecăm împreună.

Fața i s-a relaxat. A adormit din nou.

Mi-am dat seama, în cursul acelor săptămâni, că asta a fost cea mai importantă promisiune pe care i-am făcut-o, de când am adus-o acasă de la spitalul St. John din Santa Monica. N-o să plec. O să am grijă de ea. O să fie bine. Mi-am mai dat seama că asta era o promisiune pe care n-o s-o pot ține. N-am să pot avea mereu grijă de ea. N-am să pot să nu plec niciodată. Nu mai era un copil. Era un adult. În viață se întâmplă lucruri pe care mamele nu au cum să le prevadă sau să le repare. Dacă nu va dispărea prematur, așa cum era să se întâmple la Beth Israel și cum s-ar putea întâmpla la UCLA, eu o să mor înaintea ei. Îmi amintesc că în timpul unor discuții în birourile avocaților m-a izbit cuvântul „predecedat" Cuvântul ăsta nu are cum să se aplice. După acele discuții văd expresia „dezastru mutual" într-o nouă și favorabilă lumină. Cu toate astea, în timpul unui zbor turbulent între Honolulu și Los Angeles mi-am imaginat un astfel de dezastru mutual și am respins ideea. Avionul s-ar

prăbuși. În mod miraculos, noi două am supraviețuit impactului, am pluti în Pacific, atârnate de resturile aeronavei. Dilema mea era asta: fiind în perioada delicată și sângele atrăgând rechinii, aș fi nevoită să o abandonez, să înot mai departe, să o las singură.

Aș putea face asta?

Toți părinții simt la fel?

Când mama era pe patul de moarte, la nouăzeci de ani, mi-a spus că e gata să moară, dar că nu poate. „Tu și Jim aveți nevoie de mine", a zis. Eu și fratele meu eram trecuți de șaizeci de ani pe-atunci.

Ești bine.

Sunt aici.

■

În cursul acelor săptămâni la UCLA am remarcat că mulți oameni, fie din New York, din California sau din alte părți, împărtășeau un obicei mental atribuit de regulă celor care aveau succes. Credeau cu tărie în capacitatea lor de a se descurca. Credeau cu tărie în puterea numerelor de telefon pe care le aveau la îndemână, în medicul potrivit, în donatorul principal, în persoana care le-ar obține o favoare de la stat sau în justiție. Capacitatea lor de a se descurca era de fapt excepțională. Puterea numerelor de telefon era de fapt supremă. Și eu am împărtășit, în cea mai mare parte a vieții mele, aceeași încredere în abilitatea mea de a controla evenimentele. Dacă mama mea ar fi fost spitalizată în Tunis, aș fi putut aranja la consulatul american să primească ziarele de limbă engleză și să fie urcată într-un avion Air France care să o ducă la fratele meu la Paris. Dacă Quintana ar fi rămas blocată în aeroportul din Nisa, aș fi putut aranja cu cineva de la British Airways să o urce într-un avion de-al lor ca să ajungă la Londra, la vărul ei. Totuși, pentru că m-am născut temătoare, dintotdeauna am avut, la un anumit nivel, conștiința

că unele evenimente din viață rămân în afara capacității mele de a le controla sau de a le gestiona. Unele evenimente pur și simplu se întâmplă. Acesta era unul dintre ele. *Te așezi la masă și viața, așa cum o cunoșteai, se sfârșește.*

Mulți dintre cei cu care am vorbit în primele zile în care Quintana zăcea inconștientă la UCLA nu păreau a avea conștiința aceasta. Instinctul lor inițial era că acel eveniment poate fi gestionat. Ca să facă asta, aveau nevoie doar de informație. Aveau nevoie doar să știe cum s-a întâmplat. Aveau nevoie de răspunsuri. Aveau nevoie de „prognostic".

Eu n-aveam răspunsuri.

N-aveam prognostic.

Nu știam cum s-a întâmplat.

Erau două posibilități și am ajuns la concluzia că ambele erau irelevante. Una era că în cădere se lovise la cap și de aici hemoragia intracraniană, un pericol generat de anticoagulantele pe care le primise pentru a preveni embolia. A doua era că hemoragia intracraniană avusese loc înainte de cădere și, de fapt, o provocase. Cei care iau anticoagulante sângerează. Se învinețesc la o atingere. Efectul anticoagulantelor din sânge se măsoară cu o analiză numită INR (International Normalized Ratio), nivelul lor fiind greu de controlat. Sângele trebuie analizat la câteva săptămâni și în anumite cazuri chiar la câteva zile. Trebuie făcute schimbări aproape imperceptibile și complicate în dozare. INR ideal pentru Quintana era 2.2, cu o zecime de punct în plus sau în minus. În ziua zborului ei spre Los Angeles s-a întâmplat ca INR-ul ei să fi fost 4, un nivel la care pot apărea sângerări spontane. Stând de vorbă cu chirurgul-șef de la spitalul din Los Angeles, mi-a spus că este „sută la sută convins" că trauma a provocat hemoragia. Alți medici cu care am vorbit erau mai puțin siguri. Unul dintre ei a sugerat că zborul în sine ar fi putut provoca îndeajuns de multe schimbări de presiune pentru a declanșa hemoragia.

Țin minte că l-am tot presat pe chirurg, eu încercând (încă o dată) să gestionez situația, să obțin răspunsuri. Vorbeam cu el de la telefonul mobil, în curtea din fața cafenelei centrului medical UCLA; se numea „Café Med". Era prima mea vizită la Café Med și am făcut cunoștință cu cel mai proeminent client obișnuit al ei, un tip mărunțel cu chelie (am presupus că e un pacient al Institutului de Neuropsihiatrie, cu permis de a se mișca în voie) care era obsedat să urmărească femei prin jurul cafenelei, alternând scuipatul cu proferarea de imprecații despre cât de dezgustătoare, cât de nenorocite, ce gunoaie erau. În acea dimineață s-a apucat să mă urmărească pe mine și îmi era foarte greu să-mi dau seama ce-mi spune chirurgul. „A fost lovitura, a fost o ruptură de vas sangvin, am văzut-o", mi s-a părut c-a zis. Asta nu părea să răspundă complet la întrebare — un vas de sânge rupt nu excludea posibilitatea ca el să se fi rupt înainte și să provoace căderea — dar atunci, în curtea Café Med, cu piticul scuipând pe pantoful meu, am înțeles că răspunsul la întrebare nu conta. Se întâmplase. Acesta era adevărul.

■

În timpul apelului cu chirurgul, care a avut loc în prima zi pe care am petrecut-o în Los Angeles, am auzit și alte lucruri, țin minte.

Îmi aduc aminte că mi-a zis că s-ar putea să stea în comă zile sau săptămâni.

Îmi aduc aminte că spunea că trebuie să așteptăm cel puțin trei zile înainte să-și dea seama în ce formă era creierul ei. Chirurgul era „optimist", dar nu era posibilă nicio predicție. În următoarele trei-patru zile puteau apărea multe probleme urgente.

Ar putea căpăta o infecție.

Ar putea face pneumonie sau embolie.

Ar putea apărea alte inflamații, care ar necesita reintrarea în operație.

După ce am închis, m-am întors în cafenea, unde Gerry bea o cafea cu Susan Traylor și fiicele fratelui meu, Kelley și Lori. Îmi amintesc că m-am întrebat dacă să le spun despre problemele urgente de care îmi pomenise chirurgul. Privindu-i, mi-am dat seama că n-am niciun motiv să n-o fac: toți patru fuseseră la spital înainte să ajung eu în Los Angeles. Toți patru auziseră deja de problemele mai urgente.

■

În timpul celor douăzeci și patru de nopți din decembrie și ianuarie petrecute de Quintana la terapie intensivă la Beth Israel North, am ținut pe noptieră un exemplar din *Intensive Care: A Doctor's Journal* de Dr. John F. Murray, care în perioada 1966-1989 a condus secția de pneumologie și reanimare de la Facultatea de Medicină a Universității California din San Francisco. *Intensive Care* descrie, zi după zi, patru săptămâni la terapie intensivă în spitalul general San Francisco, unde Dr. Murray era medicul responsabil de specialiști, pacienți, rezidenți și studenți. Am citit și recitit memoriile sale. Am aflat multe lucruri care mi-au fost utile în echilibrarea interacțiunilor zilnice cu medicii de la terapie intensivă din Beth Israel North. Am aflat, de exemplu, că era adesea dificil de stabilit momentul potrivit pentru extubare, scoaterea unui tub endotraheal. Am mai aflat că una dintre piedicile frecvente în extubare era edemul care apărea atât de des la terapie intensivă. Acest edem era mai rar rezultatul unei patologii existente, și mai degrabă al unui exces în administrarea de fluide pe cale intravenoasă, o eroare de calibrare hidratare–suprahidratare, o neatenție din exces de zel. Am aflat că mulți tineri rezidenți dau dovadă de aceeași neatenție când vine vorba de extubarea în sine: au tendința să

amâne procedura mai mult decât este necesar din cauza incertitudinii asupra evoluției ulterioare a pacientului.

Am ținut minte aceste lecții. M-am folosit de ele: o întrebare ezitantă aici, exprimarea unei dorințe dincolo. M-am „întrebat" dacă n-ar putea fi „îmbibată" („Sigur că nu știu, știu doar cum arată"). Am folosit cu bună știință cuvântul „îmbibată". Observasem o rigiditate când foloseam cuvântul „edem". M-am „întrebat" mai departe dacă nu ar fi mai capabilă să respire dacă ar fi mai puțin îmbibată. („Desigur, nu sunt medic, doar că așa pare logic.") M-am „întrebat" din nou dacă administrarea supravegheată de diuretice n-ar putea să-i permită extubarea. („Evident că acesta este un remediu domestic, dar dacă m-aș fi simțit cum arată ea, aș fi luat un Lasix"). Cu un ghid ca *Intensive Care* părea franc, intuitiv. Era un mod de a afla dacă a avut loc vreun progres. Știai că ai progresat când un doctor căruia îi făcuseși vreo sugestie sau alta îți prezenta, a doua zi, același plan ca fiind al său.

Acum era altceva. O anume frază sarcastică mi-a venit în minte în timpul concursului pe tema edemului de la Beth Israel North: *Nu e operație pe creier.* Aceasta era. Când medicii de la UCLA mi-au spus „parietal" și „temporal", n-aveam idee despre ce zone din creier îmi vorbesc, nu mai zic de ce însemnau. „Frontal drept" credeam că pot înțelege. „Occipital" credeam că se referă la „ochi". Greșeam să presupun asta doar pentru că începeau cu „oc", ca în „ocular". M-am dus la librăria centrului medical UCLA. Am cumpărat o carte descrisă pe copertă drept „un rezumat clar al neuroanatomei și al implicațiilor sale clinico-funcționale", și „excelent pentru USMLE[19]". Era scrisă de Dr. Stephen G. Waxman, șeful neurologiei de la Yale-New Haven, și se numea *Clinical Neuroanatomy.* Am citit pe diagonală

[19] United States Medical Licensing Examination (USMLE) este un examen de atestare a competențelor medicale. (*N.t.*)

unele anexe, de exemplu „Anexa A: Examinarea Neurologică", dar când am început să citesc textul în sine n-am putut să mă gândesc decât la o călătorie în Indonezia, unde am fost teribil de dezorientată de incapacitatea mea de a detecta gramatica în Bahasa Indonesia, limba oficială folosită în semnele rutiere, firme și afișe. Am rugat pe cineva de la ambasada americană să-mi spună care e diferența dintre verbe și substantive. Bahasa era o limbă, mi-a spus, în care același cuvânt poate fi verb sau substantiv. *Clinical Neuroanatomy* părea încă un caz în care eram incapabilă să detectez gramatica. Am pus-o pe noptiera de lângă patul meu de la hotelul Beverly Wilshire, unde a stat în următoarele cinci săptămâni.

■

După continuarea studiului asupra *Clinical Neuroanatomy,* presupunând că mă trezeam dimineața înainte de primirea *The New York Times* cu rebusul lui sedativ, chiar și „Anexa A: The Neurologic Examination" părea opac. Am observat la început indicațiile evident familiare (întreabă pacientul cum îl cheamă pe președinte, pune-l să numere înapoi de la 100 din șapte în șapte), dar pe măsură ce zilele treceau, eu păream concentrată asupra unei povești misterioase, prezentată în Anexa A ca „povestea băiatului aurit", care poate fi folosită pentru a testa memoria și înțelegerea. Pacientului i se poate spune o poveste, sugerează Dr. Waxman, apoi este rugat să o reia cu propriile cuvinte și să-i explice înțelesul. „La încoronarea unuia dintre papi, în urmă cu vreo trei sute de ani, un băiețel a fost ales să joace rolul unui înger".

Așa începe povestea „băiatului aurit"

Până acum destul de clar, deși cu detalii potențial tulburătoare (acum trei sute de ani? Să joace rolul unui înger?) pentru cineva ieșit din comă.

Continua: „Pentru ca apariția sa să fie cât de magnific posibilă, el a fost acoperit din cap până-n picioare cu foiță de aur. Băiatul s-a simțit rău și, deși au făcut tot ce se putea pentru a-l salva, scoțându-i chiar și folia de aur, el a murit în câteva ore".

Care era „înțelesul" poveștii „băiatului aurit"? Avea legătură cu fragilitatea „papilor"? Cu șubrezenia autorității în general? Cu neputința specifică a medicinei (notați că „au făcut tot ce se putea pentru a-l salva")? Ce sens ar putea avea să spui această poveste unui pacient imobilizat la terapie intensivă din secția de neurologie într-un spital universitar important? Ce învățăminte se puteau trage de aici? Au crezut că, dacă este o „poveste", poate fi spusă fără consecințe? A fost o dimineață în care „povestea băiatului aurit", cu impenetrabilitatea sa absolută și aparenta ignorare a sensibilității pacientului, a părut să reprezinte întreaga situație cu care mă confruntam. M-am întors la librăria centrului medical UCLA cu gândul să verific alte surse pentru o clarificare, dar nu mai era nicio trimitere la povestea băiatului aurit în primele câteva cărți pe care le-am răsfoit pe loc. În loc să caut mai departe, am cumpărat câteva uniforme medicale, pentru că după-amiezile în Los Angeles erau deja destul de călduroase și venisem cu hainele de iarnă târzie pe care le purtam la New York. Atât de profundă era izolarea în care mă aflam de la operație încât nu mi-am dat seama imediat că apariția mamei unei paciente în uniformă medicală albastră pe holurile spitalului reprezintă o încălcare dubioasă a granițelor.

10.

În ianuarie, când priveam sloiurile cărate de curenți pe râu de la fereastra din Beth Israel North, am remarcat prima dată ceea ce am ajuns să numesc „efectul vortex". La îmbinarea dintre pereți și tavan în camera din care priveam râul se întâmpla să fie o bordură de tapet imprimat cu trandafiri, gen Dorothy Draper, rămas, presupun, din perioada în care Beth Israel North era Doctor's Hospital. Eu nu fusesem niciodată acolo pe vremea aceea, dar pe când aveam vreo 20 de ani și lucram pentru *Vogue* apărea în multe conversații. Fusese spitalul favorit al editorilor de la *Vogue* pentru nașterile lipsite de complicații și pentru „odihnă", un soi de resort spa medical al perioadei.

Asta părea a fi o direcție bună de gândire.

Era mai bine decât să mă gândesc de ce mă aflu la Beth Israel North.

M-am aventurat mai departe:

Doctors' Hospital a fost locul unde X a făcut un avort plătit de biroul procurorului general. „X" era o femeie cu care am lucrat la *Vogue.* Nori seducători de fum de țigară, Chanel No. 5 și ghinionul au urmărit-o prin birourile Conde Nast, care la vremea aceea se aflau în clădirea Graybar. Într-o singură dimineață, când încercam să fac un articol care se numea „Oamenii vorbesc despre", ea a aflat că trebuie să avorteze și că numele îi apare pe lista unei operațiuni investigate de biroul procurorului general, pentru prostituție. S-a arătat destul de veselă la auzul acestor vești îngrozitoare (așa mi s-au părut mie). A făcut o înțelegere; ea urma să recunoască faptul că fusese abordată pentru operațiune, în schimb biroul procurorului general

îi aranja să avorteze la Doctors' Hospital, o favoare deloc de neglijat într-o perioadă în care întreruperea unei sarcini era o acțiune clandestină și potențial letală, fiind făcută de către persoane al căror prim instinct, în caz de criză, era să dispară de la fața locului.

Operațiunea cu prostituate, avortul aranjat și anii pe care i-am petrecut adunând informații pentru „oamenii vorbesc despre" încă păreau o direcție bună de gândire.

Îmi amintesc că am folosit un astfel de incident în cel de-al doilea roman al meu, *Play It As It Lays*. Protagonista, un fost model pe nume Maria, era tulburată de recentul avort pe care-l făcuse.

> Cu mult timp în urmă, Maria lucrase o săptămână în Ocho Rios cu o fată care tocmai făcuse un avort. Își amintea cum i-a povestit fata despre asta, în timp ce stăteau împreună lângă o cascadă, așteptând ca fotograful să decidă dacă lumina era destul de bună pentru ședința foto. Părea că fusese o perioadă dificilă pentru avorturi în New York, avuseseră loc arestări, nimeni nu mai voia să le facă. În cele din urmă, fata, o chema Ceci Delano, a întrebat un prieten care lucra în biroul procurorului general dacă știe pe cineva. „Quid pro quo", i-a răspuns el și, mai târziu în aceeași zi, Ceci Delano depunea mărturie în fața unui juriu special că fusese abordată pentru o operațiune cu prostituate și era internată la Doctors' Hospital, totul fiind aranjat și plătit de biroul procurorului general.
>
> Părea o poveste amuzantă, după cum o spunea ea, dimineața la cascadă și seara la cină, când a repetat-o pentru fotograf, tipul de la agenție și stilistul din partea clientului. Maria încerca să pună în aceeași notă curajoasă ce se întâmplase în Encino, dar povestea lui Ceci Delano nu prea se aplica. Până la urmă era doar o snoavă din New York.

Părea că funcționează.

Am evitat cel puțin două minute să mă gândesc de ce mă aflu la Beth Israel North.

Am avansat în perioada în care am scris *Play It As It Lays*. Casa dărăpănată închiriată în Bd. Franklin, din Hollywood. Lumânările votive de pe pervazurile ferestrelor livingului. Tufele de *té de limón* și aloe care creșteau lângă ușa de la bucătărie. Șobolanii care mâncau avocado. Veranda însorită unde lucram. Privind-o pe Quintana cum fuge în grădină în bătaia sprinklerului.

Mă văd recunoscând că am trecut prin ape mai periculoase, dar nu mai e drum de întoarcere.

Am scris cartea când Quintana avea trei ani.

Când Quintana avea trei ani.

Ăsta era vortexul.

Quintana la trei ani. Noaptea în care și-a băgat o sămânță din grădină în nas și am dus-o la Spitalul pentru Copii. Pediatrul specializat în semințe înfipte în nas a venit în smoching. În noaptea următoare ea și-a mai băgat o sămânță în nas, dornică să repete interesanta aventură. Eu și John plimbându-ne cu ea în jurul lacului în parcul MacArthur. Bătrânul care se legăna pe o bancă. „Copila asta e copia perfectă a lui Ginger Rogers", a strigat el. Am terminat romanul, semnasem un contract ca să încep o rubrică în *Life*, am dus-o pe Quintana la Honolulu. Ideea revistei *Life* pentru primul articol era că ar fi trebuit să mă prezint, „spune-le cititorilor cine ești". Plănuisem să-l scriu la Honolulu, în hotelul Royal Hawaiian, unde obișnuiam să luăm un apartament lanai la prețul pentru presă, 27 de dolari pe noapte. Când eram acolo au apărut știrile despre My Lai[20]. M-am gândit la primul articol. Mi se părea că, date fiind împre-

[20] Masacrul de la My Lai — uciderea în masă a unui număr estimat între 347 și 504 civili de către soldații americani, pe 16 martie 1968, în timpul războiului din Vietnam. (*N.t.*)

jurările, ar fi trebuit să scriu din Saigon. Era într-o duminică. Primisem un card cu numerele editorilor *Life* și cele ale unor avocați din orașe din toată lumea. Am luat cardul și l-am sunat pe editorul meu, Loudon Wainwright, să-i spun că mă duc la Saigon. Soția lui mi-a răspuns la telefon. A zis că o să mă sune el înapoi.

„Se uită la un meci NFL", mi-a zis John când am închis. „O să te sune în pauză."

Așa a fost. Mi-a zis că ar trebui să rămân unde sunt, cât despre Saigon, „se duc niște tipi acolo". Subiectul nu părea deschis unor negocieri. „E o lume în schimbare și noi te putem integra în ea", mi-a zis George Hunt, pe când încă mai era director editorial la revista *Life* și mi-a oferit postul. Până ce am terminat eu *Play It As It Lays,* George Hunt ieșise la pensie și alții din echipa sa plecaseră.

„Te-am avertizat", mi-a spus John. „Ți-am zis cum va fi să lucrezi pentru *Life*. Așa e? E ca și când ai fi condamnat la o moarte lentă și dureroasă?"

O pieptănam pe Quintana. Copia lui Ginger Rogers.

M-am simțit trădată, umilită. Ar fi trebuit să-l ascult pe John.

Am scris articolul de prezentare pentru cititorii mei. A apărut. Pe atunci părea un articol banal de opt sute de cuvinte care respecta tema dată, dar era, la finalul celui de-al doilea paragraf, un rând care ieșea cu totul din tiparele de prezentare ale revistei *Life* care sugera că la fel de bine aș fi putut fi răpită de extratereștri: „Suntem aici, pe o insulă în mijlocul Pacificului, în loc să depunem actele de divorț". Peste o săptămână eram în New York. „Știai c-o să scrie chestia aia?", îl întrebau mulți pe John, *sotto voce.*

A știut c-o să scriu chestia aia?

El mi-a editat articolul.

El a dus-o pe Quintana la Honolulu Zoo ca să-l pot rescrie.

El m-a dus cu mașina la un oficiu Western Union din centrul Honolulu ca să-l pot trimite.

La oficiul Western Union el a scris „*TOATE CELE BUNE, DIDION*" la final. Asta pui la finalul oricărei telegrame, a spus. De ce, m-am mirat. Pentru că așa se face, a zis el.

Vedeți unde m-a absorbit acest vortex.

De la fâșia de tapet în stil Dorothy Draper din Beth Israel North la Quintana de trei ani și că ar fi trebuit să-l ascult pe John.

Îți spun că nu voi mai trăi două zile, a zis Gawain.

Orice întoarcere în timp te lovea ca o mașină care dădea peste tine.

■

În Los Angeles mi-am dat seama imediat că puteam controla potențialul de declanșare a acestor vortexuri prin evitarea oricăror locuri pe care le-aș fi putut asocia cu Quintana sau John. Asta-mi cerea ingeniozitate. Eu și John am trăit în comitatul Los Angeles din 1964 până în 1988. Între 1988 și data morții lui am petrecut perioade destul de lungi acolo, de obicei în același hotel în care stăteam și acum, Beverly Wilshire. Quintana s-a născut în comitatul Los Angeles, la spitalul St. John's din Santa Monica. A mers la școală acolo, mai întâi în Malibu, apoi la ceea ce mai era încă Școala de Fete Westlake din Holmby Hills (în anul de după plecarea ei s-a transformat în școală coeducațională și a devenit Harvard-Westlake).

Pentru motive care mi-au rămas nedeslușite, rareori Beverly Wilshire declanșa efectul de vortex. Teoretic, fiecare hol era suprapopulat cu asocieri pe care încercam să le evit. Când trăiam în Malibu și aveam întâlniri în oraș, o aduceam pe Quintana și stăteam la Beverly Wilshire. După ce ne-am mutat la New York și trebuia să fim în Los Angeles pentru vreun film, tot

aici stăteam, uneori câteva zile, alteori săptămâni la rând. Ne instalam computerele și imprimantele; aici ne țineam întâlnirile. *Ce-ar fi dacă,* se întreba de fiecare dată cineva la întâlnirile acestea. Puteam lucra până la 8:00 seara și trimiteam paginile regizorului sau producătorului cu care colaboram și apoi ne duceam să cinăm la un restaurant chinezesc pe Melrose, unde nu aveam nevoie de rezervare. Întotdeauna ceream să stăm în clădirea veche. Știam menajerele, manichiuristele, portarul care îi dădea lui John apa îmbuteliată, când ne întorceam de la plimbarea de dimineață. Deschideam ușa din reflex, seiful la fel și potriveam dușul: am stat, de-a lungul anilor, în multe camere identice cu cea în care eram acum. Ultima oară am stat aici în octombrie 2003, singură, într-un turneu de promovare, cu două luni înainte de moartea lui John. Cu toate acestea, când Quintana era la UCLA, hotelul Beverly Wilshire părea singurul loc sigur în care aș putea sta, locul în care totul ar fi la fel, locul în care nimeni nu ar ști sau nu ar pomeni de evenimentele recente din viața mea; locul în care încă aș mai putea fi persoana care eram înainte ca toate acestea să se întâmple.

Ce-ar fi dacă.

În afara enclavei care era Beverly Wilshire îmi plănuiam rutele, rămâneam vigilentă.

În cele cinci săptămâni nu am condus nici măcar o dată în zona din Brentwood în care am trăit din 1978 până în 1988. Nu m-am uitat nici în stânga, nici în dreapta când m-am dus la dermatolog în Santa Monica și din cauza unor lucrări a trebuit să ocolesc la trei străzi de casa noastră din Brentwood. În cinci săptămâni, nu am condus niciodată pe autostrada Pacificului spre Malibu. Când Jean Moore mi-a oferit casa ei de pe autostrada Pacificului, foarte aproape de cea în care am trăit noi din 1971 până în 1978, am inventat motive ca să justific de ce e esențial să rămân la Beverly Wilshire. Aș fi putut evita să conduc până la UCLA pe Bd. Sunset. Aș fi putut evita să trec de

intersecția Sunset cu Beverly Glen unde am cotit, vreme de șase ani, ca să mă duc la Școala de Fete Westlake. Aș fi putut evita să traversez orice intersecție pe care nu o puteam anticipa, controla. Aș fi putut evita să țin radioul din mașină pe posturi cu care obișnuiam să șofez, să evit să caut KRLA, un post care se autointitula „inima și sufletul rock-and-rollului" și care dădea, la începutul anilor 1990, piese de succes din 1962. Aș fi putut evita să aleg postul de radio creștin cu emisiuni în direct cu ascultătorii, pe care schimbam de câte ori hiturile din 1962 își pierdeau rezonanța.

În loc, ascultam NPR, un show matinal cu efect sedativ numit „Morning Becomes Eclectic"[21]. Dimineață de dimineață la Beverly Wilshire am comandat același mic dejun, *huevos rancheros,* omletă dintr-un singur ou. În fiecare dimineață când plecam de la Beverly Wilshire conduceam spre UCLA pe același drum: din Wilshire, dreapta pe Glendon, stânga pe Westwood, dreapta pe Le Conte și stânga la Tiverton. În fiecare dimineață observam aceleași bannere fluturând pe Wilshire: „*Centrul medical UCLA — #1 în West, #3 în țară*". De fiecare dată mă întrebam cine făcuse clasamentul. Nu m-am interesat niciodată. În fiecare dimineață inseram tichetul în mecanismul de la poartă și de fiecare dată, dacă o făceam corect, aceeași voce feminină spunea: „*Bine*-ați venit la *U-C-L-A*". În fiecare dimineață, dacă ajungeam la aceeași oră, găseam un loc de parcare afară, pe nivelul Plaza 4, lângă parapet. În fiecare după-amiază târziu conduceam înapoi la Beverly Wilshire, îmi preluam mesajele și răspundeam la câteva dintre ele. După prima săptămână Gerry a început să facă naveta Los Angeles–New York, încercând să lucreze măcar câteva zile pe săptămână; dacă era la New York, îl sunam ca să-i dau veștile sau să-i spun că nu e nimic nou.

Program radio matinal difuzat pentru prima dată în 1977 în California, a cărui denumire face aluzie la una dintre piesele dramaturgului Eugene O'Neill, *Mourning becomes Electra/ Din jale se întrupează Electra.* (*N. red.*)

Mă întindeam pe pat, mă uitam la știrile locale. Stăteam la duș douăzeci de minute și apoi ieșeam la cină.

Cât am fost în Los Angeles am cinat în afara hotelului în fiecare seară. Am cinat cu fratele meu și soția lui de câte ori veneau în oraș. M-am dus la Connie Wald în Beverly Hills. Avea trandafiri și năsturel și focuri aprinse în șemineuri mari, așa cum avusese în toți anii în care mergeam la ea cu John și Quintana. Acum era acolo Susan Traylor. M-am dus și la ea acasă, pe dealurile Hollywood. O știam pe Susan de când avea trei ani și îl știam pe soțul ei, Jesse, de când el, Susan și Quintana erau în clasa a patra la școala Point Dume, iar acum ei aveau grijă de mine. Am cinat în multe restaurante, cu mulți prieteni. Am cinat destul de des cu Earl McGrath, a cărui bunătate intuitivă în asemenea situații îl îndemna să mă întrebe în fiecare dimineață cum îmi petrecusem noaptea și, dacă răspundeam oarecum vag, aranja o cină gratis pentru două, trei ori patru persoane la Orso, la Morton's sau la el acasă, pe Bd. Robertson.

După cină luam un taxi înapoi spre hotel și comandam micul dejun, *huevos rancheros*. „Un singur ou", sublinia vocea de la telefon. „Exact", răspundeam eu.

Am plănuit aceste seri la fel de atent cum mi-am plănuit traseele.

Nu mi-am lăsat timp să mă sprijin pe promisiuni pe care nu le puteam ține.

Ești bine. Sunt aici.

În tăcerea de la „Morning Becomes Eclectic" de a doua zi mă felicitam.

Aș fi putut fi în Cleveland.

Totuși.

Am pierdut șirul dimineților în care conduceam bezmetic, orbită de lacrimi.

Santa Ana se întorsese.

Jacaranda se întorsese.

Într-o după-masă a trebuit să mă văd cu Gil Frank, la biroul lui de pe Wilshire, câteva străzi la est de hotelul Beverly Wilshire. În acest teritoriu neexplorat anterior (*terra cognita* de interes pentru mine era spre vest pe Wilshire, nu spre est) am dat cu ochii, surprinsă, de un cinematograf unde eu și John am văzut în 1967 filmul *Absolventul*. Nu era nimic special atașat de acea vizionare a filmului *Absolventul* din 1967. Fusesem în Sacramento. John mă așteptase la aeroport. Părea prea târziu ca să mai facem cumpărături pentru cină și prea devreme pentru restaurant, așa că ne-am dus să vedem *Absolventul* și apoi să cinăm la Frascati's. Frascati's nu mai era, dar cinematograful rămăsese, poate doar ca o capcană pentru cei nepregătiți.

Erau multe asemenea capcane. Într-o zi am recunoscut o curbă de autostradă într-o reclamă TV și mi-am dat seama că era în fața porții de la Palos Verdes Peninsula, la Portuguese Bend, pe unde eu și John am dus-o pe Quintana acasă de la spitalul St. John's.

Avea trei zile.

I-am pus landoul lângă tufa de glicină din grădină.

Ești bine. Sunt aici.

Nici casa, nici poarta nu au apărut în reclamă, dar brusc m-am simțit inundată de amintiri: coborând din mașină pe autostradă ca să deschid poarta, astfel încât John să poată intra; privind cum valurile se apropie și inundă o mașină care era pe plajă pentru filmarea unei reclame; sterilizând biberoanele pentru laptele Quintanei în timp ce cocoșul spectaculos, de luptă, care trăia acolo, mă acompania de la o fereastră la alta. Cocoșul ăsta, botezat „Buck" de către proprietarul casei, fusese abandonat la marginea drumului, în opinia colorată a stăpânului, de către „mexicani fugari". Buck avea o personalitate aparte și surprinzător de atractivă, cam ca a unui labrador. Pe lângă Buck, în curte mai erau păuni, decorativi, dar goliți de personalitate. Spre deosebire de Buck, păunii erau grași și se mișcau doar

dacă era absolut necesar. La asfințit țipau și încercau să zboare în cuiburile lor din măslini, un moment agitat, căci de multe ori cădeau. Chiar înainte de răsărit mai țipau o dată. Într-o dimineață m-am trezit la țipătul lor și l-am căutat pe John. L-am găsit afară, în întuneric, culegând piersici necoapte dintr-un pom și aruncându-le spre păuni, o abordare evident brutală și contraproductivă de a rezolva o stare de iritare. Când Quintana avea o lună am fost evacuați. Era o clauză în contract, chiriași fără copii, dar proprietarul și soția lui au fost de acord, nu bebelușul a fost motivul. Motivul a fost că am angajat ca bonă part time o adolescentă drăguță, pe nume Jennifer. Proprietarul și soția lui nu doreau străini pe proprietate sau, cum ziceau ei, „în spatele porții", mai ales adolescente drăguțe pe nume Jennifer, care teoretic ar avea și iubiți. Am subînchiriat pentru câteva luni o casă din oraș, a văduvei lui Herman Mankiewicz, Sara, care urma să călătorească. A lăsat totul în casă, cu excepția unui singur obiect, statueta Oscar primită de Herman Mankiewicz pentru scenariul filmului *Cetățeanul Kane*. „O să dați petreceri, musafirii or să se îmbete și or să se joace cu ea", ne-a zis când a pus-o deoparte. În ziua în care ne-am mutat, John era plecat cu San Francisco Giants, trebuia să scrie un articol despre Willie Mays pentru *The Saturday Evening Post*. Am împrumutat mașina break a cumnatei mele și, cu Quintana și Jennifer pe bancheta din spate, mi-am luat adio de la Buck, am pornit și am lăsat poarta totemică să se închidă pentru ultima oară în spatele meu.

Toate astea și nici măcar nu am condus până acolo.

Am avut nevoie doar de un cadru fugar dintr-o reclamă TV, în timp ce mă îmbrăcam să mă duc la spital.

În altă zi a fost nevoie doar să cumpăr apă îmbuteliată de la Rite-Aid de pe Canon ca să-mi aduc aminte că The Bistro fusese pe Canon. În 1964 și 1965, când locuiam în căsuța cu plajă și păuni, dar nu ne puteam permite nici măcar să lăsăm bacșiș valetului care parca mașinile la restaurant, nu mai pomenesc

de faptul că nu ne permiteam să mâncăm în astfel de locuri, eu și John obișnuiam să lăsăm mașina pe Canon și să mâncăm la The Bistro. Am dus-o pe Quintana acolo în ziua adopției, încă nu împlinise șapte luni. Ne-au dat colțarul lui Sidney Korshak și am pus coșul pe masă, ca decor central. La tribunal în ziua aceea a fost singurul bebeluș, de fapt singurul copil; în toate celelalte dosare părea să fie vorba despre adulți care se adoptau unii pe alții din motive de taxe. „*Que bonita, que hermosa*"[22] s-au entuziasmat picolii de la The Bistro când am intrat pentru prânz. Pe la șase sau șapte ani am dus-o acolo pentru cina aniversară. Purta ruana, un poncho lime pe care i-l cumpărasem din Bogotá. Când să plecăm, chelnerul i-a adus haina și ea și-a aruncat-o teatral peste umerii înguști.

Que bonita, que hermosa, copia lui Ginger Rogers.

Eu și John fuseserăm în Bogotá împreună. Fugiserăm de la un festival de film din Cartagena și ne-am îmbarcat într-un zbor către Bogotá. În același avion mai era și George Montgomery, un actor care fusese la festivalul de film. S-a dus în cabina piloților. De unde stăteam, l-am văzut vorbind cu echipajul, apoi s-a așezat în scaunul pilotului.

L-am zgâlțâit pe John, care dormea. „Îl lasă pe George Montgomery să zboare peste Anzi", i-am șoptit.

„Mai tare decât Cartagena", mi-a răspuns John și a adormit la loc.

În acea zi nu am putut să trec de Rite-Aid de pe Canon.

---

22 Ce drăguță, ce frumoasă — în spaniolă. (*N.t.*)

11

Cândva în iunie, după ce ieșise de la UCLA și intrase într-a șasea din cele cincisprezece săptămâni ca pacient la Institutul Rusk pentru Medicină Recuperatorie din Centrul Medical Universitar New York, Quintana mi-a spus că amintirile ei, atât despre UCLA, cât și despre cum ajunsese la Rusk, erau „cu totul năclăite". Putea să-și aducă aminte câteva lucruri de la UCLA, da, la fel cum nu putea să-și amintească nimic de dinainte de Crăciun (nu și-a amintit discursul despre tatăl ei, ținut la catedrală, nici, când s-a trezit prima oară la UCLA, că el murise), dar tot erau „năclăite". Mai târziu a redefinit în „șterse", dar nu era nevoie: știam exact ce a vrut să zică. În secția de neuro de la UCLA spuneau „ezitant" ca în expresia „orientarea ei se îmbunătățește, dar este încă ezitantă". Când încerc să reconstitui acele săptămâni la UCLA, recunosc năclăirea propriei memorii. Sunt bucăți de zile care par foarte clare, altele nu. Îmi amintesc foarte bine cum m-am certat cu doctorul în ziua în care a decis să facă traheostomia. Era deja intubată de o săptămână, zicea medicul. La UCLA nu se lasă tuburile mai mult de o săptămână. Am spus că la Beth Israel în New York a fost intubată trei săptămâni. Doctorul s-a uitat în altă parte. „Și la Duke exista regula cu o săptămână", a zis, ca și când menționarea numelui Duke ar încheia discuția. În loc de asta, m-a înfuriat: *ce-nseamnă Duke pentru mine*, am vrut să zic, dar n-am făcut-o. *Ce e Duke pentru UCLA. Duke e în Carolina de Nord. UCLA în California. Dac-aș fi vrut părerea cuiva din Carolina de Nord, aș fi sunat acolo.*

Soțul ei e chiar acum în drum spre New York, am zis în loc. În mod sigur mai puteți aștepta până aterizează.

Nu chiar, a zis medicul. Din moment ce e deja programat.

În ziua în care au decis să facă traheostomia au închis și aparatul EEG.

„Totul arată bine", tot ziceau. „Se va simți mai bine după ce facem traheostomia. E deja deconectată de la EEG, poate n-ați remarcat."

Poate n-am remarcat?

Singurul meu copil?

Copilul meu inconștient?

Poate n-am remarcat în dimineața aceea când am intrat la terapie intensivă că nu îi mai vedeam undele cerebrale? Că monitorul de deasupra patului ei era întunecat, mort?

Acum chestia asta era prezentată ca un progres, dar nu păruse așa la prima vedere. Îmi amintesc că am citit în *Intensive Care* că asistentele de la terapie intensivă de la Spitalul General San Francisco închideau monitoarele când un pacient era aproape mort, deoarece din experiența lor știau că familia se va concentra mai mult asupra monitoarelor decât asupra muribundului. M-am întrebat dacă și pentru Quintana făcuseră o astfel de evaluare. Chiar și după ce m-au asigurat că nu era cazul, m-am surprins evitând cu privirea ecranul gol EEG. Mă obișnuisem să-i urmăresc undele cerebrale. Era un mod de a o auzi vorbind.

Nu vedeam de ce, din moment ce echipamentul zăcea acolo nefolosit, să nu țină aparatul EEG în funcțiune.

Pentru orice eventualitate.

Am întrebat.

Nu-mi amintesc să fi primit vreun răspuns. Era într-o vreme în care puneam multe întrebări care nu primeau răspunsuri. Și ce răspunsuri primeam, tindeau să fie nesatisfăcătoare, gen „E deja programat".

Fiecare pacient din secția de neuro avusese parte de o traheostomie, mi-au tot zis în acea zi. Fiecare pacient de acolo avea musculatura slăbită și asta făcea problematică extragerea

tubului. O traheostomie reduce riscurile afectării căilor aeriene. O traheostomie reduce riscul de pneumonie. Uitați-vă în stânga, uitați-vă în dreapta, ambii pacienți au traheostomii. O traheostomie se poate face cu Fentamyl și un relaxant muscular, ea va fi sub anestezie nu mai mult de o oră. O traheostomie nu va lăsa urme cosmetice, „doar un punct de cicatrice", „ba chiar, cu trecerea timpului s-ar fi putut să nu mai existe nicio cicatrice".

Tot subliniau ultimul argument, ca și când motivul rezistenței mele era cicatricea. Erau doctori, chiar dacă tineri. Eu nu eram. *Ergo*, orice griji mi-aș fi făcut, trebuie să fi fost cosmetice, frivole.

De fapt, n-aveam habar de ce sunt atât de reticentă la traheostomie.

Acum cred că rezistența mea venea din aceeași superstiție care mă alimenta de la moartea lui John. Dacă nu face traheostomie, ar putea fi bine dimineață, gata să mănânce, să vorbească, să plece acasă. Dacă nu face traheostomie, am putea să ne urcăm în avion înainte de weekend. Chiar dacă nu vor ca ea să zboare, aș putea s-o iau cu mine la Beverly Wilshire, am putea să ne facem manichiura, să stăm la piscină. Dacă tot nu i-ar da voie să zboare, aș putea s-o duc cu mașina în Malibu, să petrecem câteva zile de recuperare cu Jean Moore.

Dacă nu face traheostomie.

Era un gând dement, dar la fel eram și eu.

Puteam auzi, prin perdelele imprimate din bumbac care separau paturile, cum ceilalți pacienți vorbeau cu partenerii, tații, unchii, colegii absenți. În patul din dreapta Quintanei era un bărbat care fusese rănit într-un accident pe un șantier de construcții. Cei care au fost de față atunci au venit să-l vadă. Au stat în jurul patului și au încercat să explice ce se întâmplase. Echipamentul, cabina, macaraua, am auzit un zgomot, l-am strigat pe Vinny. Fiecare avea versiunea lui. Fiecare versiune era puțin diferită de a celorlalți. Era de înțeles, din moment

ce fiecare martor văzuse scena din alt punct de vedere, dar îmi amintesc că am vrut să intervin să-i ajut să-și alinieze poveștile; părea că e prea multă informație contradictorie pentru un om cu traumatism cerebral.

„Totul merge ca de obicei și la un moment dat totul se duce naibii", a zis unul.

Cel rănit n-a răspuns, nu c-ar fi putut, din moment ce avea o traheostomie.

În stânga Quintanei era un bărbat din Massachusetts care stătea în spital de câteva luni. Fusese cu soția în Los Angeles ca să-și viziteze copiii, căzuse de pe o scară, părea că e în regulă. O perfectă zi obișnuită. Apoi a început să aibă probleme de exprimare. *Totul merge ca de obicei și la un moment dat totul se duce naibii.* Acum avea pneumonie. Copiii veneau și plecau. Soția era mereu acolo, rugându-l încet, jelitor. Soțul nu răspundea: și el avea traheostomie.

I-au făcut traheostomia Quintanei în prima zi de aprilie, într-o joi după-amiaza.

Până vineri dimineața sedativele din tubul de respirat fuseseră metabolizate ca să poată deschide ochii și să-mi strângă mâna.

Sâmbătă mi-au spus că a doua zi sau luni va fi mutată de la terapie intensivă într-un salon de neuro-observare, de la etajul șapte. La UCLA etajele șase și șapte erau pentru neurologie.

Nu mai țin minte când a fost mutată, dar parcă la câteva zile după asta.

Într-o după-amiază, după ce fusese transferată acolo, m-am întâlnit cu femeia din Massachusetts în curtea Café Med.

Și soțul ei părăsise terapia intensivă și era acum mutat în ceea ce numeau „secția de reabilitare subacuți". Știm cu toții că „secția de reabilitare subacuți" era ceea ce asiguratorii medicali și spitalele numeau azil, dar nimeni nu pomenea asta. Ea și-ar fi dorit să fie mutat în secția de unsprezece locuri de reabilitare

acuți de la Neuropsihiatrie UCLA, dar n-a fost acceptat. Așa s-a exprimat ea, „n-a fost acceptat". Era îngrijorată de cum o să ajungă la secția aceea — una dintre cele două cu locuri disponibile era lângă aeroportul Los Angeles, cealaltă în Chinatown — pentru că nu conducea. Copiii aveau slujbe, importante chiar, n-ar putea s-o ducă acolo mereu.

Am stat la soare.

Am ascultat-o. M-a întrebat despre fiica mea.

N-am vrut să-i spun că fiica mea se mută în secția de unsprezece locuri de reabilitare acuți de la Neuropsihiatrie.

La un moment dat mi-am dat seama că mă port ca un câine de stână, încercând să încolțesc medicii, vorbind despre edem cu un internist, amintindu-i altuia să ceară o cultură de urină pentru a verifica dacă e totul în regulă hematologic în cateterul Foley, insistând pentru un Doppler ca să vedem dacă nu cumva o embolie provoacă durerile de picioare, repetând cu încăpățânare — când ultrasunetele au arătat că de fapt avea din nou cheaguri — că vreau ca un specialist în coagulare să participe la consultații. Am scris numele specialistului pe care îl doream. M-am oferit să-l sun eu. Aceste eforturi nu m-au făcut agreabilă în ochii femeilor și bărbaților din echipă („Dacă vreți să conduceți dumneavoastră cazul, eu mă retrag", mi-a zis unul în cele din urmă), dar mă făceau să mă simt mai puțin neajutorată.

Îmi amintesc că la UCLA am învățat numele multor teste și scale. Testul Kimura Box. Testul de discriminare în doi pași. Scala de comă Glasgow, scala de evaluare Glasgow. Înțelegerea mea asupra a ceea ce însemnau aceste teste și scale a rămas obscură. Mai țin minte că am învățat, atât la UCLA cât și înainte, la Beth Israel și Columbia Presbyterian, numele multor bacterii intraspitalicești rezistente. La Beth Israel era *acinectobacter*

baumannii, rezistentă la vancomicină. „Așa știi că e o infecție spitalicească", mi-a explicat un doctor de la Columbia Presbyterian. „Dacă e rezistentă la vanc e din spital. Pentru că vanc e folosit exclusiv în spitale." La UCLA a fost MRSA, *staphylococcus aureus* meticilino-rezistent, diferit de MRSE, *staphylococcus epidermidis* meticilino-rezistent, de care crezuseră inițial că are și care alarmase vizibil toată echipa medicală. „Nu pot să-ți spun de ce, dar de vreme ce ești însărcinată ar fi mai bine să vrei transferul", i-a spus o terapeută alteia în timpul spaimei MRSE, uitându-se la mine ca și cum n-aș putea înțelege. Erau multe alte nume de bacterii intraspitalicești, dar astea erau starurile. Orice bacterie apărea ca sursă a unei febre noi sau a unei infecții urinare, cerea halate, mănuși, măști. Provoca oftaturi adânci femeilor de serviciu care trebuiau să se costumeze înainte să intre în salon ca să golească un coș de gunoi. *Staphylococcus aureus* meticilino-rezistent la UCLA a determinat o infecție în fluxul sangvin, o bacteriemie. Când am auzit asta m-am arătat îngrijorată, în fața medicului care o examina pe Quintana, că o infecție în sânge ar putea duce la septicemie.

„Ei bine, septicemie e un termen clinic", a zis el în timp ce-și continua consultul.

Am insistat.

„Are deja un anumit grad de septicemie." Părea bucuros. „Dar continuăm cu vanc. Cât o ține tensiunea arterială."

Așa. Ne întorceam la punctul în care trebuia să vedem dacă îi scade tensiunea arterială.

Ne întorceam să pândim șocul septic.

Urma să privim cum se duc sloiurile pe East River.

De fapt, la UCLA priveam o piscină. N-am văzut nici măcar o dată pe cineva înotând în ea, cu toate că apa era filtrată, curată (puteam să văd micile vârtejuri făcute de apa care intra în filtre și bulele pe care le scotea la ieșire), strălucea în soare și era înconjurată de mese de terasă cu umbrele. Într-o zi, privind-o,

mi-am amintit cum mi-a venit ideea să pun lumânări plutitoare și gardenii în piscina din spatele casei noastre din Brentwood Park. Urma să dăm o petrecere. Cu o oră înainte de începere eram deja îmbrăcată și mi-a venit ideea cu gardeniile. Am îngenuncheat pe margine și am aprins lumânările, apoi m-am folosit de bățul de adunat frunzele ca să ghidez gardeniile și luminițele pe suprafața apei. M-am ridicat, încântată de rezultat. Am pus bățul la loc. Când m-am întors spre piscină, gardeniile dispăruseră și lumânările erau stinse, bolboroseli furioase se auzeau din zona filtrului. Lumânările nu puteau fi absorbite în filtru, pentru că era deja blocat cu gardenii. Am petrecut restul de patruzeci și cinci de minute până la începerea petrecerii curățând filtrul de gardeniile murate și pescuind lumânările, apoi uscându-mi rochia cu un foehn.

Până aici toate bune.

O amintire a casei din Brentwood Park în care nu apare John sau Quintana.

Din păcate, am trecut la alta. Eram singură în bucătăria casei, era la apus, la începutul serii, hrăneam câinele Bouvier pe care îl aveam atunci. Quintana era la Barnard. John petrecea câteva zile în apartamentul nostru din New York. Să fi fost spre finele lui 1987, perioada în care a început să spună că vrea să petrecem mai mult timp la New York. Am descurajat ideea. Brusc, o lumină roșie orbitoare a inundat bucătăria. M-am dus la fereastră. Era o ambulanță în fața casei de vizavi pe Marlboro Street, vizibilă după arborele de coral și două grămezi de lemne din curtea noastră laterală. Era un cartier în care multe case, printre care și cea de pe Marlboro Street, aveau două grămezi de lemne în curtea laterală. Am privit casa până ce toate luminile s-au stins și ambulanța a plecat. A doua zi dimineață, când plimbam câinele, un vecin mi-a spus ce s-a întâmplat. Două grămezi de lemne n-au împiedicat-o pe femeia din casa de pe Marlboro Street să devină văduvă la cină.

L-am sunat pe John la New York.

Lumina roșie părea un avertisment important.

I-am zis că poate are dreptate, ar trebui să petrecem mai mult timp la New York.

Privind piscina goală de la fereastra UCLA pot să-mi dau seama că se apropie vortexul, dar nu pot să-l învinge. Vortexul, de data asta, ar fi aspectul gen *Întâlnire în Samarra*[23] al amintirii. Dacă n-aș fi sunat, Quintana s-ar mai fi mutat înapoi la Los Angeles după absolvirea școlii Barnard? Dacă ar fi trăit în Los Angeles, ar mai fi trecut prin Beth Israel North, prin Presbyterian, ar mai fi fost azi la UCLA? Dacă n-aș fi interpretat aiurea semnificația luminii roșii la sfârșitul lui 1987, aș putea să mă urc în mașină, să conduc spre vest pe San Vicente și să-l găsesc pe John la casa din Brentwood Park? Stând în piscină? Recitind *Alegerea Sofiei*?

Ar mai trebui să retrăiesc fiecare greșeală? Dacă mi-am amintit din întâmplare dimineața în care am condus de la casa de pe coline a lui Tony Richardson până la St. Tropez, unde am băut cafea pe stradă și am cumpărat peștele pentru cină, ar trebui să-mi amintesc și noaptea în care am refuzat să înot la lumina lunii pentru că Mediterana era poluată și eu aveam o tăietură la picior? Dacă mi-am adus aminte de cocoșul de lupte de la Portuguese Bend ar trebui să-mi amintesc și lungul drum de la cină spre casă și câte nopți am petrecut pe autostrada San Diego, unul sau celălalt spunând lucruri aiurea? Sau tăcând? Sau imaginându-și că celălalt a tăcut? „Fiecare amintire și așteptare în care libidoul a fost legat de obiect este oprită, suprainvestită, cu ea având loc o detașare a libidoului. Nu putem spune cu

[23] Referire la romanul semnat de John O'Hara, o poveste tragică despre decăderea umană. (*N.t.*)

ușurință, cu o argumentare economică, de ce acest compromis al realizării particulare a imperativului realității este atât de extraordinar de dureros. E ciudat că această neplăcere a suferinței ne apare ca fiind de la sine înțeleasă."[24] Așadar Freud a explicat ce vedea el ca „lucrarea" durerii care, așa cum e descrisă, îmi sună suspect de mult ca vortexul.

■

În realitate, casa din Brentwood Park din care am văzut lumina roșie strălucitoare și unde m-am gândit să evadăm mutându-ne la New York nu mai exista. A fost demolată și înlocuită (cu o casă un pic mai mare) la un an după ce am vândut-o. În ziua în care s-a întâmplat să fim în Los Angeles și am mers după intersecția Chadbourne cu Marlboro și nu mai era nimic în picioare în afară de coșul de fum care reprezenta un avantaj la impozit mi-am amintit cum îmi spunea agentul imobiliar ce important ar fi pentru cumpărători să primească de la noi exemplare semnate ale cărților pe care le-am scris în acea casă. Așa am făcut. *Quintana and Friends, Dutch Shea, Jr.* și *The Red White and Blue* de la John. *Salvador, Democracy* și *Miami* de la mine. Când am văzut terenul gol din mașină, Quintana a izbucnit în lacrimi, pe bancheta din spate. Prima mea reacție a fost furia. Voiam cărțile înapoi.

Direcția asta corectoare de gândire oprește vortexul?

Nu cine știe ce.

Într-o dimineață, când Quintana era încă în secția auxiliară din cauză că febra persistentă necesita o ecocardiogramă care să elimine varianta unei endocardite, a ridicat mâna dreaptă pentru prima oară. A fost important pentru că pe partea dreaptă a corpului ei se puteau vedea efectele traumei. Mișcarea însemna

---

[24] S. Freud, „Doliu și melancolie", în *idem, Opere esențiale*, vol. 3, Ed. Trei, București, 2010, p. 196. (*N.t.*)

că nervii traumatizați încă erau viabili. Mai târziu în aceeași zi tot voia să coboare din pat și s-a îmbufnat ca un copil când i-am zis că n-o ajut. Amintirea mea despre ziua aceea nu e deloc năclăită.

Spre final de aprilie au decis că trecuse îndeajuns de mult timp de la operație ca să poată călători cu avionul la New York. Până atunci problema fusese presurizarea, adică potențialul pericol pe care îl reprezenta pentru provocarea de inflamații. Avea să aibă nevoie de personal calificat care s-o însoțească. Un zbor comercial era exclus. Au fost făcute aranjamente pentru transport medical: o ambulanță de la UCLA la aeroport, o ambulanță aeriană până la Teterboro și încă o ambulanță de la Teterboro la Spitalul Universitar New York, unde urma să facă neuroreabilitare, la Institutul Rusk. Între acesta și UCLA urma să se poarte multe conversații. Multe informații au fost schimbate prin fax, a fost pregătit un CD cu scanările de computer tomograf. S-a stabilit o dată pentru ceea ce numeau de acum „transferul": joi, 29 aprilie. Dimineața devreme în acea zi de joi, când eram pe cale să fac check out de la hotelul Beverly Wilshire, am primit un apel de undeva din Colorado. Zborul fusese întârziat. Avionul era în Tucson, unde aterizase cu „probleme mecanice". Mecanicii din Tucson se vor uita la el când vor veni la muncă, la ora 10:00 MT (Mountain time). Până după-amiaza devreme PT (Pacific time) era clar că avionul n-o să zboare. Un alt avion avea să fie disponibil în dimineața următoare, dar era vineri, zi în care UCLA nu agrea transferurile. La spital am insistat la externări să fie de acord cu transferul de vineri.

Să amânăm transferul pentru săptămâna următoare însemna descurajare și confuzie pentru Quintana, le-am zis, sigură pe mine.

Rusk n-avea nicio problemă cu internarea vineri noaptea, le-am zis, mai puțin sigură.

Nu mai aveam unde să stau peste weekend, am mințit.

Până la ora la care au fost de acord să o externeze vineri, Quintana adormise. Am stat o vreme la soare în piața din fața spitalului și am privit un elicopter care ateriza pe acoperiș. Întotdeauna aterizau elicoptere pe acoperișul UCLA, arătându-ne că sunt suferințe în tot sudul Californiei, scene îndepărtate cu carnagii pe autostradă, macarale prăbușite, zile negre înainte pentru soț, soție, mamă sau tată care încă nu au răspuns la telefon (chiar dacă elicopterul a aterizat și echipa de la traumatologie a dus pacientul la triaj). Mi-am amintit o zi din vara lui 1970, când eu și John ne-am oprit la un semafor pe Bd. St. Charles din New Orleans și am observat cum șoferul mașinii de lângă noi se prăbușește peste volan. Claxonul îi suna. Câțiva pietoni au sărit să-l ajute. A apărut un polițist. S-a făcut verde, am plecat mai departe. John n-a putut să-și scoată imaginea aceasta din minte. Era acolo, tot zicea mai târziu. Era viu și apoi era mort și noi priveam. L-am văzut în clipa în care s-a întâmplat. Am știut înaintea familiei lui că e mort.

Doar o zi obișnuită.

„Și apoi — s-a dus."

Ziua zborului, când a venit, a părut a se derula cu frenezia inexorabilă a unui vis. Când am deschis televizorul la știri dimineața, era o acțiune de gherilă pe autostrăzi, camionagiii protestau față de prețul carburantului. Semitransportoare imense vandalizate fuseseră abandonate deliberat pe Interstate 5. Martorii declarau că primele care s-au oprit au fost cele cu echipele TV. SUV-uri așteptau să ia camionagiii de pe autostrada blocată. Înregistrările pe care le vedeam semănau izbitor cu cele din Franța anului 1968. „Evitați autostrada 5 dacă puteți", sfătuia crainicul, apoi avertiza că „sursele" (probabil aceleași echipe TV care i-au însoțit pe camionagii) le-au dezvăluit că vor fi

blocate și alte autostrăzi, adică 710, 60 și 10. În condițiile normale ale unui astfel de incident ar fi fost imposibil să ajungem de la UCLA la avion, dar până la ora la care a ajuns ambulanța la spital, întregul eveniment francez părea să se fi dematerializat, iar faza aceea a visului a fost uitată.

Mai erau alte faze pe drum. Mi s-a spus că avionul va fi la aeroportul Santa Monica. Echipei de pe ambulanță i s-a spus că e la Burbank. Cineva a sunat și a aflat că e la Van Nuys. Când am ajuns la Van Nuys erau doar elicoptere, niciun avion. Înseamnă că veți pleca cu un elicopter, a spus unul dintre asistenții de pe ambulanță, gata să scape de noi și să-și vadă de ale lui. Nu cred, am zis, e vorba de aproape cinci mii de kilometri. A ridicat din umeri și a dispărut. Au găsit avionul, o aeronavă Cessna cu loc pentru doi piloți, cei doi paramedici, locul unde era așezată Quintana în centuri de siguranță, iar eu am stat pe o banchetă lângă recipientele cu oxigen. Am decolat. Am zburat o vreme. Unul dintre paramedici avea un aparat foto și tot poza ceea ce numea el Marele Canion. Am spus că eu cred că e Lake Mead, Hoover Dam. I-am arătat Las Vegas.

Paramedicul a continuat să facă poze.

A continuat să se refere la locul acela ca fiind Marele Canion.

De ce trebuie să ai tu dreptate mereu, mi-am adus aminte că-mi zicea John.

Era un reproș, o acuzație, în timpul unei dispute.

N-a înțeles vreodată că în mintea mea n-aveam niciodată dreptate. Odată, prin 1971, când ne mutam din Bd. Franklin în Malibu, am găsit un mesaj lipit de spatele unui tablou pe care îl dădeam jos de pe perete. Mesajul era de la cineva care-mi fusese apropiat înainte să mă căsătoresc cu John. Petrecuse câteva săptămâni cu noi în casa de pe Bd. Franklin. Mesajul era acesta: „N-ai avut dreptate". N-am știut în legătură cu ce, dar posibilitățile păreau infinite. Am ars acel mesaj. Nu i-am spus niciodată lui John despre el.

Bine, e Marele Canion, m-am gândit, schimbându-mi poziția pe bancheta cu recipiente de oxigen astfel încât să nu mai pot vedea pe fereastră.

Mai târziu am aterizat într-un lan de porumb în Kansas, pentru realimentare. Piloții au aranjat cu doi adolescenți care aveau grijă de pistă: în timpul realimentării ei or să ia camioneta și or să se ducă la McDonald's după hamburgeri. În timp ce așteptam, paramedicii au sugerat să ne mișcăm puțin, pe rând. Când mi-a venit rândul, am stat încremenită o clipă pe asfalt, rușinată că sunt liberă, afară, în timp ce Quintana nu putea fi, apoi m-am dus către locul unde se sfârșea pista și începea lanul de porumb. Ploua slab, vremea era instabilă și mi-am imaginat că vine o tornadă. Eu și Quintana eram Dorothy. Eram amândouă libere. John descrisese o tornadă în *Nothing Lost.* Mi-am adus aminte cum, citind ședințele finale în salonul Quintanei de la Presbyterian, am plâns când am ajuns la pasajul cu tornada. Protagoniștii, J.J. McClure și Teresa Kean, văd tornada „la mare depărtare, întunecată, apoi lăptoasă, înconjurând soarele, mișcându-se ca un șarpe uriaș ridicat în aer". J.J. îi spune Teresei să nu-și facă griji, întinderea asta a mai fost lovită și-nainte, tornadele nu lovesc niciodată de două ori în același loc.

> Tornada s-a liniștit în cele din urmă, fără pagube, dincolo de granița cu Wyoming. În noaptea aceea, în hanul Step Right, la intersecția Higginson cu Higgins, Teresa a întrebat dacă era adevărat că tornadele nu lovesc niciodată același loc de două ori. „Nu știu", a zis J.J. „Părea logic. Ca fulgerul. Tu erai îngrijorată. Nu voiam să fii îngrijorată." Era aproape o declarație de dragoste pe care J.J. era capabil să o facă.

Înapoi în avion, singură cu Quintana, am luat unul dintre hamburgerii aduși de tineri și l-am rupt în bucăți, ca să-l pot împărți cu ea. După câteva bucățele a clătinat din cap. Avea voie

mâncare solidă doar de o săptămână, așa că nu putea mânca prea mult. Mai avea încă sonda nazogastrică, în caz că n-ar mai putea mânca deloc.

„O să reușesc?" m-a întrebat atunci.

Am ales să cred că mă întrebase dacă o să reușească să ajungă la New York. „Cu siguranță", i-am spus.

Sunt aici. Ești bine.

Cu siguranță va fi bine în California, mi-am amintit că-i spusesem cu cinci săptămâni în urmă.

În noaptea aceea, când am ajuns la Institutul Rusk, Gerry și Tony așteptau afară, să întâmpine ambulanța. Gerry a întrebat cum a fost zborul. I-am spus că am împărțit un Big Mac într-un lan de porumb în Kansas. „Nu era Big Mac", a zis Quintana. „Era Quarter Pounder".

Mi s-a părut în ziua aceea în care am citit șpaltul final la *Nothing Lost* în salonul Quintanei de la Presbyterian că se strecurase o greșeală gramaticală în ultima propoziție a paragrafului despre J.J. McClure, Teresa Kean și tornada. N-am învățat niciodată cu adevărat regulile gramaticale, bazându-mă, în schimb, pe ceea ce-mi suna corect, dar era ceva acolo despre care nu eram sigură că sună corect. Propoziția din șpaltul final suna așa: „Era aproape o declarație de dragoste pe care J.J. era capabil să o facă". Aș fi adăugat o prepoziție: „Era aproape *de* declarația de dragoste pe care J.J. era capabil să o facă".

Am stat la fereastră privind cum plutesc sloiurile pe Hudson și m-am gândit la propoziție. *Era aproape o declarație de dragoste pe care J.J. era capabil să o facă.* Nu era genul de propoziție pe care, dacă ai scris-o așa, s-o vrei greșită, dar nu era nici genul de propoziție pe care, dacă ai scris-o așa, s-o vrei modificată. Cum o scrisese el? La ce se gândise? Cum ar fi vrut-o? Decizia îmi

aparținea. Orice aș fi ales ar fi purtat amprenta abandonului, a trădării. Acesta a fost unul dintre motivele pentru care am plâns atunci în salonul Quintanei. Când am ajuns acasă în seara aceea am verificat șpalturile mai vechi și manuscrisul. Eroarea, dacă era o eroare, fusese acolo de la început. Am lăsat-o așa cum era.

De ce trebuie să ai întotdeauna dreptate?
De ce trebuie să ai mereu ultimul cuvânt?
O dată în viața ta poți să cedezi.

12.

Când am zburat cu Quintana spre est în avionul Cessna care s-a oprit pentru realimentare în lanul de porumb din Kansas era 30 aprilie 2004. În mai, iunie și jumătate din iulie, cât a stat la Institutul Rusk, nu am putut face prea multe pentru ea. Mă puteam duce pe Strada East 34th s-o văd după-amiezile târziu, și cel mai adesea asta făceam, dar ea avea terapie de la 8:00 dimineața la 4:00 după-masa și era extenuată pe la 6:30–7:00. Din punct de vedere medical era stabilă. Putea mânca, sonda nazogastrică era la locul ei, dar nu-i mai era necesară. Începuse să-și recapete mobilitatea în mâna și piciorul drept. Vederea la ochiul drept îi revenea și putea citi. În weekend, când nu avea terapie, Gerry o scotea la masă și la film în apropiere. Cinau împreună. Se întâlneau cu prietenii la picnicuri. Cât timp a fost la Rusk am putut avea grijă de plantele ei de pe pervaz, i-am găsit încălțările recomandate de terapeut, stăteam cu ea în sera din recepția Rusk privind peștii koi din iaz, dar după plecarea de acolo nu am mai putut face nici măcar atât. Ajunsese într-un punct în care, pentru a-și relua viața, dacă se recupera, trebuia să fie pe cont propriu.

M-am decis să petrec vara încercând să ajung în același punct.

Încă nu aveam concentrarea necesară ca să lucrez, dar puteam să-mi fac ordine acasă, să răspund la mesajele necitite.

Nu mi-am dat seama că abia atunci începeam doliul.

Până atunci am putut doar să jelesc, nu să țin doliu. Jelitul era pasiv. Jelitul se întâmpla. Doliul, actul de a avea de-a face cu jelitul, cerea atenție. Până acum avusesem toate motivele

urgente să-mi abat atenția pe care altfel i-aș fi acordat-o, am anulat gândul doliului și m-am alimentat cu adrenalină pentru a duce crizele momentului. Am traversat un anotimp întreg în care singurele cuvinte pe care mi-am permis cu adevărat să le aud erau înregistrate: *Bine*-ați venit la *U-C-L-A.*

Am început.

Printre scrisorile, cărțile și revistele pe care le primisem în timp ce eram în Los Angeles se afla un volum gros cu titlul *Viețile din '54,* pregătit pentru ceea ce de-acum era iminenta aniversare a 50 de ani a promoției lui John de la Princeton. Am căutat pagina lui John. Am citit: „William Faulkner a spus odată că necrologul unui scriitor ar trebui să sune așa: «A scris cărți, apoi a murit». Acesta nu e un necrolog (cel puțin nu la 19 septembrie 2002) și eu încă mai scriu cărți. Așa că-i rămân fidel lui Faulkner."

Mi-am spus: acesta n-a fost un necrolog.

Cel puțin nu pe 19 septembrie 2002.

Am închis *Viețile din '54.* Am redeschis-o câteva săptămâni mai târziu și am răsfoit celelalte prezentări. Una era a lui Donald H. („Rummy") Rumsfeld, care notase: „După Princeton, anii mi-au trecut ca-n ceață, dar zilele mi-au părut focuri sacadate de mitralieră". M-am gândit la asta. O altă prezentare, o reflecție pe trei pagini a lui Lancelot L. („Lon") Farrar Jr., începea așa: „Probabil cea mai comună amintire a noastră de la Princeton a fost discursul lui Adlai Stevenson la banchetul seniorilor".

M-am gândit și la asta.

Am fost măritată cu un absolvent al promoției '54 timp de patruzeci de ani și nu mi-a pomenit niciodată despre discursul lui Adlai Stevenson la banchetul seniorilor. M-am gândit la orice altceva mi-ar fi putut spune despre Princeton. Pomenise de multe ori sloganul înșelător pe care îl auzea în vorbele „Princeton în slujba națiunii", pe care universitatea îl adoptase dintr-un discurs al Woodrow Wilson. În afară de asta nu-mi aduc aminte nimic,

poate doar ce a spus la câteva zile după căsătorie (De ce a spus-o? Cum am ajuns să vorbim despre asta?), că Nassoons[25] i-au părut mereu absurzi. De fapt, pentru că știa că mă amuză, uneori îi imita pe cei din Nassoons cântând: mișcarea studiată cu care își strecurau o mână în buzunar, rotirea cuburilor de gheață în pahare imaginare, bărbia ridicată la poza din profil, zâmbetul satisfăcut.

Cum mi te-amintesc —
Îmi stăteai alături pe pârtia viscolită —
Cu fețele-n bătaia vântului și inimile pline de speranță —

Timp de patruzeci de ani cântecul acesta a fost printre glumele noastre și nu-mi mai amintesc nici măcar titlul lui, darămite restul versurilor. A devenit un soi de urgență să găsesc versurile. Am găsit o singură referire pe internet, într-un necrolog din *Princeton Alumni Weekly:*

> John MacFadyen '46 *49: John MacFadyen a încetat din viață pe 18 februarie 2000, în Damariscotta, Maine, lângă satul Head Tide, unde avea o reședință, împreună cu soția sa, Mary-Esther. Cauza morții sale a fost pneumonia, dar starea sa de sănătate a fost fragilă în ultimii ani, mai ales după pierderea soției sale, în 1977. John a venit la Princeton din Duluth, în vara «accelerată» a anului 1942. Talentat la muzică și arte, a scris cântece pentru Triangle, printre care și „Cum mi te-amintesc", unul dintre favoritele corului Nassoons pentru multă vreme. John la pian era sufletul oricărei petreceri. Este memorabilă interpretarea partiturii „Strălucește, micule licurici", pe care a cântat-o răsturnat, de sub pian. După serviciul militar în Japonia, s-a întors la Princeton pentru un master în arte și arhitectură. Este designerul uneia dintre

[25] Cor a capella exclusiv masculin al Universității Princeton, activ din 1941. (*N.t.*)

clădirile Națiunilor Unite, ca membru al echipei Harrison & Abramowitz din New York. John a primit Premiul Roma în arhitectură și, proaspăt căsătorit cu Mary-Esther Edge, și-au petrecut perioada 1952-1953 la Academia Americană de la Roma. Și-a întrerupt activitatea în arhitectură, din care se remarcă designul Centrului de Arte Wolf Trap de lângă Washington, pentru a prelua funcția de director executiv al consiliului artelor, în timpul anilor 1960, sub guvernatorul Nelson Rockefeller. Alături de copiii Camilla, Luke, William, John și nepoții săi, colegii deplâng pierderea unuia dintre cei mai importanți membri ai promoției.

„Cum mi te-amintesc", unul dintre favoritele corului Nassoons pentru multă vreme.

Dar moartea lui Mary-Esther?

Și când anume și sufletul cărei petreceri era când a cântat răsturnat, de sub pian „Strălucește, micule licurici"?

Ce aș da să pot discuta toate astea cu John?

Ce aș da să pot discuta orice cu John? Ce aș da să-i pot spune măcar un singur lucru care să-l facă fericit? Care ar fi acela? Dacă l-aș fi spus la timp ar fi avut efect?

Cu o noapte sau două înainte de moartea lui John, m-a întrebat dacă am idee câte personaje mureau în romanul pe care tocmai îl trimisese la tipar, *Nothing Lost.* Stătea în biroul lui și făcea o listă a lor. Am adăugat un personaj pe care-l uitase. La câteva luni după ce a murit, am luat de pe biroul lui un clipboard ca să scriu ceva. Pe el, abia vizibil în creion, era lista, în scrisul de mână al lui John. Scria:

Teresa Kean
Parlance

Emmett McClure
Jack Broderick
Maurice Dodd
Patru oameni într-o mașină
Charlie Buckles
Percy — scaunul electric (Percy Darrow)
Walden McClure

De ce era creionul atât de decolorat, m-am întrebat.

De ce ar folosi un creion care abia scrie?

Când a început să se vadă mort?

„Nu e alb sau negru", îmi spusese un medic tânăr de la Centrul Medical Cedars Sinai din Los Angeles în 1982, despre distincția dintre viață și moarte. Stăteam în terapie intensivă la Cedars, privind-o pe Dominique, fiica lui Nick și a lui Lenny, care fusese strangulată aproape mortal, cu o noapte înainte. Dominique zăcea la terapie intensivă ca și când ar fi dormit, dar era în moarte cerebrală. Nu avea să-și mai revină. Respira doar cu ajutorul aparatelor.

Dominique era fetița de patru ani de la nunta mea cu John.

Dominique era verișoara care organiza petrecerile Quintanei, a fost cu ea când și-a cumpărat rochia pentru balul de absolvire și stătea cu ea când noi eram plecați din oraș. *Trandafirii sunt roșii, violetele albastre*, scria pe o vază pe care Quintana și Dominique o lăsaseră pe masa din bucătărie pentru noi, la întoarcerea dintr-o astfel de călătorie. *Doream să nu fiți acasă și Dominique la fel. Cu dragoste, La mulți ani de Ziua Mamei, D & Q.*

Mi-aduc aminte că m-am gândit că medicul n-are dreptate. Cât timp era la terapie intensivă, Dominique era în viață. Nu putea să supraviețuiască fără suport, dar era în viață. Acesta era albul. Când i-ar fi închis aparatele care o țineau în viață, era o chestiune de minute până sistemele ei ar fi cedat și ea ar fi murit. Acesta era negrul.

Nu erau nuanțe intermediare în moarte, nu erau urme de creion.

Orice nuanțe, orice urme de creion, fuseseră lăsate „cu o noapte sau două înainte să moară" sau „cu o săptămână-două înainte", în orice caz, în mod clar *înainte să moară.*

Era o graniță.

M-am gândit foarte mult în timpul primăverii și verii, după ce am venit de la UCLA, la finalitatea abruptă a acestei granițe. Carolyn Lelyveld, o prietenă apropiată, a murit în luna mai, la Memorial-Sloan Kettering. Soția lui Tony Dunne, Rosemary Breslin, a murit în iunie, la Columbia Presbyterian. În fiecare dintre aceste cazuri, expresia „după o lungă suferință" ar fi părut potrivită, aducând cu sine sugestia înșelătoare a eliberării, relaxării, finalului. În fiecare dintre aceste lungi suferințe posibilitatea morții a fost prezentă, în cazul lui Carolyn timp de câteva luni, iar în cel al lui Rosemary din 1989, de când avea 32 de ani. Cu toate acestea, văzându-le imaginea în niciun fel alterată, când s-a materializat, am suferit golul pierderii subite a momentului real. Era tot alb și negru. Fiecare dintre ele a fost în ultima clipă vie, apoi moartă. Am înțeles că nu am crezut niciodată în cuvintele învățate în copilărie pentru a fi confirmată ca episcopaliană: *Cred în Sfântul Duh, în Sfânta Biserică Catolică, Comuniunea Sfinților, iertarea păcatelor, învierea trupurilor și în viața de apoi, amin.*

Nu credeam în învierea trupurilor.

Și nu credeau nici Teresa Kean, Parlance, Emmett McClure, Jack Broderick, Maurice Dodd, cei patru oameni din mașină, Charlie Buckles, Percy Darrow sau Walden McClure.

Nici soțul meu catolic nu credea.

Mi-am imaginat că acest mod de a gândi e edificator, dar de fapt era atât de întortocheat încât se contrazicea în sine.

Nu cred în învierea trupului, dar tot credeam că în anumite împrejurări el s-ar întoarce.

El, cel care a lăsat urme palide înainte de a muri, creionul Numărul Trei.

Într-o zi mi s-a părut important să recitesc *Alcesta*[26]. Am citit-o la șaisprezece sau șaptesprezece ani, pentru un eseu despre Euripide, dar mi-am amintit de ea ca fiind relevantă pentru chestiunea aceasta a „graniței". Mi-am amintit că grecii în general și *Alcesta* în particular erau relevanți în privința trecerii de la viață la moarte. O vizualizau, o dramatizau, au inventat apele întunecate și luntrea într-o *mise en scène* distinctă. Am recitit *Alcesta*. Ce se întâmplă în piesă: Admetos, tânărul rege din Tesalia, a fost condamnat de Moarte la pedeapsa capitală. Apollo a intervenit, obținând o promisiune de la Ursitoare că, dacă Admetos găsește un muritor care să se supună pedepsei în locul lui, poate să mai trăiască. Admetos cere, în van, ajutorul prietenilor și al părinților. „Îmi spun că suntem multă vreme sub pământ și că viața este scurtă, dar dulce", îi spune tatăl lui, refuzând să-i ia locul.

Doar soția lui Admetos, tânăra regină Alcesta, se oferă să facă asta. E o lungă tânguire în timp ce ea se apropie de moarte, dar nimeni nu sare s-o salveze. În cele din urmă, moare: „Văd luntrea și văd perechea de vîsle / și vameșul morților, Charon, / mă cheamă / cu mîna pe cîrmă / La sine mă cheamă de zor"[27]. Admetos e copleșit de vinovăție, rușine și autocompătimire: „O, vai, amară-i trecerea peste liman / ce mi-o vestești. Sărmano, ce năpastă grea!"[28] Oricum ar fi, se poartă rău. Își acuză părinții. Insistă că Alcesta suferă mai puțin decât el. După câteva astfel de pagini (destule,

---

26 Piesă de Euripide; Alcesta — prințesă venerată în mitologia greacă pentru iubirea față de soț. (*N.t.*)

27 Alcesta, pag. 20, în Alcesta, Medeea, Bachantele, Ciclopul de Euripide, traducere de Alexandru Pop, Editura pentru Literatură, 1965. (*N.t.*)

Alcesta, pag. 20, în Alcesta, Medeea, Bachantele, Ciclopul de Euripide, traducere de Alexandru Pop, Editura pentru Literatură, 1965. (*N.t.*)

de fapt), Alcesta, printr-o remarcabilă (chiar și pentru 430 î.Hr.), dar cam stângace manevră *deus ex machina*, primește permisiunea de a se întoarce. Nu vorbește, dar ni se explică, din nou destul de stângaci, că este doar temporar, pentru autocorecție: „Nu-ți este îngăduit s-asculți cuvîntul ei / mai înainte să se curețe deplin / de legăturile cu zeii din adîncuri / mai înainte să răsară de trei ori lumina."[29] Dacă ne luăm doar după text, piesa are un final fericit.

Nu așa țineam eu minte *Alcesta,* ceea ce sugerează că-mi venise, pe la șaisprezece sau șaptesprezece ani, să editez textul pe măsură ce-l citeam. Principalele divergențe dintre text și memoria mea apar spre final, când Alcesta se întoarce din morți. Din ce țin eu minte, Alcesta nu vorbește pentru că nu vrea să o facă. Admetos, cum îmi amintesc eu, insistă și atunci, spre durerea lui, ea vorbește, dezvăluindu-i greșelile. Admetos, panicat, o reduce din nou la tăcere cerând să înceapă sărbătoarea. Alcesta tace, dar rămâne distantă, alta. De fațadă, Alcesta este din nou alături de soț și copii, regina din Tesalia, dar finalul (finalul „meu") nu putea fi interpretat ca pozitiv.

În unele privințe aceasta e o poveste mai bună (mai „elaborată"), una care cel puțin admite că moartea „îl schimbă" pe cel care a murit, dar deschide calea unor noi întrebări referitoare la graniță. Dacă morții chiar sunt meniți a se întoarce, la întoarcere ce ar ști? Am putea să dăm ochii cu ei? Noi, cei care i-am lăsat să moară? Evidențele îmi spun că nu l-am lăsat pe John să moară, că nu am avut puterea să-l împiedic, dar eu cred asta? Dar el, oare?

Supraviețuitorii se uită înapoi și văd prevestiri, mesaje care le-au scăpat.

---

[29] Alcesta, pag. 79, în Alcesta, Medeea, Bachantele, Ciclopul de Euripide, traducere de Alexandru Pop, Editura pentru Literatură, 1965. (*N.t.*)

Își aduc aminte de copacul care a murit, de pescărușul care s-a găinățat pe capota mașinii.

Trăiesc după simboluri. Văd semnificații în barajul de spam al unui computer nefolosit, în tasta Delete care nu mai funcționează, își imaginează abandonul în decizia de a o înlocui. Pe robotul meu telefonic este încă vocea lui John. Faptul că de la început a fost vocea lui a fost pur arbitrar, avea de-a face cu cel care era prin preajmă în ziua în care am setat aparatul, dar dacă acum ar trebui să repet operațiunea, aș face-o cu sentimentul că e un fel de trădare. Într-o zi, când vorbeam la telefon din biroul său am întors inconștient paginile dicționarului care stătea tot timpul deschis pe masa lui de lucru. Când mi-am dat seama ce făcusem, am încremenit: ce cuvânt căutase ultima oară, la ce se gândise? Am pierdut mesajul, întorcând paginile? Ori mesajul fusese pierdut înainte să ating dicționarul? Am refuzat să primesc mesajul?

Îți spun că nu voi mai trăi două zile, a spus Gawain.

Spre finele aceleiași veri am mai primit o carte de la Princeton. Era un exemplar din prima ediție a cărții *True Confessions*, „în bună condiție, supracoperta originală puțin uzată", cum ar spune librarii. De fapt era chiar exemplarul lui John: se pare că i-l trimisese unui coleg care organiza o expoziție de cărți scrise de absolvenți, pentru cea de-a cincizecea aniversare a promoției 1954. „A ocupat poziția de onoare", mi-a scris colegul lui, „de vreme ce John a fost, indubitabil, cel mai distins scriitor din promoția noastră".

Am studiat supracoperta originală puțin uzată a exemplarului din *True Confessions*.

Mi-am amintit prima dată când am văzut coperta aceasta sau o versiune a ei. A stat prin casă mai multe zile, cum stăteau de fiecare dată multe propuneri de fonturi și design pentru cărțile noi, în ideea că puteam să ne dăm seama de cum s-ar comporta cu trecerea timpului, dacă ar continua să atragă privirea.

Am deschis cartea. M-am uitat la dedicație. Scria „*Pentru Dorothy Burns Dunne, Joan Didion, Quintana Roo Dunne*". „*Generații*".

Uitasem această dedicație. *Nu o apreciasem destul*, o temă persistentă în perioada prin care treceam atunci.

Am recitit *True Confessions*. Mi s-a părut mai întunecat decât mi-l aminteam. Am recitit *Harp*. Am găsit o versiune diferită, mai puțin însorită, a verii pe care am petrecut-o urmărind *Tenko* și cinând la Morton's.

Altceva se întâmplase spre finalul acelei veri.

În august s-a ținut o slujbă de comemorare pentru o cunoștință (nu acesta a fost în sine „altceva-ul" care s-a întâmplat), un jucător francez de tenis de vreo șaizeci de ani care murise într-un accident. Comemorarea a avut loc în curtea cuiva din Beverly Hills. „M-am întâlnit cu soția direct la slujbă", a scris John în *Harp*, „venind direct de la un cabinet medical din Santa Monica, și am stat sub soarele torid de august, gândindu-mă intens la moarte. M-am gândit că Anton a murit de fapt în cele mai bune condiții pentru el, un moment de groază în timp ce-și dădea seama care va fi deznodământul accidentului, iar o clipă mai târziu întunericul etern".

Ceremonia s-a încheiat și valetul mi-a adus mașina. În timp ce plecam de acolo, soția m-a întrebat: „Ce-a zis medicul?"

Nu fusese niciun moment potrivit ca să discutăm despre vizita mea la medicul din Santa Monica. „M-a speriat ca naiba, scumpo."

„Ce-a spus?"

„A zis că sunt pasibil de un eveniment cardiac catastrofal."

Câteva pagini mai încolo în *Harp,* scriitorul, John, examinează veridicitatea propriei versiuni. Observă o schimbare de nume, o anumită reașezare dramatică, o mică scăpare temporală. Se întreabă pe sine: „Altceva?" Acesta este răspunsul pe care l-a dat: „Când i-am spus soției mele că m-a speriat ca naiba, am început să plâng".

Fie n-am ținut minte asta, fie am ales deliberat să nu-mi amintesc.

Nu am apreciat suficient.

Oare asta a experimentat când el însuși a murit? „Un moment de groază în timp ce-și dădea seama care va fi deznodământul accidentului, iar o clipă mai târziu întunericul etern?" Deoarece s-a întâmplat într-o anumită noapte și nicicând altcândva, stopul cardiac ar putea fi interpretat ca o consecință a unui spasm cu ruptură bruscă a unei plăci de aterom într-o arteră coronară, urmată de ischemie, iar inima, privată de oxigen, a intrat în fibrilație ventriculară.

Dar cum a fost pentru el?

„Momentul de groază" apoi „întunericul etern"? A intuit exact asta când a scris *Harp?* Oare el, așa cum ne spuneam atunci când ceva fusese corect descris sau perceput, „nimerise"? Dar partea cu „întunericul etern"? Nu pomenesc mereu supraviețuitorii experiențelor în pragul morții despre „lumina albă"? În timp ce scriu, îmi dau seama că această „lumină albă", prezentată de obicei aberant (dovadă a vieții de apoi, a puterii divine), este de fapt în concordanță cu deficitul de oxigen care apare atunci când fluxul sangvin scade la nivelul creierului. „Totul s-a făcut alb", spun în clipa în care leșină cei a căror tensiune arterială scade brusc. „Toate culorile au pălit", spun

cei care au o hemoragie internă în momentul în care pierderea de sânge atinge nivelul critic.

Acel „altceva" care s-a întâmplat spre finele verii anului respectiv, care trebuie să fi fost 1987, a fost o serie de evenimente care au urmat consultației la medicul din Santa Monica și comemorarea de pe terenul de tenis din Beverly Hills. O săptămână și ceva după aceea a făcut o angiogramă. Aceasta arăta o ocluzie de 90% a arterei anterioare descendente stângi (LAD[30]). Angiograma a mai evidențiat o îngustare de 90%, cu lungime importantă, în artera circumflexă marginală, care e considerată semnificativă, deoarece artera circumflexă marginală irigă același teritoriu ca artera descendentă anterioară, când aceasta e obturată. „Noi îi zicem văduvitoarea, amice", i-a spus mai târziu lui John cardiologul lui din New York, despre LAD. La o săptămână sau două după angiogramă (era deja septembrie, dar tot vară în Los Angeles), i-au făcut o angioplastie. După alte două săptămâni, la o ecocardiogramă de efort, rezultatele au fost „spectaculoase". O altă eco de efort, după șase luni, a confirmat acest succes. Scintigrafiile efectuate de-a lungul anilor următori și încă o angiogramă în 1991 au fost în aceeași notă. Țin minte că eu și John aveam viziuni diferite asupra a ceea ce se întâmplase în 1987. Conform viziunii lui, acum avea o condamnare la moarte, suspendată temporar. Spunea adesea după angioplastia din 1987 că acum știe cum o să moară. În viziunea mea, timingul fusese providențial, intervenția a avut succes, problema a fost rezolvată și mecanismul reparat. Nu știi cum o să mori mai mult decât știu eu sau oricine altcineva, îmi amintesc că i-am zis. Îmi dau seama acum că viziunea lui era mult mai realistă.

[30] Prescurtare pentru artera anterioară descendentă stângă. (*N.t.*)

13

Obișnuiam să-i povestesc lui John visele mele, nu ca să le înțeleg, ci ca să scap de ele, să-mi eliberez mintea pentru ziua respectivă. „Nu-mi spune ce-ai visat", îmi zicea el în fiecare dimineață când mă trezeam, dar în cele din urmă mă asculta.

Când el a murit, eu am încetat să mai visez.

La începutul verii am început să visez din nou, prima dată după ce se întâmplase. Din moment ce nu-i mai puteam povesti visele lui John, m-am trezit că mi le analizez singură. Îmi amintesc un pasaj dintr-un roman pe care l-am scris la jumătatea anilor '90, *The Last Thing He Wanted:*

> Evident că nu aveam nevoie de acele ultime șase înregistrări ca să știm despre ce visa Elena.
>
> Visele Elenei erau despre moarte.
>
> Visele Elenei erau despre îmbătrânire.
>
> Nimeni de aici n-a avut (n-o să aibă) visele Elenei.
>
> Cu toții știm asta.
>
> Ideea e că Elena nu știe.
>
> Ideea e că Elena a rămas, înainte de toate, distantă față de sine, un agent clandestin care și-a separat cu atâta succes operațiunea, încât nu mai are acces la planul ei.

Am avut revelația că eu sunt în situația Elenei.

Într-unul dintre vise, agăț în dulap o curea împletită, după ce se rupe. Aproape o treime din curea se descompune în mâinile mele. Îi arăt lui John cele două bucăți. Spun (sau el spune, cine mai știe în vis) că aceasta era cureaua lui favorită. Decid (din nou,

cred că decid, ar fi trebuit să decid, mintea mea pe jumătate trează îmi spune să fac ce trebuie) să-i găsesc o curea împletită la fel.

Altfel spus, decid să repar ce-am stricat, *să-l aduc înapoi.*

Asemănarea acestei curele împletite rupte cu cea pe care am găsit-o în punga de plastic pe care mi-au dat-o de la spitalul New York nu-mi scapă. Nici faptul că încă mă gândesc *Am stricat-o, eu am făcut-o, sunt responsabilă.*

În alt vis, eu și John zburăm spre Honolulu. Mai sunt și alții care merg acolo, ne-am adunat la aeroportul Santa Monica. Paramount ne-a aranjat avioanele.

Asistenții de producție împart tichetele de îmbarcare. Eu mă îmbarc. Se creează confuzie. Se îmbarcă și alții, dar nu-l văd pe John. Îmi fac griji că e vreo problemă cu tichetul lui de îmbarcare. Decid că ar trebui să părăsesc avionul, să-l aștept în mașină. Cât timp aștept în mașină, observ că avioanele decolează, unul după altul. Până la urmă, pe pistă nu mai e nimeni în afară de mine. Primul meu gând în vis este mânios: John s-a îmbarcat într-un avion fără mine. Al doilea transferă mânia: lui Paramount nu i-a păsat îndeajuns de noi încât să ne pună în același avion.

Ce căuta „Paramount" în acest vis e tema unei alte discuții, nerelevante.

Gândindu-mă la vis, îmi amintesc de *Tenko*. În *Tenko*, pe măsură ce serialul avansa, prizonierele britanice erau eliberate din lagărul japonez și se reuneau în Singapore cu soții lor, întâlnire care nu decurgea de fiecare dată la fel de bine. La un moment dat părea că soții sunt responsabili pentru suferința încarcerării. Se crea o impresie, oarecum irațională, că fuseseră abandonate. M-am simțit abandonată, lăsată în urmă pe pistă, am fost furioasă că John m-a părăsit? Era posibil să pot fi în același timp furioasă și vinovată?

Știu ce răspuns ar da un psihiatru acestei întrebări.

Răspunsul ar avea legătură cu bine cunoscutul mod în care furia atrage vinovăția și viceversa.

Nu dezavuez răspunsul, dar pentru mine rămâne mai puțin sugestiv decât imaginea neanalizată, misterul abandonării mele pe pista aeroportului Santa Monica, privind cum avioanele decolează unul după altul.

Cu toții știam asta.

Ideea era că Elena nu știa.

Mă trezesc în jur de 3:30 și găsesc un post TV, MSNBC. Joe Scarborough sau Keith Olbermann discută cu un cuplu, soț și soție, pasageri într-un zbor de la Detroit la Los Angeles, „Northwest 327" (îmi notez asta, ca să-i spun lui John), în care ar fi avut loc o „tentativă teroristă". Se pare că în incident au fost implicați paisprezece bărbați despre care se spunea că sunt „arabi" și care, la un moment dat după decolarea din Detroit, au început să se adune lângă toaleta dinspre cabina piloților, intrând unul după altul.

Cuplul intervievat povestea că a schimbat semnale cu echipajul.

Avionul a aterizat la Los Angeles. „Arabii", toți paisprezece având „vizele expirate" (detaliul acesta i-a șocat mai tare pe cei de la MSNBC decât pe mine), au fost reținuți, apoi eliberați. Toată lumea, inclusiv cuplul de pe ecran, și-a văzut de treburi. Așadar, n-a fost un „atac terorist", ceea ce a dus la calificarea incidentului ca „tentativă teroristă".

În vis am nevoie să discut despre asta cu John.

Sau nici măcar n-a fost un vis?

Cine e regizorul viselor, i-ar păsa?

Doar prin vis ori scris puteam să aflu ce gândeam?

Când ziua s-a lungit, prin iunie, mi-am impus să cinez în sufragerie, unde era lumină. După moartea lui John am început să mănânc singură în bucătărie (sufrageria era prea mare, iar el

murise la masa din living), dar când s-au instalat amurgurile prelungite, am avut puternica senzație că el ar fi vrut să văd lumina aceasta. Când amurgurile au început să se scurteze, m-am mutat înapoi în bucătărie. Am început să petrec mai multe seri singură, acasă. Lucram, aș spune. De pe la începutul lui august am început de fapt să lucrez, să încerc să lucrez, dar îmi doream în continuare să nu ies, să nu fiu expusă. Într-o noapte m-am trezit că iau din bufet nu una dintre farfuriile pe care le folosesc în mod obișnuit, ci o farfurie uzată Spode, dintr-un set în mare parte spart sau ciobit, cu un model care nu se mai face, „Wickerdale". Fusese un set de farfurii crem cu o ghirlandă de trandafiri mici și flori albastre, cu frunze ecru, pe care John l-a primit de la mama lui pentru apartamentul pe care îl închiriase pe Strada East 73rd înainte să ne căsătorim. Mama lui John era moartă. John era mort. Iar eu tot mai aveam, din setul „Wickerdale" de la Spode, patru farfurii pentru cină, cinci farfurii de salată, trei farfurioare de unt, o ceașcă și nouă farfurioare de cafea. Am ajuns să prefer farfuriile acestea altora. Până la finalul verii am folosit mașina de spălat vase încărcată doar pe sfert, ca să fiu sigură că măcar una dintre cele patru farfurii „Wickerdale" pentru cină ar fi curată, la nevoie.

La un moment dat în timpul verii, mi-am dat seama că nu am nicio scrisoare de la John, nici măcar una. Pentru că rareori am fost departe unul de celălalt. Poate o săptămână sau două sau trei din când în când, dacă vreunul dintre noi avea un articol de făcut. A fost o lună în 1975 când eu am predat la Berkeley în timpul săptămânii și zburam acasă la Los Angeles cu PSA în fiecare weekend. Au mai fost câteva săptămâni în 1988 când John a fost în Irlanda, documentându-se pentru *Harp,* iar eu în California, scriind articole despre alegerile primare prezidențiale. În astfel de ocazii vorbeam la telefon de câteva ori pe zi. Consideram facturile de telefon scumpe ca parte a înțelegerii noastre, la fel cum făceam și cu facturile scumpe

pentru hoteluri, care ne permiteau să o luăm pe Quintana de la școală și să ne ducem undeva unde amândoi lucram în același timp, în același apartament. Ce aveam în loc de scrisori era un suvenir dintr-un astfel de apartament de hotel: un ceas deșteptător negru și subțire cât o napolitană, pe care mi l-a dat de un Crăciun în Honolulu, când rescriam rapid scenariul unui film care nu s-a mai făcut niciodată. Era unul dintre multele Crăciunuri în care ne dăruiam nu „cadouri", ci mici obiecte utilitare ca să le punem sub brad. Acest ceas deșteptător n-a mai funcționat cam cu un an înainte de moartea lui, n-a putut fi reparat și, după ce John a murit, n-a mai putut fi aruncat. Nici măcar n-am fost în stare să-l mut de pe noptiera de lângă patul meu. Mai aveam un set de pixuri colorate Buffalo, primite la același Crăciun, în același spirit. Am făcut multe desene cu palmieri de acel Crăciun, palmieri mișcându-se în bătaia vântului, palmieri din care cad frunze, palmieri îndoiți de furtunile *kona* de decembrie. Pixurile colorate Buffalo s-au uscat de mult, dar, din nou, nici pe astea n-am putut să le arunc.

Îmi amintesc că într-un ajun de Anul Nou în Honolulu am avut o senzație de fericire atât de profundă, încât nu am vrut să merg la culcare. Comandaserăm la room service mahi-mahi cu salată Manoa și sos vinegretă pentru toți trei. Am încercat să creăm o atmosferă festivă punând ghirlande de orhidee pe imprimantele și computerele pe care le foloseam ca să rescriem scenariul. Am găsit lumânări și le-am aprins, apoi am pus casetele pe care Quintana le împachetase ca să le așeze sub brad. John citea în pat și pe la 11:30 a adormit. Quintana a coborât să vadă ce se mai întâmplă. Îl vedeam pe John dormind. Știam că Quintana era în siguranță, coborâse să vadă ce mai e prin hotel (uneori singură, uneori cu Susan Traylor, care venea împreună cu Quintana când lucram în Honolulu) de când avea șase sau șapte ani. Am stat pe balconul dinspre terenul de golf al clubului Waialae și am terminat sticla de vin

pe care o începuserăm la cină privind focurile de artificii care împânzeau tot Honolulu.

Îmi aduc aminte de ultimul cadou de la John. De ziua mea, pe 5 decembrie 2003. Începuse să ningă în New York pe la 10:00 dimineața și până seara se așezase un strat de vreo 18 centimetri, cu o prognoză de încă 15 centimetri. Îmi amintesc cum cădea zăpada de pe acoperișul catedralei St. James de peste stradă. Am anulat planul de a ne întâlni la restaurant cu Quintana și Gerry. Înainte de cină, John a stat lângă șemineul din living și mi-a citit cu voce tare. Cartea din care îmi citea era unul dintre romanele mele, *A Book of Common Prayer*, care se întâmpla să fie în living pentru că el o recitea ca să vadă cum funcționa ceva tehnic. Pasajul pe care îl citea tare era cel în care soțul lui Charlotte Douglas, Leonard, o vizitează pe povestitoare, Grace Strasser-Mendana, și îi spune că ceea ce se întâmplă în țara condusă de familia ei nu se va sfârși cu bine. Pasajul e complicat (acesta era, de fapt, pasajul pe care John intenționa să-l recitească pentru a-și da seama cum funcționa din punct de vedere tehnic), spart de altă acțiune și solicitând cititorul să extragă din subtext ceea ce își spun Leonard Douglas și Grace Strasser-Mendana. „Fir-ar să fie", a zis John închizând cartea. „Să nu-mi mai spui niciodată că tu nu poți să scrii. Ăsta e cadoul meu pentru aniversarea ta."

Îmi amintesc că mi-au dat lacrimile.

Le simt acum.

Retrospectiv, asta a fost prevestirea mea, mesajul meu, zăpada timpurie, cadoul de aniversare pe care nu mi-l putea da nimeni altcineva.

Mai avea douăzeci și cinci de nopți de trăit.

14.

[redacted]

Cândva în timpul verii am început să mă simt fragilă, instabilă. O sanda mi s-a prins în pavaj și am alergat câțiva pași ca să evit căderea. Dacă n-aș fi făcut-o? Dacă aș fi căzut? Ce mi-aș fi rupt, cine ar fi văzut sângele curgându-mi pe picior, cine mi-ar fi chemat un taxi, cine ar fi stat cu mine la urgențe? Cine ar fi stat cu mine după ce aș fi ajuns acasă?

N-am mai purtat sandale. Mi-am cumpărat două perechi de sneakers Puma și doar pe acelea le-am purtat.

Am început să las luminile aprinse noaptea. Dacă era întuneric în casă, nu puteam să mă trezesc și să notez ceva, să caut o carte sau să mă asigur că am închis cuptorul. Dacă era întuneric în casă, aș fi zăcut imobilizată, având tot felul de viziuni ale pericolelor casnice, cărți care ar putea cădea din raft lovindu-mă în cap, covorul din hol care mi-ar putea aluneca sub picioare, apa din cuva mașinii de spălat inundând bucătăria în întuneric, ca să se electrocuteze persoana care ar aprinde lumina să verifice cuptorul. Mi-am dat seama că acestea sunt mai mult decât precauții extreme într-o după-amiază, când un cunoscut, un tânăr scriitor, a venit să mă roage dacă ar putea să scrie câteva vorbe despre mine. M-am auzit răspunzându-i, prea repede, că nu s-ar putea scrie despre mine. Nu eram în formă să se scrie despre mine. M-am auzit subliniind răspunsul, luptându-mă să-mi regăsesc echilibrul, evitând căderea.

M-am gândit la asta mai târziu.

Am ajuns la concluzia că deocamdată nu aș avea încredere că pot prezenta o figură coerentă în fața lumii.

Câteva zile mai târziu, adunam niște exemplare ale revistei *Daedalus* care zăceau împrăștiate prin casă. Adunatul revistelor părea în acel moment maximum de ordine pe care o puteam face în viața mea. Grijulie să nu împing limitele prea departe, am deschis una dintre revistele *Daedalus*. Era o povestire de Roxana Robinson, numită „Orbul". În această povestire, un bărbat conduce noaptea, prin ploaie, ca să susțină o conferință. Cititorul remarcă semnele pericolului: bărbatul nu-și poate aminti imediat tema conferinței, se duce cu mica lui mașină închiriată prea aproape de un SUV pe banda de viteză; este pomenită o persoană, Juliet, căreia i s-a întâmplat ceva tulburător. Treptat aflăm că Juliet era fiica bărbatului și, în prima noapte singură acasă — după ce fusese suspendată de la colegiu, dusă la dezintoxicare și se recuperase câteva săptămâni cu părinții și sora la țară —, luase atât de multă cocaină încât îi explodase o arteră craniană și murise.

Unul dintre multele niveluri la care această povestire m-a tulburat (cel mai evident fiind artera explodată în capul copilului) era acesta: tatăl era redus la fragilitate, instabilitate. Tatăl sunt eu.

De fapt, o cunosc puțin pe Roxana Robinson. Mă gândesc s-o sun. Ea știe ceva ce eu abia încep să învăț. Dar un apel ar fi neobișnuit, intruziv: am întâlnit-o o singură dată, la un cocktail dat pe un acoperiș. În loc de asta, mă gândesc la oameni care au pierdut un soț sau un copil. Mă gândesc mai ales la cum arătau când i-am întâlnit din întâmplare — pe stradă, să zicem, sau intrând într-o încăpere — în timpul primului an sau cam așa ceva, după ce au suferit pierderea. Ce m-a izbit de fiecare dată a fost cât de expuși păreau, cât de sfâșiați.

Cât de fragili, înțeleg acum.

Cât de nesiguri.

Deschid o altă revistă *Daedalus,* dedicată conceptului de „fericire". Unul dintre articolele despre fericire, semnat de

Robert Biswas-Diener de la Universitatea Oregon și Ed Diener și Maya Tamir de la Universitatea Illinois din Champaign-Urbana, notează că, deși „cercetările au arătat că oamenii se pot adapta la o întreagă serie de evenimente bune sau rele în mai puțin de două luni", totuși rămân „unele evenimente la care oamenii se adaptează mai greu sau deloc". Șomajul este unul dintre ele. „Am mai descoperit", adaugă autorii, „că unei persoane văduve obișnuite îi ia mulți ani pentru a-și recăpăta nivelul de satisfacție în viață avut anterior pierderii perechii sale".

Eram „văduva obișnuită"? Care a fost, de fapt „nivelul de satisfacție în viață anterior"?

Merg la un medic, un consult de rutină. Mă întreabă cum mă simt. Aceasta n-ar trebui să fie, într-un cabinet medical, o întrebare neașteptată. Cu toate astea, mă trezesc deodată plângând. Medicul e un prieten. Eu și John am fost la nunta lui. S-a căsătorit cu fiica unor prieteni care locuiau vizavi de noi, în Brentwood Park. Ceremonia s-a ținut sub copacul lor de jacaranda. În primele zile după moartea lui John, doctorul acesta a venit acasă. Când Quintana a stat la Beth Israel North, el a mers cu mine într-o duminică după-amiaza ca să vorbească cu medicii din secție. Când Quintana a stat la Columbia Presbyterian, spitalul la care lucra el, deși nu-i era pacientă, se oprea să o vadă în fiecare seară. Când Quintana a stat la UCLA și s-a întâmplat ca el să fie în California, și-a rezervat o după-amiază ca să vină la neurologie și să discute cu medicii de acolo. A stat de vorbă cu ei, apoi cu cei de la neuro de la Columbia și pe urmă mi-a explicat mie totul. A fost bun, m-a ajutat, m-a încurajat, un prieten adevărat. În schimb, eu îi plângeam în cabinet pentru că m-a întrebat cum mă simt.

„Nu pot să văd pozitivul în asta", m-am auzit spunând ca un soi de explicație.

Mai târziu mi-a zis că, dacă ar fi fost John în cabinet, i s-ar fi părut amuzant, așa cum i s-a părut și lui. „Desigur că știam ce

vrei să spui, John ar fi știut și el, ai vrut să zici că nu vezi lumina de la capătul tunelului".

Am fost de acord, deși de fapt nu era cazul.

Am vrut să spun exact așa: nu puteam să văd pozitivul în asta.

Gândindu-mă la diferența dintre cele două enunțuri, mi-am dat seama că aveam impresia despre mine că sunt o persoană care caută și găsește pozitivul în orice situație. Am crezut în logica melodiilor populare. Am căutat norii tiviți cu argintiu, adică speranța[31]. Am mers înainte pe furtună[32]. Îmi dau seama acum că acelea nici măcar nu au fost cântecele generației mele. Erau cântecele și logica generației precedente sau a celei dinaintea ei. Melodia generației mele a fost cântată de Les Paul și Mary Ford, *How High the Moon*, cu o logică întru totul diferită. Mi-am mai dat seama, nu un gând original, dar o noutate pentru mine, că logica acelor cântece vechi era bazată pe autocompătimire. Cântăreața melodiei despre căutarea speranței crede că norii tiviți cu argintiu îi ies în cale. Iar cine interpreta melodia despre mersul prin furtună presupunea că altfel furtuna o va doborî.

Îmi tot spun că am fost norocoasă toată viața. Ideea, cum văd eu lucrurile, era că asta nu-mi dă dreptul acum să mă gândesc la mine ca fiind ghinionistă.

Asta ar putea trece drept o delimitare de chestiunea autocompătimirii.

Chiar și eu am crezut-o.

---

31 Aluzie la un cântec interpretat de Judy Garland în 1945 — *Look for the silver lining*. Expresie folosită în limbaj colocvial pentru a sugera că există o parte luminoasă în fiecare problemă, tot la fel cum fiecare nor întunecat de ploaie are o linie, o margine argintie strălucitoare. (*N.t.*)

32 Aluzie la cântecul *You'll Never Walk Alone* din *Carousel*, un spectacol celebru în 1945. (*N.t.*)

Doar că mai târziu am început să mă întreb: mai exact ce avea de-a face „norocul"? Gândindu-mă la asta, n-am putut să identific în istoria mea nici măcar o situație în care să fi avut cu adevărat „noroc". („Am avut noroc", i-am zis odată unei doctorițe după ce un test a arătat o problemă rezolvabilă, care ar fi devenit, netratată, mai puțin rezolvabilă. „Nu i-aș spune noroc", a răspuns ea, „i-aș spune strategie".) Nici n-am crezut că „ghinionul" l-a ucis pe John și a doborât-o pe Quintana. Demult, când încă mai era la Școala de Fete Westlake, Quintana a pomenit despre ceea ce părea să considere a fi distribuția inegală a veștilor proaste. În clasa a noua, când s-a întors dintr-o tabără în Yosemite, a aflat că unchiul Stephen se sinucisese. În clasa a unsprezecea a fost trezită din somn pe când se afla la Susan, la ora 6:30 dimineața, ca să afle că Dominique fusese asasinată. „Cei mai mulți pe care îi știu la Westlake nu cunosc pe nimeni care să fi murit", a spus ea, „iar eu, de când sunt acolo, am avut deja o sinucidere și un asasinat în familie".

„Se compensează până la urmă", a zis John, un răspuns care pe mine m-a derutat (ce însemna, n-a putut mai mult de-atât?), dar a părut că ea e mulțumită de el.

După câțiva ani, după ce părinții lui Susan s-au prăpădit la un an sau doi unul de celălalt, Susan m-a întrebat dacă-mi aduc aminte când i-a zis John Quintanei că se compensează până la urmă. Am zis că-mi amintesc.

„A avut dreptate", a zis Susan. „S-a compensat."

Îmi amintesc că m-a șocat. Nu mi-am dat seama că John s-a referit la faptul că veștile rele ajung, în cele din urmă, la fiecare dintre noi. Fie Susan sau Quintana a înțeles sigur greșit. I-am explicat lui Susan că John a vrut să spună ceva total diferit: că oamenii care primesc vești proaste vor primi, în cele din urmă, un număr egal de vești bune.

„N-am vrut să spun deloc asta", a zis John.

„Am ştiut ce-a vrut să zică", a adăugat Susan.
N-am înţeles eu nimic?

Să contemplăm chestiunea „norocului".

Nu numai că n-am crezut că „ghinionul" l-a ucis pe John şi a doborât-o pe Quintana, de fapt am crezut chiar opusul: am crezut că ar fi trebuit să fiu capabilă să evit tot ce s-a întâmplat. Numai după ce am avut visul cu mine părăsită pe pista aeroportului Santa Monica m-am gândit că aş putea să nu mă consider responsabilă. Îi consideram pe John şi Quintana responsabili, o diferenţă importantă, dar nu una care să mă ducă acolo unde aveam nevoie să fiu. *O dată în viaţă cedează şi tu.*

15.

[redacted]

La câteva luni după moartea lui John, spre finele iernii lui 2004, după Beth Israel și Presbyterian, dar înainte de UCLA, Robert Silvers de la *The New York Review of Books* m-a întrebat dacă vreau să includă numele meu pe lista de acreditări pentru convențiile de vară ale democraților și republicanilor. Am verificat datele: final de iulie la Boston pentru convenția Democrată, în săptămâna dinaintea Zilei Muncii la New York, pentru convenția Republicană. Am spus da. La vremea aceea părea un mod de a mă dedica unei vieți normale fără a fi nevoită, de fapt, să o duc încă un anotimp sau două, până ce a venit primăvara, apoi vara și toamna erau aproape.

Primăvara a venit și-a trecut, în cea mai mare parte la UCLA.

La jumătatea lui iulie, Quintana a fost externată de la Institutul Rusk.

Zece zile mai târziu m-am dus la Boston, la convenția democraților. N-am anticipat că noua mea fragilitate va ajunge și la Boston, un oraș golit, credeam eu, de potențiale asocieri înșelătoare. Am fost la Boston cu Quintana doar o dată, într-un turneu de promovare a unei cărți. Am stat la Ritz. Locul ei favorit din acel turneu a fost Dallas. Pe Boston l-a găsit „prea alb". „Vrei să spui că n-ai văzut prea mulți oameni de culoare în Boston", i-a zis mama lui Susan Traylor când Quintana s-a întors în Malibu și a povestit despre călătorie. „Nu", a replicat ea, „vreau să spun că n-are culoare". Ultimele dăți când a trebuit să merg la Boston am fost singură, de fiecare dată aranjând lucrurile astfel încât să mă întorc cu ultimul zbor al zilei. Singura dată

când am fost aici cu John a fost pentru o previzionare la *True Confessions* și tot ce țin minte este că am prânzit la Ritz, ne-am dus pe jos până la Brooks Brothers ca să luăm o cămașă pentru John și am auzit, după proiecția filmului și evaluarea reacțiilor la el, această estimare descurajantă a potențialului său comercial: *True Confessions* ar putea să placă binișor unui public format din adulți care au mai mult de șaisprezece ani de educație, conform cercetării de piață.

N-o să stau la Ritz.

N-o să fie nevoie să merg la Brooks Brothers.

Or să fie analiști ai pieței, dar veștile lor proaste nu mi se vor adresa.

N-am înțeles că e încă loc de greșeală până ce nu m-am trezit în lacrimi, la deschiderea convenției, care a avut loc la Centrul Fleet. Prima zi a convenției democraților era 26 iulie 2004. Ziua căsătoriei Quintanei fusese 26 iulie 2003. Detaliile m-au copleșit, chiar când am stat la coadă la controlul de securitate, când mi-am luat comunicatele din centrul de presă, când mi-am găsit locul și m-am ridicat pentru imnul național, chiar și când mi-am cumpărat un hamburger de la McDonald's-ul din Fleet Center și l-am mâncat pe ultima treaptă a unei scări blocate. Expresia care nu-mi dădea pace era „în altă lume". Quintana stând să i se împletească părul, în livingul inundat de razele soarelui. John întrebându-mă pe care dintre cele două cravate o prefer. Deschizând cutiile cu flori pe iarba din fața catedralei și scuturând picăturile de apă de pe ghirlandele de orhidee. Discursul ținut de John înainte ca Quintana să taie tortul. Bucuria cu care el a trăit ziua aceea și petrecerea și fericirea ei evidentă. „Mai mult decât înc-o zi", i-a șoptit, înainte să o conducă spre altar.

„Mai mult decât înc-o zi", i-a șoptit în fiecare dintre cele cinci zile și nopți în care a văzut-o la terapia intensivă de la Beth Israel North.

„Mai mult decât înc-o zi", i-am șoptit și eu, în absența lui, în zilele și nopțile ce-au urmat.

Așa cum îmi ziceai tu mereu, a spus ea, stând în rochia de doliu la catedrala St. John the Divine, în ziua slujbei de înmormântare.

Țin minte că devenisem obsedată de ideea copleșitoare că trebuie să ies imediat din Fleet Center. Rareori am trăit senzația de panică, dar ce mi se întâmpla atunci era în mod evident panică. Îmi amintesc că m-am străduit să mă calmez încercând să privesc totul ca pe un film de Hitchcock, în care fiecare cadru este planificat să îngrozească, dar până la urmă, este artificial, un joc. Secțiunea din sală unde stăteam eu era aproape de locul de unde se eliberau baloanele. Vedeam siluete mișcându-se pe platformele de sus. Dintr-o aerisire de lângă una dintre boxele plasate la înălțime ieșea fum sau abur. După ce am țâșnit din scaunul meu, coridoarele, brusc golite, păreau a duce nicăieri, pereții se strâmbau și se curbau în fața mea (trebuie c-am văzut în jur scene din filmul *Spellbound* al lui Hitchcock). Scările erau impracticabile. Lifturile nu veneau la apăsarea butonului. Odată ajunsă la parter, am văzut trenurile navetiștilor acum goale, încremenite, dincolo de peretele securizat de sticlă (din nou, strâmbat și curbat pe măsură ce mă apropiam de el) dinspre liniile gării de nord.

Am ieșit din Fleet Center.

Am urmărit la televizor, din camera mea de la Parker House, finalul ședinței din ziua aceea. Mi s-a părut c-am avut o senzație de *déjà vu* când am intrat, cu o zi înainte, în camera aceasta, pe care am ignorat-o. Abia acum, în timp ce urmăream C-Span și ascultam cum pornește și se oprește aerul condiționat după un program doar de el știut, mi-am amintit: am stat într-o cameră exact ca asta pentru câteva nopți, în timpul studiilor la Berkeley. Fusesem la New York pentru o campanie în colegii a revistei *Mademoiselle* (programul „Guest Editor", pomenit și de

Sylvia Plath în *Clopotul de sticlă*) și mă întorceam în California via Boston și Quebec, un itinerar „educațional" aranjat, în retrospectiva reverie, de mama mea. Aerul condiționat pornea și se oprea de capul lui chiar și în 1955. Țin minte că dormeam până după-amiaza, nefericită, apoi luam metroul până la Cambridge, pe unde probabil că mă plimbam fără țintă și apoi luam metroul înapoi.

Aceste rămășițe din 1955 veneau spre mine într-o formă atât de fragmentată (sau „măruntă" ori chiar „năclăită"), încât aveam probleme în a le reține (ce am făcut în Cambridge, ce aș fi putut face în Cambridge?), dar am încercat, câtă vreme mă gândeam la vara lui 1955, nu mă mai gândeam la John sau Quintana.

În vara lui 1955 am luat un tren de la New York la Boston.

În vara lui 1955 am luat alt tren de la Boston la Quebec. Am stat într-o cameră la Chateau Frontenac, o cameră a cărei baie nu avea cadă.

Oare mamele încearcă mereu să insiste ca fiicele lor să parcurgă itinerarele la care ele au visat demult?

Eu asta am făcut?

Nu funcționa.

Am încercat să mă duc și mai departe în trecut, mai devreme de 1955, în Sacramento, la dansurile din liceu, în perioada Crăciunului. Părea sigur. M-am gândit la cum dansam, apropiați. M-am gândit la locurile de lângă râu unde ne duceam după dans. M-am gândit la ceața de pe drumul spre casă.

Am adormit concentrându-mă asupra ceții.

M-am trezit la 4:00 A.M. Treaba cu ceața de pe drum era că nu puteai să vezi banda albă de separare a sensurilor, trebuia să meargă cineva în față, ca să-l ghideze pe șofer. Din nefericire, într-un alt loc din viața mea ceața a fost la fel de groasă încât a trebuit să merg înaintea mașinii.

Casa de pe peninsula Palos Verdes.

Cea în care am adus-o pe Quintana când avea trei zile.

Când vii dinspre autostrada Harbor prin San Pedro și pe strada de deasupra mării, te lovești de ceață. Te (eu) dai jos din mașină ca să mergi pe banda albă.

Șoferul mașinii era John.

N-am riscat să aștept ca panica să apară. Am luat un taxi până la aeroportul Logan. Am evitat să mă uit în jur, când am luat o cafea la franciza Starbucks din fața porții de îmbarcare a companiei Delta, la ghirlandele decorative în roșu, alb și albastru, probabil concepute pentru a sublinia festiv „convenția", sugerându-mi în loc strălucirea dezolantă a Crăciunului la tropice. *Mele Kalikimaka.* Crăciun fericit în hawaiiană. Micul ceas deșteptător negru pe care nu l-am putut arunca. Pixurile uscate Buffalo pe care nu le-am putut arunca. În zborul spre aeroportul LaGuardia țin minte că m-am gândit că din avioane am văzut cele mai frumoase lucruri din viața mea. Felul în care se dezvăluie vestul american. Felul imperceptibil în care, într-un zbor polar de-a curmezișul Arcticii, insulele marine lasă loc lacurilor și uscatului. Marea dintre Grecia și Cipru, la orele dimineții. Alpii în drum spre Milano. Am văzut toate acestea cu John.

Cum aș putea să mă întorc la Paris fără el, cum aș putea să mă întorc la Milano, Honolulu, Bogota?

N-am putut să mă duc nici până la Boston.

Cam cu o săptămână înainte de convenția democrată, Dennis Overbye de la *The New York Times* a scris un articol despre Stephen W. Hawking. Conform ziarului, la o conferință în Dublin, dr. Hawking a spus că s-a înșelat cu treizeci de ani în urmă, când a susținut că informația înghițită de o gaură neagră nu mai poate fi recuperată vreodată. Această schimbare de viziune era „de mare impact pentru știință", conform *Times*, „pentru că dacă dr. Hawking a avut dreptate, ar fi încălcat o ipoteză

fundamentală a fizicii moderne: că este întotdeauna posibil să te întorci în timp, să derulezi proverbialul film și să reconstitui ce s-a întâmplat în, să zicem, coliziunea a două mașini sau colapsul unei stele moarte într-o gaură neagră."

Am decupat articolul și l-am luat cu mine la Boston.

Era ceva în articolul acela care îmi sugera urgență, dar nu am știut ce decât o lună mai târziu, în prima după-amiază a convenției republicane, în Madison Square Garden. Eram în liftul turnului C. Ultima dată când am fost într-un lift la Garden eram cu John, în noiembrie, în seara dinaintea plecării la Paris. Ne-am dus cu David și Jean Halberstam la meciul Lakers — Knicks. David luase bilete cu ajutorul unui oficial NBA, David Stern. Lakers a câștigat. Ploaia curățase geamul de sub lift. „E cu noroc, e de bine, un mod excelent de a începe călătoria", mi-l amintesc pe John spunând. Nu se referea la locurile bune, nici la victoria echipei Lakers, nici la ploaie, se referea la faptul că făceam ceva ce nu intra în rutina noastră, care devenise un subiect de discuție între noi. Nu ne distrăm deloc, îmi spusese recent. I-aș fi dat câteva exemple (nu facem asta, n-am făcut ailaltă), dar știam ce vrea să spună. Se referea la a face lucruri nu pentru că era de așteptat să le facem sau pentru că le făcuserăm întotdeauna, ci pentru că voim să le facem. Se referea la dorință. Se referea la viață.

Călătoria aceea la Paris a fost cea pentru care ne certaserăm.

Călătoria aceea la Paris era cea despre care spusese că trebuie să o facă, altfel nu va mai vedea niciodată Parisul.

Eu eram tot în liftul Turnului C.

Un alt vortex mi s-a devoalat.

Ultima oară când am scris despre o convenție în Madison Square Garden a fost în 1992, la convenția democrată.

John mă aștepta până ajungeam acasă pe la 11:00 sau așa ceva, ca să cinăm împreună. În acele nopți toride de iulie ne duceam pe jos până la Coco Pazzo și comandam o salată și

o porție de paste pe care le împărțeam, la una dintre mesele nerezervate din bar. Nu cred că am discutat vreodată despre convenție în timpul acelor cine târzii. În după-amiaza duminicii dinaintea convenției l-am convins să meargă cu mine în centru la un eveniment Louis Farrakhan care nu s-a mai materializat, iar între improvizația din program și plimbarea din strada 125th înapoi spre casă, toleranța lui pentru convenția democrată din 1992 s-a cam epuizat.

Totuși.

M-a așteptat în fiecare seară ca să cinăm împreună.

M-am gândit la toate acestea în liftul Turnului C și deodată am avut revelația: am petrecut un minut sau două în acest lift gândindu-mă la seara de noiembrie din 2003, înainte de plecarea la Paris, și la acele nopți de iulie din 1992, când cinam târziu la Coco Pazzo, și la după-amiaza în care am stat pe strada 125th Street așteptând evenimentul Louis Farrakhan care n-a mai avut loc. Am stat în acest lift gândindu-mă la toate acele zile fără să-mi treacă prin cap măcar o dată că aș fi putut să le schimb cursul. Am realizat că din ultima dimineață a anului 2003, dimineața de după moartea lui John, am încercat să dau timpul înapoi, să derulez filmul.

Acum era 30 august 2004, opt luni mai târziu, și încă făceam asta.

Diferența era că în toate aceste opt luni am încercat să substitui rola cu una alternativă. Acum încercam doar să reconstitui coliziunea, colapsul stelei moarte.

16.

Am spus că am știut la ce se referea John când zicea că nu ne distrăm deloc.

Ce voia el să spună avea legătură cu Joe și Gertrude Black, un cuplu pe care l-am cunoscut în Indonezia în decembrie 1980. Noi eram acolo într-o călătorie USIA[33], susținând conferințe și având întâlniri cu scriitori indonezieni și personalități din mediul academic. Familia Black a apărut într-o dimineață în sala de curs de la Universitatea Gadjah Mada din Jogjakarta: un cuplu american care aparent se simțea ca acasă în mediul îndepărtat și în multe privințe străin din centrul tropical al insulei Java, cu fețele relaxate și izbitor de luminoase. „Teoriile critice ale domnului I. A. Richards", țin minte că m-a întrebat un student în acea dimineață. „Ce teorii?" Joe Black avea în jur de cincizeci și ceva de ani, Gertrude era un pic mai tânără, dar presupun că avea tot peste cincizeci de ani și ea. El ieșise la pensie de la Fundația Rockefeller și venise la Jogjakarta ca să predea științe politice la Gadjah Mada. Crescuse în Utah. În tinerețe făcuse figurație în filmul lui John Ford, *Fort Apache.* El și Gertrude aveau patru copii, unul dintre ei fiind, după cum s-au exprimat ei, lovit rău de anii 1960. Am vorbit cu ei doar de două ori, o dată la Gadjah Mada și a doua zi, la aeroport, când au venit să-și ia la revedere, dar fiecare dintre aceste discuții a fost neașteptat de deschisă, ca și când am fi fost cu toții naufragiați pe o insulă. De-a lungul anilor, John i-a pomenit frecvent pe Joe și Gertrude Black, de

[33] United States Information Agency, care a funcționat în perioada 1900–1994 ca diseminator de programe proamericane. (*N.t.*)

fiecare dată ca exemplu a ceea ce credea el că este un bun american. Ei reprezentau ceva personal pentru el. Erau modele pentru viața pe care poate și-ar fi dorit-o pentru noi. Pentru că a vorbit despre ei iarăși cu câteva zile înainte să moară, le-am căutat numele în computerul lui. Le-am găsit într-un fișier denumit „AAA Gânduri diverse", unul dintre fișierele cu note pentru cartea pe care încerca să o înceapă. Nota de sub numele lor era criptică: „Joe și Gertrude Black: Conceptul de a fi în slujba cuiva".

Știam la ce s-a referit cu asta.

El voia să fie Joe și Gertrude Black. Și eu am vrut. Noi n-am reușit. „A se duce pe apa sâmbetei" era o definiție în rebusul din acea dimineață. Cuvântul definiție avea șase litere, „risipă". Asta am făcut noi? Asta a crezut el că am făcut noi?

De ce nu l-am ascultat când a zis că nu ne mai distrăm deloc?

De ce nu m-am mutat ca să ne schimbăm viața?

Conform datei fișierului denumit „AAA Gânduri diverse", a fost modificat ultima oară la ora 1:08 P.M. pe 30 decembrie 2003, în ziua morții lui, la șase minute după ce am salvat documentul care se încheia cu întrebarea *cum se transformă gripa în infecție generalizată.* El trebuie să fi fost în biroul lui, eu într-al meu. Nu pot opri cursul gândurilor. Ar fi trebuit să fim împreună. Nu neapărat într-o sală de curs din centrul Javei (nu am o imagine îndeajuns de amăgitoare a vreunuia dintre noi ca să văd acest scenariu intact), dar împreună. Fișierul denumit „AAA Gânduri diverse" avea optzeci de pagini. Ce a adăugat sau modificat și a salvat la 1:08 P.M. în acea zi n-am de unde să știu.

17

Doliul se dovedește a fi un loc pe care îl cunoaștem doar atunci când ajungem la el. Anticipăm (știm) că o persoană dragă nouă poate muri, dar nu putem vedea mai departe de cele câteva zile sau săptămâni care urmează acestei morți imaginate. Chiar interpretăm greșit natura acestor câteva zile sau săptămâni. Ne așteptăm la un șoc, dacă moartea se produce subit. Nu ne așteptăm ca acest șoc să ne oblitereze, să ne disloce atât trupul cât și mintea. Ne-am putea aștepta să fim inconsolabili, nebuni de durere, apatici. Nu ne așteptăm să înnebunim de-a binelea, noi, clienții care se țin tare și care cred că partenerii li se vor întoarce și vor avea nevoie de pantofi. În versiunea doliului imaginată de noi, protagonistul se va „vindeca". Va triumfa un soi de evoluție. Cele mai rele zile vor fi primele. Ne imaginăm că momentul care ne va încerca cel mai puternic va fi înmormântarea, după care, ipotetic, vindecarea ar putea avea loc. Când anticipăm înmormântarea, ne întrebăm dacă vom eșua să „o scoatem la capăt", dacă o să fim la înălțimea așteptărilor, dacă o să arătăm „puterea" care ajunge să fie menționată invariabil ca răspuns corect în fața morții. Vom anticipa nevoia de a ne întări pentru acel moment: o să fiu în stare să salut oamenii, o să pot pleca de-acolo, o să fiu capabil măcar să mă îmbrac în ziua aceea? N-avem cum să știm că n-o să fie deloc vorba despre asta. N-avem cum să știm că înmormântarea în sine va fi anodină, un fel de regresie narcotică în care ne înfășurăm în grija celorlalți, în solemnitatea și simbolistica evenimentului. Nu putem ști dinainte nici despre faptul nesfârșitei absențe care urmează (și aici stă esența deosebirii între doliul imaginat de noi și cel real), golul, opusul extrem al

sensului, succesiunea inexorabilă de momente în timpul cărora ne vom confrunta cu experiența zădărniciei înseși.

■

În copilărie m-am gândit destul de mult la lipsa de sens, care părea, la vremea aceea, cea mai proeminentă problemă la orizont. După câțiva ani de eșecuri în a găsi sensul în cel mai frecvent recomandate surse, am aflat că l-aș putea găsi în geologie, așa că asta am și făcut. Am obținut în schimb și identificarea sensului în litania episcopaliană, mai ales în cuvintele *cum a fost la începuturi, este acum și mereu va fi, lume fără sfârșit* pe care le-am interpretat ca pe o descriere literală a constantei schimbări a pământului, nesfârșita eroziune a țărmurilor și munților, inexorabila schimbare a structurilor geologice care ar putea crea iute munți și insule, pe care foarte ușor le-ar putea distruge. Am găsit cutremurele, chiar în timpul lor, profund satisfăcătoare, dovezi clare ale planului în acțiune. Că planul acesta putea distruge opera umană ar putea fi un regret personal, dar a rămas, în tabloul cuprinzător pe care am ajuns să-l văd, o chestiune de indiferență necontenită. Niciun ochi îndreptat spre vrabie[34]. Nimeni nu mă privea. *Cum a fost la începuturi, este acum și mereu va fi, lume fără sfârșit.* În ziua în care au anunțat că bomba atomică a căzut la Hiroshima, acestea au fost cuvintele care mi-au venit în mintea mea de copil de zece ani. După câțiva ani, când am auzit despre norii în formă de ciupercă de deasupra locului de testare din deșertul Nevada, m-am gândit la exact aceleași cuvinte. Am început să mă trezesc înainte de răsărit, imaginându-mi că mingile de foc din zona de testare din Nevada vor lumina cerul în Sacramento.

---

[34] Aluzie la *His Eye Is on the Sparrow*, un imn gospel din 1905. (*N.t.*)

Mai târziu, după ce m-am măritat și am avut un copil, am învățat să găsesc un sens echivalent în ritualurile repetate ale vieții domestice. Așezarea mesei. Aprinderea lumânărilor. Pornirea focului în șemineu. Gătitul. Toate acele sufleuri, crème carameluri, daube[35], albondiga[36] și gumbo[37]. Cearșafuri curate, teancuri de prosoape curate, lămpi pentru furtună, destulă apă și mâncare ca să trecem cu toții prin cine știe ce eveniment geologic ne va surprinde. *Frânturile acestea le-am țărmuit pe lângă ruinurile mele*[38] erau cuvintele care îmi veneau în minte atunci. Acele fragmente contau pentru mine. Credeam în ele. Găsirea sensului în natura intens personală a vieții mele de soție și mamă nu părea distonant cu găsirea sensului în vasta indiferență a geologiei și a zonelor de teste nucleare; cele două sisteme existau pentru mine pe linii paralele, convergente din când în când, mai ales în timpul cutremurelor. În mintea mea necercetată era permanent un punct, moartea mea și a lui John, în care liniile vor converge pentru ultima oară. Am găsit recent pe internet fotografii aeriene ale casei din peninsula Palos Verdes în care am locuit imediat după căsătorie, casa în care am adus-o pe Quintana de la spitalul St. John's din Santa Monica și am pus-o în landou lângă tufa de glicină în curtea împrejmuită. Fotografiile, incluse în Proiectul California Coastal Records, al cărui scop era să se documenteze asupra întregii zone californiene de coastă, erau dificil de examinat clar, dar casa, așa cum era când am locuit noi acolo, aparent dispăruse. Turnul de lângă poartă părea intact, dar restul structurii nu mai arăta familiar. Părea că în locul grădinii închise cu glicină era acum o piscină. Locul se numea panta „Portuguese Bend". Se putea vedea porțiunea din deal de unde s-a desprins

---

35 Fel clasic franțuzesc, din legume și carne de vită. (*N.t.*)

36 Chiftele din bucătăria maură. (*N.t.*)

37 Tocană originară din sudul Louisianei, sec. al XVIII-lea. (*N.t.*)

38 Vers din poemul epic *Țărâmul pustiit*, p. 175, în *Opere poetice 1909-1962* de T.S. Eliot, Ed. Humanitas Fiction, 2012. (*N.t.*)

bucata aceasta. Se putea vedea, de asemenea, la baza dealului, grota unde obișnuiam să înotăm când mareea era tocmai bună.

Învolburata apă limpede.

Acesta era unul dintre modurile în care cele două sisteme ale mele ar fi putut converge.

Am fi putut înota în grotă cu apa învolburată în jur și întregul loc ar fi putut fi inundat, tras în marea din jurul nostru. Scena în care suntem absorbiți de marea din jur era una dintre concluziile pe care le anticipasem. Nu am anticipat atacul cardiac la masa din sufragerie.

■

Te așezi la masă și viața, așa cum o cunoșteai, se sfârșește.
Problema autocompătimirii.

Oamenii îndoliați se autocompătimesc mult. Ne îngrijorăm din cauza autocompătimirii, ne e frică de ea, scormonim mintea după ea. Ne e teamă ca nu cumva acțiunile noastre să scoată la iveală așa-numita boală a „tânguirii". Înțelegem aversiunea pe care majoritatea o are față de „tânguire". Doliul evident ne amintește de moarte, este interpretat ca nefiresc, un eșec în gestionarea situației. „Un singur om dispare de lângă tine și întreaga lume s-a golit", scria Philippe Ariès despre această aversiune în *Western Attitudes toward Death*. „Dar nu mai ai dreptul să o spui cu voce tare".

Ne amintim constant că propria noastră pierdere este insignifiantă în raport cu experiența pierderii (ori, cel mai tragic gând, lipsa experienței) a celui sau celei care a murit; această încercare de gândire corectivă ne ajută doar să ne afundăm mai tare în cavernoasa autocompătimire. (*De ce nu mi-am dat seama de asta, de ce sunt atât de egoist.*) Însuși limbajul pe care îl folosim când ne gândim la autocompătimire trădează repulsia profundă în care o scăldăm: autocompătimirea înseamnă să *îți fie milă de*

tine, autocompătimirea e ca și când *ți-ai suge degetul*, autocompătimirea e *aoleu și vai de mine,* autocompătimirea este starea în care cei cărora le e milă de ei înșiși *se complac*, ori chiar *se desfată.* Autocompătimirea rămâne atât cea mai comună, cât și cea mai viabilă revelare a defectelor noastre de caracter, distructivitatea sa pestilențială acceptată așa cum e. „Cel mai de temut dușman al nostru", a numit-o Helen Keller. „N-am văzut vreodată o sălbăticiune/ Tânguindu-se de sine", scria D.H. Lawrence într-o mult-prea-citată omilie de patru rânduri care se dovedește a fi fără niciun sens, dar tendențioasă. „O păsăruică va cădea degerată de pe creangă / fără să-i fi părut vreodată rău pentru sine."

Ar putea fi ceea ce Lawrence (sau noi) ar prefera să creadă despre sălbăticiuni, dar gândiți-vă la acei delfini care refuză să mănânce după moartea unui partener. Gândiți-vă la acele gâște care își caută partenera rătăcită până ce ele însele devin dezorientate și mor. De fapt, doliul are rațiuni urgente, chiar și o nevoie urgentă, pentru autocompătimire. Soții pleacă, soțiile pleacă, au loc divorțuri, dar acei soți și acele soții lasă în urmă rețele intacte de asocieri, chiar dacă beligerante. Doar supraviețuitorii unei morți sunt cu adevărat lăsați singuri. Legăturile care le-au construit viața — atât cele profunde, cât și cele aparent (până se rup) insignifiante — au dispărut. Eu și John am fost căsătoriți timp de patruzeci de ani. În afară de primele cinci luni ale mariajului nostru, când John încă lucra la *Time,* amândoi am lucrat de acasă. Am fost împreună douăzeci și patru de ore pe zi, fapt ce a rămas o sursă de amuzament și de stranietate pentru mama și mătușile mele. „La bine și la greu, dar nu la prânz", auzeam frecvent, de la vreuna dintre ele, în primii ani ai căsniciei noastre. Am pierdut șirul dăților în care, într-o zi obișnuită, apărea ceva ce trebuia să-i spun. Impulsul acesta nu a dispărut odată cu moartea lui. Ce a dispărut este posibilitatea răspunsului. Citesc ceva în ziar ce în mod obișnuit i-aș citi lui. Remarc niște schimbări în vecinătate care l-ar interesa: Ralph Lauren s-a extins mai

mult între străzile 71st și 72nd, să zicem, ori spațiul vacant unde a fost demult Librăria de pe Bd. Madison a fost în cele din urmă închiriat. Îmi aduc aminte cum am venit într-o dimineață de mijloc de august din Central Park, cu vestea importantă că verdele intens al verii a pălit peste noapte în copaci, anotimpul deja se schimbă. *Trebuie să ne facem planuri pentru toamnă,* țin minte că m-am gândit. *Trebuie să decidem unde vrem să fim de Ziua Recunoștinței, de Crăciun, la sfârșit de an.*

Îmi las cheile pe masă înăuntru înainte de a-mi aminti cu totul. Nu e nimeni care să asculte veștile acestea, nu e de mers nicăieri după planul nefăcut, gândul neterminat. Nu e nimeni care să aprobe, dezaprobe, argumenteze. „Cred că încep să înțeleg de ce doliul se simte ca suspansul", a scris C.S. Lewis după moartea soției sale. „Vine din frustrarea atât de multor impulsuri care au devenit obișnuințe. Gând după gând, emoție după emoție, acțiune după acțiune, au avut-o pe H. ca destinatar. Acum ținta lor a dispărut. Din obișnuință, tot potrivesc săgeata în arc, apoi îmi amintesc că trebuie să las arcul jos. Atât de multe drumuri duceau la H. și m-am așezat pe unul dintre ele. Dar acum este o graniță imposibil de trecut de-a latul lui. Atât de multe drumuri odată, acum atât de multe fundături".

Cu alte cuvinte, suntem în mod repetat lăsați să ne concentrăm asupra noastră, o sursă inepuizabilă de autocompătimire. De fiecare dată când se întâmplă asta (încă se întâmplă), mă izbește impasibilitatea permanentă a prăpastiei. Unele persoane care au pierdut un soț sau o soție povestesc că simt prezența acelui partener, că primesc sfaturi, mesaje de la ea. Unii spun că și-au văzut chiar partenerii dispăruți, ceea ce Freud descria în *Doliul și melancolia* ca „o menținere a obiectului printr-o psihoză halucinatorie a dorinței."[39] Alții descriu nu o apariție vizibilă,

---

39 S. Freud, „Doliu și melancolie", în *idem, Opere esențiale*, vol. 3, Ed. Trei, București, 2010, p. 196. (*N.t.*)

ci doar „o prezență simțită foarte acut". Eu nu am experimentat nimic din toate acestea. Au fost câteva ocazii (ziua în care au vrut să facă traheostomia la UCLA, de exemplu) în care l-am întrebat retoric pe John ce să fac. I-am spus că am nevoie de ajutorul lui, i-am spus că nu pot trece prin așa ceva singură. Am spus toate lucrurile astea cu voce tare, apăsând fiecare cuvânt.

Sunt scriitoare. Să-mi imaginez ce ar spune sau ar face cineva îmi vine la fel de natural ca respirația.

Cu toate acestea, de fiecare dată aceste rugăminți pentru prezența lui nu au făcut decât să-mi întărească conștiința tăcerii definitive care ne-a despărțit. Orice răspuns mi-ar fi dat, putea exista doar în imaginația mea, controlat de mine. Să-mi imaginez că ar putea spune ceva doar controlat de mine mi s-ar părea obscen, o violare. Nu aș mai putea ști ce ar fi spus despre UCLA și traheostomie mai mult decât aș ști ce a vrut să spună formulând fraza despre J.J. McClure, Teresa Kean și tornadă așa cum a făcut-o. Ne imaginam că știm tot ce gândește celălalt, chiar dacă nu doream neapărat să știm, dar de fapt am ajuns la concluzia că nu știam nici măcar o părticică din ce era de știut.

■

Dacă mi se întâmplă ceva, spunea el adesea.

N-o să ți se întâmple nimic, îi răspundeam.

Dar dacă mi se întâmplă.

Dacă se întâmplă, continua el. Dacă așa ar fi stat lucrurile, de exemplu, eu nu trebuia să mă mut într-un apartament mai mic. Dacă așa ar fi stat lucrurile, aș fi înconjurată de oameni. Dacă așa ar fi stat lucrurile, ar trebui să fac planuri ca să-i hrănesc pe toți oamenii aceștia. Dacă așa ar fi stat lucrurile, m-aș recăsători într-un an.

Nu înțelegi, îi spuneam.

Și de fapt nu înțelegea. Nici eu: eram la fel de incapabili să ne imaginăm viața reală fără celălalt. Aceasta nu va fi povestea în care moartea soțului sau soției devine o recreditare pentru o viață nouă, un catalizator pentru descoperirea faptului că (o mențiune introdusă de obicei în astfel de recreditări de copilul precoce al celui îndoliat) „poți iubi mai mult de o persoană". Sigur că poți, dar căsnicia e ceva diferit. Căsnicia e memorie, căsnicia e timp. „Ea nu știa cântecele", îmi aduc aminte că ar fi zis prietenul unui prieten după o încercare de repetare a experienței. Căsnicia nu e doar timp: este, în mod paradoxal, și negarea timpului. Vreme de patruzeci de ani m-am văzut prin ochii lui John. N-am îmbătrânit. Anul acesta, pentru prima dată de la vârsta de douăzeci și nouă de ani, m-am văzut prin ochii altora. Anul acesta, pentru prima dată de la vârsta de douăzeci și nouă de ani, mi-am dat seama că aveam despre mine imaginea unei persoane semnificativ mai tânără. Anul acesta am înțeles că unul dintre motivele pentru care atât de des aveam flash-uri cu amintiri despre Quintana la trei ani era acesta: când Quintana avea trei ani eu aveam treizeci și patru. Îmi amintesc de Gerard Manley Hopkins: *Margaret, jelești / La pâlcul auriu desfrunzit? / Pentru asta s-a născut omul sluțit / De aceea pe Margaret jelești.*

Pentru asta s-a născut *omul* sluțit.

Nu suntem sălbăticiuni idealizate.

Suntem ființe muritoare imperfecte, conștiente de mortalitate chiar și când o respingem, învinși de propriile complicații, atât de conectați încât atunci când ne jelim pierderile, ne jelim, la bine și la greu, pe noi înșine. Așa cum eram. Așa cum nu mai suntem. Așa cum într-o zi n-o să mai fim deloc.

Visele Elenei erau despre moarte.

Visele Elenei erau despre îmbătrânire.

Nimeni de aici n-a avut (nu va avea) visele Elenei.

Timpul este școala în care învățăm, / Timpul este focul în care ne mistuim: Delmore Schwartz din nou.

Țin minte că am disprețuit cartea pe care a scris-o văduva lui Dylan Thomas, Caitlin, după moartea lui, *Leftover Life to Kill*. Îmi amintesc că am desconsiderat-o, chiar am criticat-o pentru „autocompătimire", „jelanie", „tânguire". *Leftover Life to Kill* a fost publicat în 1957. Aveam douăzeci și doi de ani. Timpul este școala în care învățăm.

18

Când am început să scriu aceste pagini, în octombrie 2004, tot nu înțelegeam cum, de ce sau când a murit John. Am fost acolo. Am privit cum echipa de paramedici a încercat să-l aducă înapoi. Tot nu știu cum sau de ce ori când. La începutul lui decembrie 2004, la aproape un an de la moartea lui, am primit în cele din urmă raportul autopsiei și înregistrările de la urgențe pe care le cerusem de la spitalul New York pe 14 ianuarie, la două săptămâni după ce s-a întâmplat și cu o zi înainte să-i spun Quintanei ce se petrecuse. Uitându-mă la documente, mi-am dat seama că unul dintre motivele pentru care a durat unsprezece luni ca să le primesc a fost că eu am scris greșit adresa pe formularul de cerere de la spital. La vremea aceea locuiam de șaisprezece ani la aceeași adresă în Upper East Side din Manhattan. Totuși, adresa pe care le-am dat-o era pe altă stradă, unde eu și John am locuit timp de cinci luni imediat după căsătorie, în 1964.

Un doctor căruia i-am povestit asta a ridicat din umeri, ca și când ar fi auzit ceva familiar.

A zis fie că un astfel de „deficit cognitiv" poate fi asociat cu stresul sau poate a zis că un astfel de deficit cognitiv poate fi asociat cu doliul.

O caracteristică a acestor deficite cognitive era că, la câteva secunde după ce a zis, n-aveam idee ce variantă a zis.

Conform fișei de asistență medicală a departamentului de urgențe, serviciile medicale de urgență au primit apelul la ora 9:15 P.M. în seara de 30 decembrie 2003.

Conform registrului ținut de unul dintre portari, ambulanța a venit peste cinci minute, la 9:20 P.M. În timpul următoarelor patruzeci și cinci de minute, conform fișei de asistență medicală, i-au fost administrate prin injecție sau intravenos: atropină (de trei ori), adrenalină (de trei ori), vasopresină (40 de unități), amiodaronă (300 mg), doze crescute de adrenalină (3 mg) și încă o doză suplimentară de adrenalină (5 mg). Același document spune că pacientul a fost intubat pe loc. Nu țin minte vreo intubare. Ar putea fi o eroare din partea celor care au completat fișa ori încă un deficit cognitiv.

Conform registrului ținut de portar, ambulanța a plecat spre spital la ora 10:05 P.M.

Conform fișei de asistență medicală a departamentului de urgențe, pacientul a fost primit în triaj la 10:10 P.M. A fost descris ca asistolic și apneic. Nu avea puls sesizabil. Nu avea puls pe sonograf. Era inconștient. Pielea îi era palidă. Scorul pe Scala de Comă Glasgow era 3, cel mai mic posibil, indicând că reacțiile vizuale, verbale și motorii erau absente. Au fost observate lacerații pe tâmpla dreaptă și pe curbura nasului. Ambele pupile îi erau fixe și dilatate. „Livid" au mai notat.

Conform fișei de asistență medicală a departamentului de urgențe, secțiunea medicilor, pacientul a fost văzut la ora 10:15 P.M. Nota medicului se încheia cu: „Stop cardiac. La data admisiei — aspect de infarct miocardic masiv. Declarat decesul la 10:18 PM."

Conform fișei de pacient, branula de intravenos a fost îndepărtată și a fost extubat la 10:20 P.M. Pentru ora 10:30 P.M. nota era „soția la pacient — George, asistent social, la pacient cu soția".

Conform raportului de autopsie, examinarea a relevat stenoza pe mai mult de 95% din ambele artere stângi principală și anterioară descendentă. Atât trunchiul coronarei stângi, cât și coronara descendentă anterioară. Examinarea evidențiază, de

asemenea, „ușoară paloare miocardică vizibilă la coronarografia efectuată pe artera radială, semn de infarct miocardic acut în teritoriul coronarei descendente anterioare".

Am citit de mai multe ori documentele acestea. Cronologia arăta că timpul petrecut la spitalul New York a fost, cum am crezut, doar birocrație, procedură medicală, regularizarea unui deces. De fiecare dată când am citit înregistrările oficiale am mai remarcat un detaliu. La prima lectură a însemnărilor medicilor în fișa de asistență medicală nu am remarcat, de exemplu, „La data admisiei". La prima lectură a însemnărilor medicilor în fișa de asistență medicală probabil că încă asimilam ceea ce citisem în prima parte a fișei. La prima lectură a Notelor medicale din departamentul de urgență, probabil încă procesam informațiile citite în Fișa de asistență medicală în departamentul de urgență.

Pupile *„fixe și dilatate". FDP.*

Sherwin Nuland: „Bărbați și femei tenace văd cum pupilele pacientului devin neresponsive la lumină și apoi se măresc până devin cercuri mari, fixe, de o întunecime impenetrabilă. Ezitant, echipa își încetează eforturile... camera e plină de rămășițele bătăliei pierdute..."

„Cercuri fixe de o întunecime impenetrabilă."

Da. Asta a văzut echipa de pe ambulanță în ochii lui John, întins pe podeaua din livingul nostru.

„Lividitate." Lividitate post-mortem.

Știam ce înseamnă „lividitate" pentru că este specifică morgilor. Detectivii o remarcă. Poate fi un mod de a determina ora decesului. După ce se oprește circulația, sângele urmează cursul gravitației, adunându-se unde trupul este în repaus. Trece un anumit timp până ce acest sânge adunat să devină vizibil. Ce nu pot să-mi amintesc este cât timp trebuie să treacă. Am căutat

„lividitate" în manualul de medicină legală pe care John îl ținea pe raftul de deasupra biroului. „Deși lividitatea este variabilă, în mod normal începe să se instaleze imediat după deces și de obicei este clar perceptibilă după o oră sau două". Dacă lividitatea a fost clar perceptibilă pentru asistentele de la triaj la 10:10 P.M., atunci începuse să se instaleze cu o oră mai devreme.

Cu o oră înainte era atunci când eu am sunat la ambulanță.

Ceea ce înseamnă că atunci era mort.

După clipa aceea la masă nu a mai fost vreodată nemort.

Acum știu cum o să mor, a spus în 1987, după ce artera anterioară descendentă stângă i-a fost eliberată prin angioplastie.

Nu știi cum o să mori mai mult decât știu eu sau oricine altcineva, am spus în 1987.

Noi îi zicem văduvitoarea, amice, i-a zis cardiologul din New York despre artera anterioară descendentă stângă.

De-a lungul verii și al toamnei am fost din ce în ce mai concentrată să găsesc anomalia care ar fi putut provoca asta.

La nivel rațional, știam cum s-a întâmplat. La nivel rațional, am vorbit cu mulți medici care mi-au explicat cum s-a întâmplat. La nivel rațional, l-am citit pe David J. Callans în *The New England Medical Journal:* „Deși majoritatea cazurilor de moarte subită din motive cardiace implică pacienți cu afecțiuni coronariene și arteriale preexistente, stopul cardiac este prima manifestare a acestei probleme originare la 50% din pacienți... Stopul cardiac subit este o problemă mai ales la pacienții din afara spitalelor; de fapt, aproximativ 80% din cazurile de moarte subită din cauze cardiace se întâmplă la domiciliu. Rata de succes în resuscitarea pacienților cu stop cardiac din afara spitalelor este scăzută, în medie între 2% și 5% în marile centre urbane... Eforturile de resuscitare inițiate la peste opt minute sunt aproape întotdeauna

sortite eșecului". La nivel rațional l-am citit pe Sherwin Nuland în *How We Die*: „Când un stop cardiac apare în afara spitalului, doar 20% până la 30% supraviețuiesc, și aceștia sunt aproape întotdeauna cei care răspund repede la manevrele de resuscitare. Dacă nu a existat niciun răspuns până la momentul intrării în triaj la urgențe, probabilitatea supraviețuirii este virtual nulă".

La nivel rațional am știut asta.

Dar oricum nu funcționam la nivel rațional.

Dacă aș fi funcționat la nivel rațional, nu mi-aș fi încurajat fantezii care ar fi părut normale la un priveghi în stil irlandez[40]. N-aș fi simțit o ușurare atât de evidentă când am auzit că a murit Julia Child, marcată de *uite că până la urmă funcționează*: John și Julia Child ar putea cina împreună (acesta a fost primul meu gând), ea ar putea găti, el ar putea să o întrebe despre OSS[41], s-ar distra unul pe celălalt, s-ar plăcea unul pe celălalt. Au luat odată micul dejun împreună, pe când fiecare se afla într-un turneu de promovare a unui titlu. Ea i-a dat un autograf pe un exemplar din *The Way to Cook*.

Am găsit exemplarul din *The Way to Cook* în bucătărie și m-am uitat la dedicație.

„*Bon appetit* lui John Gregory Dunne" scria.

Bon appetit lui John Gregory Dunne, Julia Child și OSS.

Dacă aș fi funcționat la nivel rațional, nu aș fi dat atâta atenție poveștilor de „sănătate" de pe internet și reclamelor TV la produse farmaceutice. De exemplu, m-am frământat pe tema unei reclame Bayer la o aspirină despre care se spunea că „reduce semnificativ" riscul de atac cardiac. Știam perfect cum reduce aspirina riscul de atac cardiac: împiedică formarea cheagurilor de sânge. Știam că John lua coumadin, un anticoagulant mult

---

40 Tradiție irlandeză prin care celui decedat i se organizează o petrecere de adio, pentru ca sufletul lui să treacă împăcat pe lumea cealaltă. (*N.t.*)

41 Office of Strategic Services, precursorul CIA. Julia Child a spionat pentru Statele Unite în Europa. (*N.t.*)

mai puternic. Cu toate acestea, am fost obsedată de faptul că am trecut cu vederea aspirina. La fel m-am frământat pe tema unui studiu făcut de UC-San Diego și Tufts, care arăta o creștere de 4,65% a deceselor din motive cardiace în perioada dintre Crăciun și Anul Nou. M-a mai preocupat un studiu Vanderbilt care demonstra că eritromicina crește de cinci ori riscul de stop cardiac dacă este luată în conjuncție cu medicamente care tratează afecțiuni cardiace. M-a frământat și un studiu despre statine și saltul de 30-40 de procente în riscul de atac coronarian la pacienții care opresc tratamentul cu ele.

Amintindu-mi asta, îmi dau seama cât de receptivi suntem la mesajul insistent că am putea evita moartea.

Și la corespondentul punitiv, mesajul că, dacă moartea ne ajunge, noi suntem singurii de vină.

Abia după ce am citit raportul autopsiei am început să cred ceea ce mi se spusese în mod repetat: nimic din ce el sau eu am făcut sau n-am făcut nu a provocat și nu putea preveni moartea lui. A moștenit o inimă beteagă. Până la urmă l-a ucis. Data la care l-a ucis fusese deja amânată de multe intervenții medicale. Când a sosit, nu aș fi putut face nimic în livingul nostru — nu aveam un defibrilator portabil, fără manevre de resuscitare, nici trusa de urgență complet echipată și posibilitatea tehnică de administrare de medicație intravenoasă imediat după cardioversie — care să-i dea măcar o zi în plus.

Acea încă o zi *te iubesc mai mult decât.*

Cum îmi spuneai de obicei.

Abia după ce am citit raportul de autopsie am încetat să încerc să reconstitui coliziunea, prăbușirea unei stele moarte. Prăbușirea fusese acolo tot timpul, nevăzută, nebănuită.

Stenoză în mai mult de 95% din ambele artere principală și anterior descendentă stângă.

Infarct acut în distribuție pe artera anterior descendentă stângă, LAD.

Acesta a fost scenariul. LAD a fost reparată în 1987 și a rămas așa până ce toată lumea a uitat de ea și apoi s-a stricat la loc. *Îi spunem văduvitoarea, amice,* i-a zis cardiologul în 1987.

Îți spun că nu voi mai trăi două zile, a spus Gawain.

Dacă mi se întâmplă ceva, a spus John.

19

Îmi este greu să mă gândesc la mine văduvă. Țin minte că am ezitat când a trebuit să bifez rubrica de „stare civilă" într-un formular. Am avut și dificultăți în a mă gândi la mine ca soție. Ținând cont cât preț puneam pe ritualurile vieții domestice, conceptul de „soție" nu ar fi trebuit să-mi pară dificil, dar așa a fost. Multă vreme după ce ne-am căsătorit am avut probleme cu verigheta. Era îndeajuns de largă încât să-mi alunece de pe inelarul de la mâna stângă, așa că un an sau doi am purtat-o pe inelarul de la dreapta. După ce m-am ars la degetul acela luând o tavă încinsă din cuptor, am pus verigheta pe un lănțișor de aur, la gât. Când s-a născut Quintana și cineva i-a dăruit un inel de bebeluș, l-am adăugat pe lănțișor.

Părea că funcționează.

Încă le mai port așa.

„Tu vrei altfel de soție", îi spuneam adesea lui John în primii ani ai mariajului nostru. De obicei îi spuneam asta pe drumul de întoarcere spre Portuguese Bend după vreo cină în oraș. Era lovitura tipică de început al unei discuții în contradictoriu care se isca în timp ce treceam pe lângă rafinăriile de lângă autostrada San Diego. „Ar fi trebuit să te căsătorești cu cineva ca Lenny." Lenny era cumnata mea, soția lui Nick. Lenny primea musafiri, lua masa cu prietenii, avea grijă de gospodăria ei cu lejeritate și purta rochii franțuzești frumoase și era mereu doritoare să vizioneze o casă ori să organizeze un *baby shower*[42],

[42] Petrecere dată pentru o femeie însărcinată, la care invitații aduc daruri pentru bebeluș. (*N.t.*)

sau să își ducă oaspeții din alte orașe la Disneyland. „Dacă aș fi vrut să mă însor cu cineva ca Lenny, m-aș fi însurat cu cineva ca Lenny", răspundea John la început răbdător, apoi din ce în ce mai puțin așa.

De fapt n-aveam habar să fiu soție.

În acei ani de început îmi prindeam margarete în păr, încercând să obțin efectul „mireasă".

Mai târziu, eu și Quintana am avut fuste pepit la fel, încercând „tânăra mamă".

Atât eu cât și John improvizam, zburam în orb, din amintirile acelor ani. Făcând ordine recent într-un dulap cu dosare, am dat peste unul gros cu eticheta „Planificare". Însuși faptul că ne-am apucat să facem dosare cu eticheta „Planificare" sugerează cât de puțin ne ocupam cu ea. Mai făceam și „ședințe de planificare", în care stăteam cu câte un clipboard în față și spuneam tare care-s problemele zilei, apoi, fără a încerca să le rezolvăm, ieșeam la prânz. Acestea erau prânzuri festive, de celebrare a unui lucru bine făcut. Michael's, în Santa Monica, era un local obișnuit. În acel dosar „Planificare" am găsit câteva liste de Crăciun din anii 1970, câteva note despre apeluri telefonice și, cea mai mare parte a hârtiilor, tot din anii 1970, având de-a face cu planuri de cheltuieli și venituri. Acele note emanau o stare de disperare. Una dintre ele era despre o întâlnire cu Gil Frank, pe 19 aprilie 1978, când încercam să vindem casa din Malibu ca să achităm casa din Brentwood Park pentru care făcuserăm deja un depozit de 50 000 de dolari. Nu puteam să vindem casa din Malibu pentru că plouase întruna în acea primăvară. Erau alunecări de teren. Autostrada de pe coasta Pacificului era închisă. Nimeni nu putea vizita casa decât dacă deja locuise în zona potrivită din Malibu. De-a lungul câtorva săptămâni am avut un singur posibil client, un psihiatru care locuia în Malibu Colony. Și-a lăsat pantofii pe aleea udă din față ca să „simtă casa", a mers desculț pe gresie, și apoi i-a zis fiului său, care i-a spus Quintanei, că

era „rece". Nota din 19 aprilie suna așa: *Trebuie să acceptăm că nu vom vinde casa din Malibu până la sfârșitul anului. Trebuie să ne așteptăm la ce e mai rău, astfel încât orice îmbunătățire să pară importantă.*

O notă făcută după o săptămână, nu pot decât să mă gândesc la o „ședință de planificare": *De discutat: Abandonăm Brentwood Park? Cheltuim cei 50 000 de dolari?*

Două săptămâni mai târziu zburam spre Honolulu, gândindu-ne că scăpăm de ploaie și ne clarificăm opțiunile. În dimineața următoare, când ne-am întors de la înot am găsit un mesaj: ieșise soarele în Malibu și aveam o ofertă în intervalul de preț cerut de noi.

Ce ne-a îndemnat să credem că un resort din Honolulu ar fi locul de rezolvare a unei crize financiare?

Ce lecție am învățat din faptul că a funcționat?

Douăzeci și cinci de ani mai târziu, confruntați cu o criză similară și luând, la fel, hotărârea de a o rezolva la Paris, cum am putut s-o vedem drept profitabilă pentru că am primit un bilet gratis la Concorde?

În același dosar am găsit câteva paragrafe scrise de John în 1990, pentru cea de-a douăzeci și șasea aniversare a noastră. „Ea a purtat ochelari de soare pe toată durata ceremoniei în ziua căsătoriei noastre, în micuța biserică misionară din San Juan Bautista, California; de asemenea, a plâns pe toată durata ceremoniei. Îndreptându-ne către altar, ne-am promis că am putea ieși din chestia asta și săptămâna viitoare, fără să așteptăm să ne despartă moartea."

Și asta a funcționat. Cumva, totul a funcționat.

De ce am crezut că această improvizație e fără sfârșit?

Dacă aș fi văzut că are un sfârșit, ce aș fi făcut diferit?

Ce ar fi făcut el?

20

[redacted]

În timp ce scriu, se apropie sfârșitul primului an. Cerul New Yorkului este întunecat când mă trezesc, la 7:00, și se întunecă din nou, pe la 4:00 după-amiaza. Pe ramurile de camelie din living sunt luminițe de Crăciun. Erau luminițe colorate de Crăciun acolo și în urmă cu un an, în noaptea în care s-a întâmplat, dar în primăvară, nu mult după ce am adus-o pe Quintana acasă de la UCLA, beculețele s-au ars, au murit. Asta am luat-o ca pe un simbol. Am cumpărat alte ghirlande luminoase. Asta am luat-o ca pe o mărturie a credinței în viitor. Din moment ce nu simt cu adevărat această credință în viitor, mă folosesc de astfel de mărturii când și unde pot să le inventez.

Observ că mi-am pierdut abilitățile pentru întâlniri sociale obișnuite, oricât de nedezvoltate ar fi fost aceste abilități cu un an în urmă. În timpul convenției republicane am fost invitată la o petrecere restrânsă în apartamentul unei prietene. Am fost fericită să-mi revăd prietena și pe tatăl ei, care era motivul petrecerii, dar mi-a fost greu să stau de vorbă cu ceilalți. Plecând, am observat că serviciile secrete fuseseră acolo, dar n-au avut destulă răbdare să stea destul ca să vadă ce persoane importante vin. În altă seară din timpul convenției republicane am mai fost la o petrecere dată de *The New York Times* în clădirea Time-Warner. Erau lumânări și gardenii plutitoare în cuburi de sticlă. N-am putut să mă concentrez asupra interlocutorilor mei. Eram atrasă de gândul la gardeniile absorbite în filtrul piscinei de la casa din Brentwood Park.

În astfel de ocazii mă aud străduindu-mă și eșuând.

Observ că mă ridic prea brusc de la masă.

Mai observ că nu mai am reziliența de acum un an. Apar mai multe crize și mecanismul care pompează adrenalină se strică. Mobilizarea devine variabilă, înceată sau lipsește. În august și septembrie, după convențiile democrată și republicană, dar înainte de alegeri, scriu un articol, pentru prima dată după moartea lui John. A fost primul articol pe care l-am scris din 1963 încoace pe care el nu l-a citit în ciornă ca să-mi spună ce nu e în regulă, ce-i mai trebuie, ce să subliniez aici, ce să scot dincolo. N-am scris niciodată articole fluente, dar acesta, care era despre campanie, a părut să-mi ia mai mult timp decât de obicei: mi-am dat seama la un moment dat că eram incapabilă să-l finalizez pentru că nu era nimeni care să-l citească. Îmi tot spuneam că am un termen de predare, că eu și John n-am ratat niciodată un termen de predare. În cele din urmă, ca să pot termina articolul, am ajuns să-mi imaginez un mesaj de la el. Mesajul era simplu: *Ești o profesionistă. Termină articolul.*

Îmi dau seama că ne permitem să ne imaginăm astfel de mesaje pentru că ne ajută să supraviețuim.

Traheostomia de la UCLA, recunosc acum, s-ar fi întâmplat cu mine sau fără mine.

Quintana reluându-și viața, recunosc acum, s-ar fi întâmplat cu mine sau fără mine.

Terminarea acestui articol, care însemna că-mi reiau și eu viața, nu era posibilă în aceleași condiții.

Când am verificat articolul înainte de a-l trimite spre publicare, am fost uimită de cât de multe greșeli făcusem: erori simple de transcriere, nume și date greșite. Mi-am spus că e temporar, parte a problemei cu mobilizarea, încă o dovadă a deficitelor cognitive care apar fie la stres, fie în doliu, dar am rămas tulburată. O să-mi revin vreodată? O să mai pot avea încredere că am dreptate?

Trebuie să ai întotdeauna dreptate? El a spus asta.

Este imposibil pentru tine să iei în calcul posibilitatea că ai putea greși?

Mă surprind din ce în ce mai des concentrându-mă asupra asemănărilor dintre aceste zile de decembrie și zilele corespunzătoare din decembrie trecut. Într-un anume fel, zilele corespunzătoare de acum un an au mai multă claritate pentru mine, contururi mai bine definite. Fac multe dintre lucrurile de-atunci. Fac aceleași liste cu treburi neterminate. Împachetez cadourile de Crăciun în aceeași hârtie colorată, scriu aceleași mesaje pe aceleași cartoline de la magazinul de cadouri Whitney, fixez cartolinele pe cadouri cu aceleași sigilii aurii ca de notar. Scriu aceleași cecuri pentru personalul din clădire, doar că acum sunt imprimate doar cu numele meu. N-aș fi schimbat cecurile (la fel cum n-aș schimba mesajul de pe robotul telefonic), dar mi s-a spus că este esențial ca numele lui John să apară doar în conturile fiduciare. Comand același fel de șuncă de la Citarella. Mă frământ la fel în legătură cu numărul de farfurii de care aș avea nevoie în Ajunul Crăciunului, le număr o dată și încă o dată. Păstrez programarea anuală la dentist în decembrie și-mi dau seama, în timp ce pun periuțele de dinți cadou în geantă, că n-o să mă aștepte nimeni la recepția clinicii, citind reviste până putem să ne ducem să luăm micul dejun la Three Guys pe Madison Avenue. Dimineața curge în gol. Când trec pe lângă Three Guys mă uit în altă parte. O prietenă mă roagă să o însoțesc la un concert de Crăciun la St. Ignatius Loyola, și mergem spre casă prin întuneric și ploaie. În acea noapte cade prima zăpadă, cam ca o pudră, fără vreo avalanșă de pe acoperișul catedralei St. James, nimic ca la aniversarea mea de anul trecut.

Aniversarea trecută, când mi-a dăruit ultimul cadou pe care mi l-ar fi putut da.

Aniversarea trecută, când mai avea doar douăzeci și cinci de nopți de trăit.

Pe masa din fața șemineului am remarcat ceva nelalocul lui în teancul de cărți de lângă scaunul în care se așeza John să citească, atunci când se trezea în creierii nopții. Am lăsat special teancul acesta de cărți neatins, nu din intenția de a avea un fel de altar, ci pentru că am crezut că nu mi-aș putea permite să mă gândesc la ce citea în miez de noapte. Acum cineva pusese în vârful teancului, într-un echilibru precar, o carte ilustrată format coffee-table, *The Agnelli Gardens at Villar Perosa.* Am mutat *The Agnelli Gardens at Villar Perosa.* Dedesubt este o copie cu multe însemnări a volumului lui John Lukacs, *Five Days in London: May 1940,* în care este un semn de carte plastifiat pe care scrie, cu un scris de copil, *„John — lectură plăcută îți doresc — de la John, de 7 ani"*. La început sunt derutată de semnul de carte, care sub plastifiere este pudrat cu praf lucitor roz, apoi îmi amintesc: agenția Creative Arts „adoptă", la fiecare Crăciun, un grup de școlari din Los Angeles, iar fiecare dintre ei face, în schimb, câte o amintire pentru un anumit client al agenției.

Probabil a deschis cutia de la CAA în seara de Crăciun.

Probabil a strecurat semnul de carte în cartea din vârful teancului.

La momentul acela ar mai fi avut de trăit o sută douăzeci de ore.

Cum ar fi ales să petreacă acele o sută douăzeci de ore?

Sub exemplarul din *Five Days in London* este unul din *The New Yorker,* datat 5 ianuarie 2004. Un exemplar din acel număr al revistei *The New Yorker* a fost livrat la noi duminică, pe 28 decembrie 2003. Conform agendei lui John, pe 28 decembrie 2003, duminică, noi am cinat acasă cu Sharon DeLano, fostul lui editor de la Random House și editorul lui actual la *The New Yorker.* Am cinat la masa din sufragerie. Conform agendei mele din bucătărie, la cină am avut linguine Bolognese, salată,

brânzeturi și baghetă. Atunci îi mai rămăseseră doar patruzeci și opt de ore de trăit.

O premoniție a acestui calendar a fost că nu m-am atins de teancul de cărți de la început.

Nu cred că sunt pregătit pentru asta, mi-a zis în taxi în drum spre casă de la Beth Israel North în seara aceea sau în următoarea. Se referea la starea în care o lăsaserăm din nou pe Quintana.

Nu ai de ales, i-am spus în taxi.

De atunci m-am întrebat dacă a avut.

21

„E tot frumoasă", a spus Gerry în timp ce ieșeam, cu el și John, de la terapie intensivă la Beth Israel North.

„A zis că e tot frumoasă", și-a amintit John în taxi. „L-ai auzit spunând asta? Că e tot frumoasă? Zace acolo umflată de tuburi și el a zis —".

N-a putut să continue.

Asta s-a întâmplat într-una dintre acele seri târzii de decembrie, cu câteva zile înainte să moară. N-am idee dacă a fost pe 26, 27, 28 sau 29. Nu s-a întâmplat pe 30, pentru că Gerry plecase deja de la spital când am ajuns noi, în ziua aceea. Îmi dau seama că o mare parte din energia mea din ultimele luni a fost generată de numărătoarea inversă a zilelor, a orelor. În momentul în care a spus în taxi pe drumul de întoarcere de la Beth Israel North că tot ce a făcut a fost fără rost mai avea de trăit trei ore sau douăzeci și șapte de ore? Știa câte ore mai sunt, simțea că se duce, îmi spunea că nu vrea să plece? *Nu-l lăsa pe Omul Fărâmat să mă prindă*, spunea Quintana când se trezea din vreun coșmar, una dintre „zicerile" pe care John le-a pus la cutie și a împrumutat-o pentru Cat în *Dutch Shea, Jr.* I-am promis că nu-l vom lăsa pe Omul Fărâmat s-o prindă.

Ești bine.

Sunt aici.

Am crezut că avem puterea aceea.

Acum Omul Fărâmat era la terapie intensivă la Beth Israel North așteptând-o, iar în clipa următoare era în taxi, așteptând-l pe tatăl ei. Chiar și la trei sau patru ani și-a dat seama că, dacă Omul Fărâmat apare, nu se poate baza decât pe ea însăși: *Dacă*

vine Omul Fărâmat, *o să mă agăț tare de gard și n-o să-l las să mă ia.*

Ea s-a agățat de gard. Tatăl ei nu.

Îți spun că n-o să mai trăiesc două zile.

Ceea ce conferă acelor zile de decembrie de anul trecut un contur clar este finalul lor.

22

Ca nepoată de geolog, am învățat devreme să anticipez mutabilitatea absolută a dealurilor, a cascadelor și chiar a insulelor. Când un deal alunecă spre ocean văd firescul în asta. Când un cutremur de 5,2 pe scara Richter îmi zguduie biroul în camera mea din casa pe de strada Welbeck, eu continui să scriu. Un deal este o localizare de tranziție pentru stres, iar egoul poate servi aceluiași scop. O cascadă este o autocorecție a inadaptabilității șuvoiului la albie, și asta, din câte știu, e tehnică. Însăși insula pe care s-a întors Inez Victor în primăvara lui 1975 — Oahu, un teren emergent post-erozional de-a lungul crestei hawaiiene — este o structură temporară, orice ploaie tropicală sau cutremur de-a lungul faliilor oceanice îi modifică forma și îi scurtează viața ca Răscruce a Pacificului[43]. În această lumină, e greu să-mi păstrez convingeri ferme despre ceea ce s-a întâmplat acolo în primăvara lui 1975 sau mai devreme.

Pasajul acesta este de la începutul unui roman pe care l-am scris în primii ani din decada 1980, *Democracy.* John a găsit titlul. L-am început ca o comedie de moravuri familiale cu titlul *Angel Visits,* o expresie definită în *Brewer's Dictionary of Phrase and Fable* ca „raport sexual încântător de scurtă durată, care se întâmplă arareori", dar când a devenit evident că povestea se îndreaptă într-o direcție diferită, am continuat să scriu fără titlu. Când am

[43] Indicator cu același nume plasat în Pearl Harbor, Oahu, Hawaii. (*N.t.*)

terminat, John a citit-o și a spus că ar trebui să-i spun *Democracy*. Am căutat pasajul după cutremurul de 9,0 grade Richter care a avut loc pe secțiunea de șase sute de mile a faliei Sumatra și a provocat *tsunamiul* care a șters de pe fața pământului porțiuni mari din zona de litoral de-a lungul Oceanului Indian.

Sunt incapabilă să mă opresc din a-mi imagina acest eveniment.

Nu e nicio filmare a ceea ce încerc să-mi imaginez. Nu sunt plaje, nici piscine inundate, nici recepții de hotel zdrobindu-se ca niște armături putrezite în timpul unei furtuni. Ceea ce vreau să văd eu s-a întâmplat în subteran. Falia India încleștându-se pe când se strecura pe sub falia Burma. Undele întinzându-se nevăzute în adâncurile apei. Nu am o hartă a adâncimilor din Oceanul Indian, dar pot să iau un reper generic din globul de carton Rand McNally. 780 de metri la Banda Aceh. 2 300 de metri între Sumatra și Sri Lanka. 2 100 între insulele Andaman și Thailanda și apoi adâncimi reduse pe toată distanța spre Phuket. Clipa în care unda conducătoare a fost încetinită de platoul continental. Acumularea de apă pe măsură ce platoul continental începea să se subțieze.

Cum a fost la începuturi, este acum și mereu va fi, lume fără sfârșit.

Acum este 31 decembrie 2004, un an și o zi.

Pe 24 decembrie, în Ajunul Crăciunului, am avut invitați la cină, așa cum eu și John am avut și cu un an înainte. Mi-am spus că fac asta pentru Quintana, dar o făceam și pentru mine, un angajament că n-o să-mi trăiesc restul vieții ca un caz special, un musafir, cineva care nu poate funcționa pe propriile picioare. Am făcut focul în șemineu, am aprins lumânări, am așezat farfurii și tacâmuri de argint pe o masă stil bufet din sufragerie.

Am pus niște muzică, Mabel Mercer cântând Cole Porter, Israel Kamakawiwo'ole cântând „Over the Rainbow" și o pianistă de jazz israeliană pe nume Liz Magnes cu „Someone to Watch Over Me." John a stat alături de Liz Magnes odată la o cină la misiunea israeliană și ea i-a trimis un CD, un concert de Gershwin pe care îl susținuse la Marrakech. Cu abilitatea sa de a sugera băuturi la hotelul King David din Ierusalim în timpul perioadei britanice, acest CD i-a stârnit lui John un interes spectral, dovada recuperată a unei lumi dispărute, încă o reverberație a Primului Război Mondial. Se referea la el ca la „muzica din perioada Mandatului". Începuse să-l asculte în timp ce citea, în seara în care a murit.

În jur de ora 5:00 în ziua de 24 decembrie am crezut că n-o să rezist în seara aceea, dar când a venit vremea cinei, totul s-a întâmplat de la sine.

Susanna Moore a trimis ghirlande de orhidee de la Honolulu pentru fiica ei, Lulu, pentru Quintana și pentru mine. Le-am purtat. O altă prietenă a adus o căsuță de turtă dulce. Au fost mai mulți copii. Am pus muzica din perioada Mandatului, deși era atâta hărmălaie că nimeni n-a auzit-o.

În dimineața Crăciunului am pus farfuriile și argintăria la loc și după-amiaza m-am dus la St. John the Divine, unde erau mulți turiști japonezi. Întotdeauna erau turiști japonezi la St. John the Divine. În după-amiaza în care s-a căsătorit Quintana, la St. John the Divine erau mulți turiști japonezi care au făcut poze în timp ce ea și Gerry se îndreptau spre ieșire. În după-amiaza în care am așezat urna lui John în capela de lângă altarul principal al catedralei, un autocar japonez a luat foc și a ars în fața clădirii, o coloană de foc pe Amsterdam Avenue. În ziua de Crăciun, capela de lângă altarul principal era blocată, din cauza unor lucrări de renovare a catedralei. Un gardian m-a dus înăuntru. Capela fusese golită, rămăseseră doar schelele. M-am aplecat și am găsit placa de marmură pe care erau numele lui

John și al mamei mele. Am atârnat ghirlanda de orhidee de unul dintre stâlpii de susținere a plăcii de marmură, apoi am ieșit din capelă înapoi în navă și apoi lângă altarul principal, drept spre fereastra mare cu trandafiri.

În timp ce mergeam nu-mi puteam dezlipi ochii de la fereastră, pe jumătate orbită de strălucirea ei, dar hotărâtă să-mi mențin privirea, până când, apropiindu-mă, fereastra a părut să explodeze de lumină, să îmi umple întregul câmp vizual cu o lumină albastră. Crăciunul pixurilor Buffalo și al ceasului deșteptător subțire și negru și luminile artificiilor peste Honolulu, Crăciunul din 1990, Crăciunul în care eu și John am rescris rapid scenariul filmului care n-a mai apucat să fie făcut, toate erau în fereastra aceea. Am plasat scena finală a filmului la St. John the Divine, cu strecurarea unui dispozitiv cu plutoniu în clopotniță (doar protagonistul își dă seama că dispozitivul este la St. John the Divine și nu în turnurile World Trade), l-am spulberat pe cărăușul inocent al dispozitivului chiar prin fereastra mare cu trandafiri. Am umplut ecranul cu albastru de Crăciunul acela.

Îmi dau seama, în timp ce scriu, că nu vreau să închei această poveste.

Nici anul n-am vrut să-l închei.

Nebunia se estompează, dar în locul ei nu apare claritatea.

Caut o rezoluție, dar nu găsesc niciuna.

Nu vreau să închei anul pentru că știu că, pe măsură ce trec zilele, ianuarie devine februarie și februarie devine vară, se vor întâmpla anumite lucruri. Imaginea mea cu John în clipa morții va deveni mai puțin imediată, mai puțin reală. Va ajunge ceva ce s-a întâmplat în alt an. John pe care îl simt eu, John cel viu, va deveni îndepărtat, șters, chiar „năclăit", transformat în ceea ce

îmi e util în viața fără el. De fapt, asta a început deja să se întâmple. Tot anul am ținut cont de calendarul anului precedent: ce făceam în ziua asta anul trecut, unde am cinat, e ziua în care anul trecut am zburat la Honolulu după nunta Quintanei, este ziua în care anul trecut ne-am întors de la Paris, *este ziua aceea.* Am acceptat azi pentru prima oară că amintirea zilei de acum un an nu îl implică pe John. În urmă cu un an era 31 decembrie 2003. John nu a mai apucat această zi în urmă cu un an. John era mort.

Mi-am dat seama de asta în timp ce traversam Lexington Avenue.

Știu de ce încercăm să ne ținem morții în viață: încercăm să-i ținem în viață ca să-i avem lângă noi.

Mai știu că, dacă ar fi să trăim singuri, vine un moment în care trebuie să ne abandonăm morții, să-i lăsăm să plece, să-i păstrăm morți.

Să-i lăsăm să devină fotografiile de pe masă.

Să-i lăsăm să devină numele din contul fiduciar.

Să ne lepădăm de ei în apă.

Știind asta nu mi-e mai ușor să-l las în apă.

De fapt, gândul alarmant că viața noastră împreună nu va mai fi centrul cotidianului meu părea astăzi pe Lexington Avenue atât de evident o trădare, că am pierdut șirul în trafic.

M-am gândit la ghirlanda lăsată la St. John the Divine.

Un suvenir de Crăciun în Honolulu, când am umplut ecranul cu albastru.

În timpul anilor în care oamenii părăseau Honolulu pe Matson Lines, exista obiceiul ca la plecare să arunce ghirlande de orhidee în apă, ca o promisiune că se vor întoarce. Ghirlandele erau prinse în vârtej, deveneau zdrențuite și maronii, la fel cum gardeniile din filtrul piscinei casei din Brentwood Park au devenit zdrențuite și maronii.

Ieri dimineață când m-am trezit am încercat să-mi amintesc aranjarea camerelor în casa din Brentwood Park. M-am imaginat

plimbându-mă prin camere, mai întâi la parter, apoi la primul etaj și la al doilea. Mai târziu în timpul zilei mi-am dat seama că am uitat o încăpere.

Ghirlanda pe care am lăsat-o la St. John the Divine trebuie să se fi ofilit până acum.

Ghirlandele se ofilesc, plăcile tectonice se ciocnesc, curenții de adâncime se mișcă, insule dispar, camere sunt uitate.

Am zburat spre Indonezia, Malaezia și Singapore cu John, în 1979 și 1980.

O parte dintre insulele care erau acolo probabil că acum sunt dispărute, doar urme.

Mă gândesc cum înotam cu el în grota de la Portuguese Bend, fluxul apelor limpezi, felul în care se schimba, viteza și puterea pe care le căpăta pe măsură ce se apropia de stâncile de la bază. Valul trebuia să fie potrivit. Trebuia să fim în apă chiar în momentul în care valul era potrivit. Am făcut asta doar de vreo șase ori, cel mult, în timpul celor doi ani cât am locuit acolo, dar asta îmi amintesc. De fiecare dată mi-era teamă că pierd fluxul, că mă retrag, calculez greșit timpul. John nu se temea. Trebuia să simți cum se schimbă. Trebuia să te duci după schimbare. El mi-a spus asta. Nu se uită nimeni la vrabie, dar el mi-a spus asta.

Tipar: ARTPRINT
E-mail: office@artprint.ro
Tel.: 021 336 36 33

Joan Didion este autoarea a cinci romane și a patru cărți de nonficțiune, printre care *South and West* și *Blue Nights*.

Volumul ce reunește toate operele sale de nonficțiune, *We Tell Ourselves Stories in Order to Live*, a fost publicat de către Everyman's Library în 2006.

Născută în Sacramento, California, Joan Didion locuiește în prezent în New York.

Cartea lui Joan Didion vorbește despre detașare și eliberare; de asemenea, este un omagiu adus unui mariaj extraordinar.

THE NEW YORKER

Viața așa cum o știai se poate sfârși într-o clipă. Un infarct și toată structura unei vieți în doi se năruie. Dar nu numai viața în doi. Moartea cuiva apropiat schimbă foarte mult lucrurile și pentru cei care îi supraviețuiesc.

Joan Didion descrie cu precizie medicală anul de după moartea soțului ei, în care învață cum să trăiască din nou de una singură, într-o echilibristică emoționantă printre amintiri și ceea ce trezesc ele. Și îi este cu atât mai greu cu cât, imediat după acest eveniment nefericit, trebuie să-și vegheze fiica grav bolnavă, aflată la rândul ei la limita dintre viață și moarte.

Un act terapeutic, făcut parcă să exorcizeze singurătatea și suferința, demonii cei mai cumpliți de după pierderea persoanei iubite.

literary FICTION
PANDORA M FACE PARTE DIN GRUPUL EDITORIAL TREI

ISBN 978-606-978-015-2